

Zbornik **ROD** i GLOBALIZACIJA na **BALKANU**

Urednice

Jasna Kovačević
Zilka Spahić Šiljak

CIS Centar za interdisciplinarnе studije
Univerziteta u Sarajevu
prof. dr. Zdravko Grebo

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Zbornik **ROD** i GLOBALIZACIJA na **BALKANU**

Urednice

Jasna Kovačević
Zilka Spahić Šiljak

 CIS Centar za interdisciplinarnu studiju
Univerziteta u Sarajevu
prof. dr. Zdravko Grebo

 TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Sarajevo, 2023.

Impresum

Izdavač:

Centar za interdisciplinarnе studije Univerziteta u Sarajevu

Suizdavač:

TPO Fondacija

Urednice:

Jasna Kovačević

Zilka Spahić-Šiljak

Recenzentice:

Nermina Mujagić

Ana Marija Sikirić-Simčić

Lektorica:

Adisa Sidran

DTP/naslovnica:

Neven Misaljević

Štampa:

Dobra knjiga d.o.o.

Sarajevo, 2023.

ISBN 978-9926-541-00-2 (Centar za interdisciplinarnе studije Univerziteta)

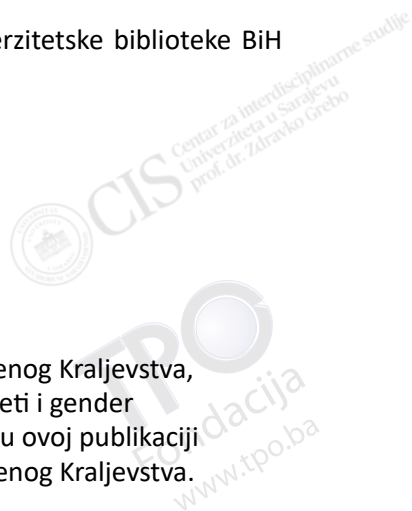
ISBN 978-9926-422-37-0 (TPO Fondacija)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 56463110

British Embassy
Sarajevo

Ovaj materijal finansira Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, u okviru projekta UNIGEM (“Univerziteti i gender mainstreaming”). Svi stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju i stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

Sadržaj

Predgovor	7
Uvod	11
1. Rod i globalizacija	
Gender Equality in the Age of Globalization: Controversial Consequences of Growing Interdependence and Interconnectedness	23
Menstrualno siromaštvo: refleksije globalnog siromaštva u lokalnom kontekstu Bosne i Hercegovine	41
Globalizacija odgoja i obrazovanja - prilika ili prepreka za rodnu ravnopravnost	59
2. Rod i društvo	
Muška inicijativnost i ženska pasivnost: problem rodne norme prvog koraka u romantičnim vezama	75
(DE) aktivacija rodnih stereotipa u selekcijskim situacijama	87
Rodne norme i poremećaji ishrane: feministički uvid u psihopatologije u vezi sa izgledom ženskog tijela	99
Vocal fry, maskulini kalupi, feministička gledišta	113
3. Rod i migracije	
Diskriminacija žena migrantkinja na tržištu rada	131
Gender-based violence and women on the move: how the shelter situation in Bosnia and Herzegovina is affecting women and girls	147
4. Rod i politika	
Desni populizam: mogući utjecaj na pravo na abortus u Bosni i Hercegovini	167
Biopolitika roda u Srbiji: vrednovanje ženskog života	181
"Čuvarice patrijarhata" problem predstavljanja žena od žena u Narodnoj skupštini Republike Srbije	193
Sažetak	205

Predgovor

Posebnost ovog zbornika koji je pred nama jeste u načinu njegovog nastanka.

Prije toga podsjetimo se da je, zahvaljujući nizu globalnih inicijativa, do sada realiziran veliki broj različitih skupova, korisnih edukacija, pokrenuta su relevantna istraživanja i objavljen značajan broj publikacija na teme vezane za rod i globalizaciju. Ne slučajno – to su neiscrpane teme o kojima se kao “sve zna”, koje nose svoje vrijednosne predznake, koje su usput “muškog i ženskog” roda i koje na prvi pogled i ne idu baš zajedno.

No, da li baš tako?

Podimo od toga da je, upravo s procesom globalizacije i njenim dinamizmom, zabilježen značajan angažman na pitanjima rodne (ne)jednakosti, skretanja pažnje na različite aspekte problema, aktivizam akademske i stručne zajednice, nevladinog sektora, politike, međunarodnih organizacija i institucija. Ne možemo se ne upitati kako onda objasniti da, i pored tog značajnog (svakako ne i dovoljnog i adekvatnog) angažmana, rodne (ne)jednakosti predstavljaju i danas područje potrebnog prioritarnog angažmana? Kako to da se one ne samo reprodukuju i povećavaju nego i generiraju nove oblike? Zašto se i s najmanjim poremećajima u funkcionisanju ekonomije, pitanja rodne (ne)jednakosti pomiču u stranu, umanjuju ili anuliraju postignuti skromni napreci?

Razumijemo li mi ustvari pravu prirodu globalizirane ekonomije (tržišta) i nacionalizirane politike (države) s jedne strane, i svu kompleksnost uzroka različitih pozicija muškaraca i žena u društvu i konfuzije u razumijevanju pojma rod i rodne (ne)jednakosti, s druge strane? Nisu li programi i politike koji apstrahuju nejednakosti (uključujući i rodne), dovele u pitanje kredibilitet temeljnih principa na kojima počivaju države i da nisu one (države), s procesom globalizacije, sebe “amnestirale” od odgovornosti za pitanja pravde i jednakosti? Kako objasniti da su s procesom globalizacije i pratećim strukturnim prilagođavanjima, tranzicijom, finansijskom, Covid, energetsom i drugim krizama, države “zaključane” u rigidnim strukturama koje nisu u stanju da se transformišu i prilagode dinamizmu promjena u okruženju? Nije li to razlogom kreiranja novih oblika rodnih nejednakosti? Zašto su i danas predominantni čisto ekonomski i tržišni kriteriji u oblikovanju politike pa npr. brojevi migranata, njihovo porijeklo, kvalifikacije, sposobnosti, vještine, postaju najvažniji (rodno “neutralni”) a iz kojih, nažalost, ne proizilaze rodno neutralni efekti?

Danas, s ovim pogledom unazad, možemo se složiti da je ekonomsko, tehnološko, informacijsko, političko, socijalno, kulturno,... povezivanje svijeta u jednu cjelinu, stvaranje jedinstvenog svjetskog tržišta i djelovanje na nadnacionalnom nivou dalo svima razvojnu šansu. Jedni su ih više i brže prepoznali i koristili, drugi manje. Neki su se “obogatili” i više nego što je trebalo, drugi plaćali visoku cijenu “globalnog napretka”. Taj i takav razvoj podrazumijevao je napredak u svim oblastima društvenog života, usmjeren na funkcionisanje ekonomije kao cjeline, s jednakim refleksijama na sve pripadnike društvene zajednice neovisno od rase, klase, etničke ili vjerske pripadnosti, spola,....

Na prvi pogled ovakve kvalifikacije i koncepti izgledaju rodno neutralni. Međutim, i površan uvid navodi nas na nekoliko zaključaka koji takve kvalifikacije neutralnosti negiraju. Iole pažljivija analiza u kontekstu rodne (ne)jednakosti upućuje na zaključak da je najveći i najozbiljniji jaz između retorike i prakse.

Šta nam stvarnost pokazuje?

Rodna nejednakost u kojoj je apostrofirana nepovoljan položaj žena u društvu kao odraz njene društvene pozicije i uloge koju ima, ilustracija je nelogičnosti da, i pored značajnih promjena društvenih uvjeta i impresivnog ekonomskog rasta, rastu nejednakosti na štetu pozicije i uloge žene u društvu, obrazovanju, zapošljavanju. Iskustva pokazuju da pozitivne promjene nisu automatske ako nisu stavljene u kontekst jednaka mogućnosti te da rodna jednakost nije samorazvojan proces.

Upravo zbog tih "historijski obrnutih situacija", zastajanje nad temom roda i globalizacije, posebno iz ugla aktuelnih događanja, činilo nam se vrijednim naše pažnje. Naravno, ima to i svoje korijene u seriji angažmana "glavnih krivaca" na ovim pitanjima koje su dobro prepoznale da razumijevanje roda podrazumijeva istraživanje različitih elemenata – historijskih, kulturnih, političkih, ekonomskih, pravnih, institucionalnih i drugih i koji svi zajedno doprinose rodnom identitetu.

Dakle, potreba interdisciplinarnog pristupa bilo kakvom promišljanju, problematiziranju, analizi, strategiji ili kreiranju podloge za profiliranje politike u oblasti rodne jednakosti je po prirodi problema svojevrsni imperativ. Uz to, činilo nam se i posebno važnim da, neovisno o tome što je problem vezan za istraživanje na temu roda i globalizacije univerzalan, zbog svojevrsnog institucionalnog vakuuma karakterističnog za tranzicijske zemlje i deficita relevantnih znanja, zastanemo nad ovim pitanjima u našem regionu i skrenemo pažnju na neka pitanja potrebnog prioritetnog angažmana.

Tako smo pokrenuli zimsku školu na temu "Rod i globalizacija" s 19 partnerskih univerziteta iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i u čije smo temelje postavili univerzalno prihvaćene i nepromjenljive principe na kojima se zasnivaju ljudska prava, demokratija, jednakost, pravda. Svjesni složenosti zadatka i u pokušaju da osvijetlimo dio ove problematike – interdisciplinarno i u regionalnom kontekstu – školu smo dizajnirali tako da daje sveobuhvatan pregled svih relevantnih tema vezanih za rod i globalizaciju, posebno iz ugla razvoja. Cijenili smo i posebno važnim elaborirati pitanja vezana za sveprisutnu i dinamičnu pojavu migracija i ulogu roda u istraživanjima transnacionalnih migracija.

Usljedila je serija angažmana, predavanja, prezentacija dosadašnjih istraživanja, kroz koja smo se trudili da ne samo prikazujemo pojedine oblasti ove problematike iz ugla različitih disciplina već da držimo zajedničku nit akademskog okvira i sve to povežemo s praktičnim potrebama i smjernicama. I, nesvjesno, kreirali smo mrežu ljudi preokupiranih ovim temama koji su svi zajedno, u neposrednoj komunikaciji i dijalogu, obogaćivali svoja znanja, preispitivali do sada prihvaćene stavove i analizirali vezu roda i globalizacije i izvan uskih naočala svoje struke. Ovo cijenimo posebno važnim doprinosom našeg angažmana i dodatnu vrijednost u smislu podsticaja na ono što očekujemo.

Važan sastavni dio našeg angažmana jesu i studentska istraživanja koncipirana u četiri tematske oblasti "globalizacije s ljudskim licem".

Zajedno sa svojim mentorima/cama, studenti/ce su elaborirali konkretne teme i objedinili znatnu količinu teorijskih i praktičnih sadržaja smještajući ih u širi kontekst rod-nog senzibiliziranja, posebno razotkrivajući rodnu stvarnost.

Kao rezultat tog rada, potekla je ideja za pripremu zbornika koji je pred vama. Želimo posebno naglasiti da tekstovi prezentirani u zborniku daju evaluaciju analiziranih područja tako da angažman autora/autorica ne vidimo samo kao takav već i kao promotora ideja koje pokreću. Nadamo se da će biti korisno štivo za sve one koji nastoje produbiti svoja znanja u ovoj oblasti i ujedno izoštriti mehanizme zagovaranja u preispitivanju općeprihvaćenih stavova koji se nerijetko zasnivaju na nepotpunim i pogrešnim poimanjima globalizacije i njenih efekata na rodnu (ne)jednakost. Tako ga razumijemo i kao otvorenu knjigu – da se čita, uči i ide dalje.

Uz ovo, publikovanje ovog zbornika vidimo i kao svojevrsni instrument komunikacije u funkciji unapređenja politika rodne ravnopravnosti s trostrukom motivacijom – prepoznavanja pravila igre, razvoja sposobnosti prilagođavanja i nastojanja da ukažemo na rastuću cijenu nečinjenja. To znači i kao mobilizirajuće sredstvo mijenjanja paradigme, ali i instrument za uvođenje rodne perspektive u klasičnu ekonomiju i politiku.

Ovaj zbornik duguje mnogima.

Prije svega entuzijazmu autora/autorica i korisnim sugestijama njihovih mentora/mentorica.

Posebnu zahvalnost dugujemo kolektivu Univerziteta u Sarajevu i Centru za interdisciplinarnu studije – Prof. dr Zdravko Grebo Univerziteta u Sarajevu, koji zajedno sa TPO Fondacijom implementiraju projekat UNIGEM (Uvođenje rodno osviještenih politika u visoko obrazovanje) uz podršku Vlade Ujedinjenog Kraljevstva. Veliko hvala svima njima kao i predavačima/cama, mentorima/cama, recenzentima/cama, konsultantima/cama, istraživačima/cama, koji su doprinijeli uspješnoj realizaciji Zimske škole i publikovanju ovog zbornika.

O zahvalnosti studentima/cama koji su bili inspiracija za ovaj angažman, suvišno je i govoriti.

Sarajevo, 14.7.2023. Prof. dr. Azra Hadžiahmetović

Uvod

Prof. dr. Jasna Kovačević

Prof. dr. Zilka Spahić-Šiljak

Globalizacija ima mnogo lica i kroz povijest se različito razumijevala. Međutim, prema većini teoretičara (Giddens 1990, Castells 1996, Harvey 1999, Eriksen 2001)¹ tek u zadnjih nekoliko decenija pojam globalizacije se definira kao proces deteritorijalizacije, međusobne, ekonomske, društvene i političke povezanosti, te ubrzanja mobilnosti ljudi i roba. Ipak, o globalizaciji postoje ambivalentni stavovi, jer s jedne strane omogućava napredak, povezivanje, tehnološku i znanstvenu razmjenu te mobilnost ljudi, a s druge strane siromaštvo i klasne razlike su sve očitije, uz brojne opasnosti koje donose klimatske promjene. Iako nužan i nezaustavljiv proces, globalizacija se mora kritički posmatrati i valorizovati u svakom kontekstu. Kada se pak motri iz rodne perspektive jasnije se vide njeni utjecaji na živote žena i muškaraca, ali i drugih marginaliziranih skupina.

Rod i globalizacija kao dva kompleksna društvena fenomena međusobno su toliko isprepleteni da ne postoji segment globalizacije koji nije orodnjen, odnosno, koji možemo cjelovito razumjeti bez rodno osjetljive analize. Međutim, mainstream teorijski uvidi u procese globalizacije, uglavnom, izostavljaju rodni vid, što zamagljuje stvarnu sliku stanja u društvu u kojem postoje klasne, rasne, rodne i druge razlike zbog kojih je jedan broj ljudi privilegiraniji u odnosu na druge. Feminističke teoretičarke (Afshar i Barrientos 1999; Sklair 2002; Marchand i Runyan 2011)² nude široku lepezu argumenata o globalizaciji i njenim efektima na živote žena. Fokus jednog dijela autorica je kritika neoliberalnog tržišta koje kontroliraju korporativni transnacionalni konglomerati, što rezultira feminizacijom siromaštva i iskorištavanjem ženske radne snage u slabo plaćenim zanimanjima i poslovima. Druge autorice (Sasken 1996; Eschle 2005)³ pažnju posvećuju političkom licu globalizacije prateći na koji način

¹ Giddens, Anthony, 1990, *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press; Castells, Manuel, 1996, *The Rise of Network Society*, Oxford: Blackwell; Harvey, David, 1996, *Justice, Nature, & the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell; Eriksen, Thomas Hylland, 2001, *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*, London: Pluto Press.

² Marchand, Marianne and Runyan Anne Sisson. 2011. *Gender and Global Restructuring. Sightings, Sites and Resistances*. Routledge; Afshar, Haleh and Barrientos Stephanie. 1999. *Women, Globalization and Fragmentation in the Developing World*. Palgrave Macmillan. Leslie Sklair. 2002. *Globalization: Capitalism and its Alternatives*, Oxford: Oxford University Press.

³ Sassen, Sasken. 1996. "Toward a Feminist Analytics of the Global Economy", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Vol. 4, No. 1, 10; Eschle, Catherine. 2005. "Skeleton Women": Feminism and the Antiglobalization Movement. *Signs*. Vol 30, No.3, 1741-1769.

međunarodni programi u procesima uspostave demokratskih društava utječu na živote žena i muškaraca. Žene gube poslove, socijalnu i ekonomsku sigurnost, ali i dalje obavljaju najveći dio poslova koji nisu plaćeni i društveno vrednovani. Zbog toga ove autorice skreću pažnju na poveznice politike, ekonomije i eksploatacije ženskog rada, vremena i zdravlja.

Rod se definira i istražuje kroz društvene konstrukcije i uloge koje se pripisuju muškarcima i ženama u određenom društvu, dok globalizaciju definiramo kao procese povezivanja i integracije različitih dijelova svijeta kroz ekonomsku, političku, tehnološku i kulturnu razmjenu. Jedan od načina na koji rod i globalizacija međusobno djeluju jeste kroz promjenu tradicionalnih rodni uloga i obrazaca koji su se razvili u pojedinim društvima. Globalizacija je omogućila širenje ideja, vrijednosti i normi s jednog dijela svijeta na drugi. Ovo je dovelo do povećanja svijesti o rodnoj ravnopravnosti i potrebi za propitivanjem i mijenjanjem tradicionalnih rodni uloga. Mnoge društvene promjene i pokreti za rodnu ravnopravnost imaju svoje korijene u globalizacijskim procesima koji su omogućili širenje ideja i mobilizaciju ljudi širom svijeta.

Globalizacija ima višestruk utjecaj na položaj žena i muškaraca u ekonomskom i radnom kontekstu. Integracija svjetskog tržišta omogućuje migraciju radne snage, što može rezultirati različitim posljedicama za muškarce i žene. Migracije usljed globalizacije su imale značajan utjecaj na žene i njihovu ulogu u radnoj snazi (Lutz, 2012⁴; Phizacklea, 2022⁵). Naime, mnoge žene migriraju u potrazi za boljim ekonomskim prilikama, često ostavljajući obitelji i svoje domovine. Ove migracije mogu imati različite utjecaje na rodne uloge i obiteljske dinamike. Žene su često suočene s lošim uvjetima rada, niskim plaćama i eksploatacijom (King-Dejardin, 2019⁶). One češće rade na niskokvalifikovanim radnim mjestima u industrijama koje generiraju manje profita u globalnim okvirima, dok su muškarci češće zastupljeni na bolje plaćenim pozicijama u industrijama koje generiraju više profita. Ovakve pojave na globalnom tržištu rada stvaraju rodne nejednakosti u ekonomskim mogućnostima i pristupu resursima, te mogu rezultirati produbljanjem problematike feminizacije siromaštva kao oblika strukturne diskriminacije na globalnoj razini (Kingfisher, 2013⁷, Heyzer, 2019⁸).

Kroz globalizacijske procese šire se i rodno uvjetovani stereotipi i norme. Mediji i društvene mreže imaju sve veći utjecaj na naše shvatanje roda i formiranje identiteta (Cernat, 2014⁹; Sharda, 2014¹⁰). Ideali ljepote, rodni uloga i ponašanja se često

⁴ Lutz, H. (2010). Gender in the migratory process. *Journal of ethnic and migration studies*, 36(10), 1647-1663.

⁵ Phizacklea, A. (2022). *One way ticket: Migration and female labour*. Taylor & Francis.

⁶ King-Dejardin, A. (2019). The social construction of migrant care work. At the intersection of care, migration and gender. *International Labour Organization Report*, 978-92.

⁷ Kingfisher, C. (2013). *Western welfare in decline: Globalization and women's poverty*. University of Pennsylvania Press.

⁸ Heyzer, N. (2019). Women in the era of globalization and fragmentation. In S. MacPherson and H.K. Wong (Eds.) *Social Development and Societies in Transition* (pp. 43-54). Routledge.

⁹ Cernat, M. (2014). Deregulating markets, deregulating media: The globalization of gender stereotypes in the age of corporate media. *Journal of Research in Gender Studies*, 4(1), 895-904.

¹⁰ Sharda, A. (2014). Media and gender stereotyping: The need for media literacy. *International Research Journal of Social Sciences*, 3(8), 43-49.

prenose kroz globalne medije i utječu na percepciju roda u različitim kulturama (Ward i Grower, 2020)¹¹. Važno je proučiti i razumjeti ove veze između roda i globalizacije kako bismo prepoznali kako se društvene promjene i globalni procesi međusobno oblikuju. S druge strane, globalizacija je omogućila brže i lakše povezivanje aktivista, aktivistica i feminističkih pokreta širom svijeta (Ackerly i True, 2010¹²; Moghadam, 2020¹³). Putem interneta, društvenih mreža i drugih komunikacijskih tehnologija, žene mogu međusobno dijeliti iskustva, ideje i strategije borbe za rodnu ravnopravnost. Globalni pokreti kao što su #MeToo i #NiUnaMenos, kao i regionalni pokret #Nisam tražila su primjeri kako su se problemi rodne neravnopravnosti i rodno zasnovanog nasilja te s njima povezan aktivizam proširili širom svijeta (Chenou i Cepeda-Masmela, 2019¹⁴; Lee i Murdie, 2021¹⁵, Šarić, 2022¹⁶; Roqueta-Fernandez i Caldeira, 2023)¹⁷.

Još jedan od ishoda globalizacije jeste širenje kulturoloških utjecaja i preklapanje različitih kulturnih vrijednosti i normi koje mogu imati utjecaj na rodne identitete i izraze. U nekim kulturama postoje otpori prema promjeni tradicionalnih rodnih uloga i obrazaca zbog dolaska stranih utjecaja i globalnih vrijednosti. Sukladno tome, globalizacija je doprinijela širenju svijesti o pitanjima LGBTQ+ prava širom svijeta (Dioli, 2011¹⁸; Bosia, 2015¹⁹; Sloomaeckers i Bosia, 2023²⁰). Aktivizam za prava LGBTQ+ osoba dobiva sve više globalne pozornosti, a borba za ravnopravnost uključuje i promjene percepcije rodni identiteta i seksualne orijentacije (Adur, 2020²¹). Ovo su samo neke od mnogobrojnih veza između roda i globalizacije. Iz različitih znanstvenih perspektiva i konteksta, moguće je proučavati i istraživati kako globalizacija utječe na rodne uloge, obiteljske dinamike, ekonomsku participaciju, političku moć, seksualnost i druge aspekte rodni pitanja.

¹¹ Ward, L. M., & Grower, P. (2020). Media and the development of gender role stereotypes. *Annual Review of Developmental Psychology, 2*, 177-199.

¹² Ackerly, B., & True, J. (2010). Back to the future: Feminist theory, activism, and doing feminist research in an age of globalization. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 33, No. 5, pp. 464-472). Pergamon.

¹³ Moghadam, V. M. (2020). *Globalization and social movements: The populist challenge and democratic alternatives*. Rowman & Littlefield Publishers.

¹⁴ Chenou, JM, & Cepeda-Másmela, C. (2019). #NiUnaMenos: Data activism from the global south. *Television & New Media, 20* (4), 396-411.

¹⁵ Lee, M., & Murdie, A. (2021). The global diffusion of the# MeToo movement. *Politics & Gender, 17*(4), 827-855.

¹⁶ Šarić, J. (2022). The# MeToo movement's manifestation in Croatia: engaging with the meaningfulness of transnational feminist solidarity. *Transnational Legal Theory, 13*(1), 81-104.

¹⁷ Roqueta-Fernández, M., & Caldeira, S. P. (2023). Situating# MeToo: a comparative analysis of the movement in Catalonia and Portugal. *Media, Culture & Society, 01634437231179351*.

¹⁸ Dioli, I. (2011). From Globalization to Europeanization—And Then? Transnational Influences in Lesbian Activism of the Western Balkans. *Journal of Lesbian Studies, 15*(3), 311-323.

¹⁹ Bosia, M. J. (2015). To love or to loathe: modernity, homophobia, and LGBT rights. *Sexualities in world politics, 38-53*.

²⁰ Sloomaeckers, K., & Bosia, M. J. (2023). The Dislocation of LGBT Politics: Pride, Globalization, and Geo-Temporality in Uganda and Serbia. *International Political Sociology, 17*(1), olad004.

²¹ Adur, S. M. (2020). Sexual Rights and Globalization. In N.A. Naples (Ed.) *Companion to Sexuality Studies, 427-444*. Wiley

Vođeni tom idejom, a u okviru projekta UNIGEM kojeg vodi TPO Fondacija, koji ima za cilj povezivanje i suradnju 19 univerziteta iz BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije u procesima orodnjavanja visokog obrazovanja, pokrenuta je inicijativa za stvaranje platforme za studente i studentice na kojoj će se usvajati znanja i dijeliti iskustva o interakciji roda i globalizacijskih procesa. U februaru 2023. godine u Sarajevu su Centar za interdisciplinarnu studiju Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacija organizirali Zimsku školu pod nazivom „Rod i globalizacija“ za studente i studentice društvenih fakulteta iz ove četiri zemlje. Cilj Zimske škole bio je da se na interdisciplinarnan način propituju međusobna uvjetovanost i povezanost roda i globalizacije, ali i drugih društvenih fenomena bitnih za procese globalizacije. Tokom sedmodnevne škole studenti su imali priliku slušati predavanja, sudjelovati u radionicama i učiti iz iskustava zagovaratelja ljudskih prava. Nakon Zimske škole studenti i studentice su imali priliku pisati istraživačke radove na odabrane teme, uz mentorstvo profesora i profesorica sa partnerskih univerziteta. Na ovaj način je omogućeno dodatno umrežavanje nastavnog osoblja i studentske populacije kroz zajednički akademski projekat pripreme Zbornika završnih radova pod nazivom „Rod i globalizacija na Balkanu.“

Urednice su odabrale 12 najboljih radova za objavljivanje u Zborniku, a četiri studenta/ice su posebno nagrađene za izuzetno dobro strukturirane radove: Tubonjić Nemanja sa Univerziteta u Banja Luci, Čavar Helena sa Sveučilišta u Mostaru, Grković Katarina sa Univerziteta u Novom Sadu i Marjanović Jovana sa Univerziteta u Beogradu.

Radovi koji su odabrani za objavljivanje podijeljeni su u četiri tematske cjeline: **Rod i globalizacija**, **Rod i društvo**, **Rod i migracije** i **Rod i politika**, a u nastavku slijedi kratki pregled sadržaja ovih radova.

1. Rod i globalizacija

U okviru tematske cjeline „**Rod i globalizacija**“, analizira se utjecaj globalizacijskih procesa na rodnu ravnopravnost u različitim aspektima života, uključujući korištenje savremenih tehnologija i interneta, pismenost, vodstvo, pristup resursima, reproduktivno zdravlje kao i odgoj i obrazovanje.

Adem Olovčić sa Internacionalnog Burch Univerziteta uz mentoriranje prof. dr. Selme Delalić donosi rad pod nazivom „*Gender Equality in the Age of Globalization: Controversial Consequences of Growing Interdependence and Interconnectedness*“. U ovom radu, autor istražuje utjecaj globalizacije na rodnu ravnopravnost u širem društvenom kontekstu. U radu je prezentiran pregled relevantne literature uključujući znanstvene i stručne knjige, članke i dokumente relevantnih autora iz područja globalizacije i rodne ravnopravnosti, a pored toga autor je analizirao rodno razvrstane sekundarne podatke na globalnoj razini o korištenju savremenih tehnologija, i interneta, o općoj pismenosti, o liderskim pozicijama i učešću muškaraca i žena u radu parlamenata. Autor zaključuje da je utjecaj globalizacije na smanjenje i iskorjenjivanje rodne neravnopravnosti vrlo složen i kontroverzan, te da ima kako pozitivne, tako i negativne efekte argumentirajući pri tome kako uprkos pozitivnim promjenama koje donosi globalizacija, slučajevi diskriminacije, rodne neravnopravnosti, pa čak i nasilja i

dalje opstaju kao globalni fenomeni koji opstaju u društvima diljem svijeta.

Muminović Omer sa Sarajevske škole za nauku i tehnologiju (SSST) zajedno je sa mentoricom prof.dr. Zilkom Spahić Šiljak napisao je rad na temu „*Menstrualno siromaštvo: Refleksije globalnog siromaštva u lokalnom kontekstu Bosne i Hercegovine*“. Rad se temelji na konceptima društvene stigme i feminizacije siromaštva koji su usko povezani s menstrualnim siromaštvom i neravnopravnosti žena i muškaraca. Autori su proveli online istraživanje i intervju sa ženama, a rezultati su pokazali da je menstruacija još uvijek tabuizirana tema, da žene osjećaju sram javno govoriti o tome, da koriste eufemizme i da ne postoji sistemsko rješenje podrške kako bi se olakšalo ženama, a posebno onim koje žive na granici ili ispod granice siromaštva. Autori navode da iako se pretpostavljalo da će globalizacija donijeti ekonomski napredak i unaprijediti položaj žena, što se u određenoj mjeri i dogodilo, negativni efekti globalizacije su u najvećoj mjeri pogodili žene koje i dalje rade u manje plaćenim zanimanjima, manje zarađuju i u svojim rukama imaju vrlo malo ekonomskih resursa u odnosu na muškarce. Žene i dalje moraju plaćati higijenske menstrualne potrepštine, što ih dodatno ekonomski opterećuje, a zbog menstruacije su izložene i društvenoj stigmati.

Džananović Nejra sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu je uz mentorstvo prof. dr. Mirjane Mavrak napisala rad pod nazivom „*Globalizacija odgoja i obrazovanja – prilika ili prepreka za rodnu ravnopravnost?*“. Autorica kao cilj rada navodi istraživanje odnosa procesa odgojno-obrazovne socijalizacije i globalizacije. Kroz pregled relevantne literature i sintetiziranje rezultata istraživanja pruža uvid u fenomen globalizacije odgoja i obrazovanja te otkriva područja koja zahtijevaju dodatna istraživanja. Rad daje pregled definicija globalizacije u kontekstu odgoja i obrazovanja, odnos odgoja i rodne ravnopravnosti, karakteristike rodne socijalizacije u obiteljskom odgoju kao i pojavnost rodne stereotipizacije u obrazovanju. U svom zaključku, autorica poentira da iako globalizacija ima utjecaj na različite sfere društva uključujući politiku, ekonomiju, obrazovanje, odgoj, kulturu i rodnu ravnopravnost, ona nije doprinijela rodnoj ravnopravnosti u obiteljskom odgoju niti u sistemu obrazovanja, kao i da ponašanja koja učimo od obitelji, u ranom djetinjstvu utiču na ponašanja tokom odrastanja. Sukladno tome, neophodno je modelirati ona ponašanja koja propagiraju rodnu jednakopravnost.

2. Rod i društvo

Druga tematska cjelina „**Rod i društvo**“ bavi se propitivanjem društvenih normi, međuljudskih odnosa i socioloških fenomena koji proizilaze iz tih odnosa, a koji značajno utječu na rodne uloge, rodne norme i uopće rodnu ravnopravnost.

Tubonjić Nemanja sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banja Luci je uz mentorstvo prof. dr. Željka Šarića napisao rad „*Muška inicijativnost i ženska pasivnost: Problem rodne norme prvog koraka u romantičnim vezama*“. U radu, autor se bavi pitanjima rodnih predrasuda o muškoj inicijativnosti i ženskoj pasivnosti u romantičnim vezama. Neka od pitanja koja autor postavlja u ovom radu i traga za odgovorima su: zašto se smatra da muškarci moraju biti ti koji će inicirati romantične susrete, zašto žene moraju biti pasivne i zašto se ženska inicijativnost promatra kao oblik

promiskuitetnosti. Da li je žena samo nagrada za mušku inicijativnost i upornost? Da li su stidljivi muškarci manje muškarci zbog svoje stidljivosti? Rad se osvrće i na koncepciju filozofije ljubavi kao koncepta sinteze bića u polju njihove emotivnosti koju krase ideali iskrenosti, otvorenosti, direktnosti, kao i dokidanje ostvarenja emotivnog odnosa čiji rezultat jeste oslobođenje čiste emotivne naklonosti u ostvarenoj društvenosti. U završnom dijelu rada, autor navodi da današnja epoha i dalje vodi bitku sa predrasudama koje je naslijedila stotinama godina unazad, zaključujući pri tome da ne samo da je ovo oblikovalo pitanje inicijativnosti u romantičnim vezama, nego je oblikovalo samo shvatanje ljubavi i međuljudskih odnosa.

Ćavar Helena sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru autorica je rada pod nazivom *“(De)aktivacija rodnih stereotipa u selekcijskim situacijama”*, uz mentorstvo prof. dr. Ivone Čarapina- Zovko. Rad se bavi rodnim stereotipima koji imaju tendenciju da se (de)aktiviraju u selekcijskim situacijama. Prezentirani su rezultati empirijskog istraživanja provedenog na uzorku mladih osoba iz Bosne i Hercegovine s ciljem ispitivanja koliko je rod kao varijabla još uvijek relevantan prilikom selekcije potencijalnih zaposlenih na suvremenom tržištu rada. Korištenjem eksperimentalnog nacrtu s konstruiranim životopisima, simulirana je selekcijska situacija u kojoj su mladi imali izbor zaposliti muškarca ili ženu istih kvalifikacija na određeno stereotipno radno mjesto. Rezultati empirijskog istraživanja su pokazali da studentice imaju tendenciju zapošljavanja osoba istog spola tj. žena, dok studenti nemaju tendenciju zapošljavanja istog spola, tj. muškaraca. U radu se zaključuje da je među mladima još uvijek prisutna ideja o rodnom ulogama te ideja o stereotipnim muško-ženskim zanimanjima.

Husičić Maida sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli donosi rad *“Rodne norme i poremećaji ishrane: Feministički uvid u psihopatologije u vezi sa izgledom ženskog tijela”* uz mentorstvo prof. dr. Jasmine Husanović. Glavni fokus rada je rasprostranjenost poremećaja u ishrani, posebno među ženama, i njihovim odnosom prema društveno konstruiranim rodnom ulogama. Odlika ovog rada je korištenje feminističke perspektive s ciljem ispitivanja socio-kulturnih faktora koji doprinose poremećajima u ishrani, uključujući i pritisak da se žena prilagodi idealiziranim tipovima tijela. Pored navedenog, autorica se osvrće i na ulogu medija u oblikovanju ovih ideala. Autorica daje pregled kritičkih teorijskih stavova u polju rodni studija o učestalim poremećajima ishrane i njihovom odnosu sa društveno postavljenim pravilima i rodnom normama. Na taj način, autorica pruža uvide u nekoliko važnih feminističkih perspektiva oko pojave, uzroka i posljedica poremećaja ishrane, pojašnjava utjecaj okolinskih čimbenika u nastanku poremećaja ishrane među ženskom populacijom, te tako sagledava poremećaje ishrane kroz sociološku i kulturološku prizmu konstrukcije roda.

Jagačić Izabela sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku autorica je rada pod nazivom *„Vocal fry, maskulini kalupi, feministička gledišta”*, koji je mentorirala prof. dr. Anita Dremel. Autorica istražuje međusobni utjecaj jezika u upotrebi i roda kao skupine kulturno oblikovanih atributa koji se pridaju muškarcu ili ženi, pri čemu je veliki naglasak stavljen na ulogu takozvanih maskulinih kalupa u situiranim kontekstima u kojima se proizvodi i interpretira govor i značenje. Istražuje se govorni fenomen produbljenog i škripavog glasa žena u određenim situacijama, poznat kao engleska sintagma *vocal fry*, pri čemu autorica postavlja pitanje da li je fenomen *vocal fry* oblik uklapanja žena u maskuline kalupe kao oblike pristranosti

koji predstavljaju standarde unutar androcentričnih društava. U radu je prezentiran pregled literature u potrazi za odgovorom na postavljeno istraživačko pitanje, a provedeni su i informacioni razgovori sa stručnjakinjama u području fonetike te sociologije roda i jezika. Rezultati pregleda literature i informantskih razgovora ukazuju da je *vocal fry* recentan i slabo istražen fenomen te da ne postoji suglasnost među feminističkim pogledima, što se u radu ilustrira kroz prikaz feminističke debate u kojoj pozicije variraju od zagovaranja i poticanja prakticiranja promjene glasa kod žena do onih koje zagovaraju odbacivanje takve prakse.

3. Rod i migracije

Treća tematska cjelina **“Rod i migracije”** istražuje utjecaj globalizacijskih procesa na migracijske trendove u zemljama Zapadnog Balkana iz rodne perspektive, uz poseban osvrt na položaj migrantkinja na tržištu rada i rodno zasnovano nasilje nad migrantkinjama.

Lazić Dušan sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu autor je rada *“Diskriminacija žena migrantkinja na tržištu rada”*, kojeg je mentorirala prof. dr. Snježana Vasiljević. Autor argumentira da se uslijed visokog stepena diskriminacije i rodne neravnopravnosti, u svijetu stvorila izuzetno velika razlika između muškaraca i žena u pogledu zapošljavanja, što dovodi do izražene nepravde na tržištu rada. Posebno ranjiva skupina na tržištu rada su migrantkinje. U ovom radu, autor analizira položaj migrantkinja na tržištu rada, i to kroz prikaz uporednog zakonodavstva i analizu empirijskih istraživanja u različitim pravnim sistemima, kao i sudsku praksu te tako nastoji da identifikuje probleme koji su specifični za žene migrantkinje i njihov položaj u odnosu na muškarce migrante, a sve sa aspekta diskriminacije prije svega na osnovu pola. Autor zaključuje da u društvu i dalje postoji suštinsko nerazumijevanje položaja žena migrantkinja kako od šire društvene zajednice, tako i od organa koji su zaduženi za sprovođenje zakona u ovoj oblasti. Kao preduvjet za reguliranje položaja migrantkinja na tržištu rada potrebno je paralelno raditi na podizanju svijesti i edukaciji svih relevantnih aktera, kao i na uspostavljanju adekvatnog pravnog okvira za zaštitu ugroženih grupa ljudi.

Žeravčić Karla sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Zagrebu napisala je rad pod nazivom *“Gender-based violence and women on the move: How the shelter situation in Bosnia and Herzegovina is affecting women and girls”*, uz mentorstvo mr. Nidžare Ahmetašević. Autorica navodi da je cilj ovog rada identificiranje jaza u istraživanju faktora rizika od rodno zasnovanog nasilja s kojim se suočavaju žene i djevojčice u prihvatnim kampovima i alternativnim smještajima, s posebnim fokusom na Bosnu i Hercegovinu kao tranzitnu zemlju i kao državu koja nije članica EU. Kako bi doprinijela sveobuhvatnom razumijevanju ove problematike, autorica se oslanja na relevantnu literaturu u vidu znanstvenih radova, izvještaja međunarodnih organizacija i istraživanja provedenih u drugim zemljama. Pored pregleda literature, autorica je provela empirijsko istraživanje koje je uključilo intervjuje sa zaposlenima iz međunarodnih organizacija koje pružaju podršku ljudima u pokretu na terenu. U zaključnom dijelu rada, autorica navodi da je jedan od ključnih problema identificiranih u radu *“nevidljivost”* rodno zasnovanog nasilja tokom migracijskog putovanja, posebno u

tranzitnim zemljama kao što je BiH. Situacija sa rodno zasnovanim nasiljem postaje značajno složenija u prihvatnim kampovima koji nisu prikladni za život, s obzirom da često nisu zadovoljene niti osnovne ljudske potrebe za vodom, strujom i grijanjem.

4. Rod i politika

Četvrta tematska cjelina **“Rod i politika”** fokusirana je na izučavanje utjecaja desničarskih političkih narativa i ideologija na rodnu ravnopravnost, kao i izazove koji iz toga proizilaze iz utjecaja desničarskog populizma.

Memić Amila sa Pravnog fakulteta Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru napisala je rad *“Desni populizam: Mogući utjecaj na pravo na abortus u Bosni i Hercegovini”*, uz mentorstvo prof. dr. Emine Hasanagić. U svom radu, autorica prikazuje mogući utjecaj desnog populizma na pozitivno zakonodavstvo koje se odnosi na pravo na abortus u Bosni i Hercegovini. BiH je kao samostalna država naslijedila veliki broj zakona i drugih propisa u ovoj oblasti od tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije uključujući i Zakon o uvjetima i postupku za prekid trudnoće, koji je bio prilično liberalan u odnosu na nekadašnje uporedno pravo. S tim u vezi, autorica postavlja pitanje: Da li će BiH u skorijoj budućnosti ostati na tragu nekadašnjih liberalnijih rješenja ili će krenuti tragom nekih konzervativnijih ideja koje se šire Evropom? Radi analize date problematike, u radu su korištene dogmatska, historijska, komparativna, normativna i uporedno-pravna metoda te metoda studije slučaja. Nakon provedene analize, autorica zaključuje da u BiH pitanje abortusa još uvijek nije zastupljeno u medijskom prostoru kao što je slučaj u RH, Poljskoj i drugim zemljama. Zakoni koji uređuju ovu oblast se ne provode dovoljno u praksi, prvenstveno u javnim ustanovama. Klinike i bolnice sa određenih područja države ne poštuju zakon tj. ne pružaju usluge na koje su obavezne po zakonu, a pri tome nisu zabilježeni slučajevi kažnjavanja istih od strane nadležnih organa.

Grković Katarina sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu autorica je rada *“Biopolitika roda u Srbiji: Vrednovanje ženskog života”*, kojeg je pripremila uz mentorstvo prof. dr. Ane Pajvančić-Cizelj. U ovom radu, autorica teži da razjasni razlike u valorizaciji života žena i muškaraca, navodeći različite primjere i teorijske okvire. U empirijskom istraživanju korištena je analiza diskursa izjave iz medijskog prostora o femicidu i kaznama za isti u Srbiji, a koji eksplicitno ukazuje na disproporcijalnu valorizaciju muških i ženskih smrti i posljedično života. Autorica dalje pojašnjava ovaj problem naslanjajući se na teorijski okvir ideja biopolitike koje razvijaju Judith Butler, Giorgio Agamben i Jimmema Repo, a nakon toga se istraživanje kontekstualizira primjerima nasilja u Srbiji, kao i teorijskim analizama mizoginije nastalim na području Srbije. Rad ukazuje na direktnu vezu između organizacije i disciplinovanja društva kroz rodne uloge i orodnjenog nasilja koje se očituje i kao direktno nasilje i kao nedostatak institucionalnih reakcija na isto. U zaključnom dijelu rada, autorica navodi da je ovo istraživanje zapravo tek „grebanje po površini“ jednog mnogo većeg i kompleksnijeg problema, te da i ako pogledamo ovih nekoliko primjera prakticiranja nasilja u Srbiji, čini se da u svakom od njih možemo prepoznati neku vrstu biopolitičke motivacije.

U konačnici, Zbornik je zaključen radom autorice **Marjanović Jovane sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu** koji nosi naslov *“Čuvarice patrijarhata: Problem predstavljanja žena od strane žena u Narodnoj skupštini Republike Srbije”*, koji je mentorirala prof. dr. Jelena Lončar. Rad se bavi problemom predstavljanja žena od strane predstavnica u Narodnoj skupštini Republike Srbije, fokusirajući se pri tome na vezu između deskriptivnog i suštinskog predstavljanja. Koristeći metodologiju teorijske analize, u radu autorica pruža prikaz razvoja predstavljenosti žena u parlamentu Srbije i također, analizira ponašanje pojedinih poslanica koje kao rezultat ima održavanje i produbljivanje patrijarhalnih vrijednosti i ponašanja. Pokazano je da uprkos povećanoj deskriptivnoj zastupljenosti žena u srpskoj politici, suštinska predstavljenost žena ostaje nedovoljna i nezadovoljavajuća. Autorica razmatra kako socio-ekonomski i širi kontekstualni problemi žena, u kombinaciji sa nedostatkom političke volje, doprinose ovom pitanju. U zaključnim razmatranjima, autorica pruža uvid u potencijalna rešenja, uključujući potrebu za efikasnom feminizacijom političkog prostora, nastavkom implementacije mehanizama rodne ravnopravnosti i istovremeno jačanje ženskih pokreta i veza civilnog društva i državnih institucija.

Naučene lekcije:

- **Globalizacija** je proces, a ne stanje i potrebno je pratiti promjene koje ovaj proces donosi u svakom društvu pojedinačno, kako bi se vidjeli njeni utjecaji na pojedince i zajednice.
- **Globalizacija** je donijela brojne promjene na društvenoj, političkoj i ekonomskoj ravni, ali nije doprinijela razgradnji rodnih stereotipa u obiteljskom odgoju i sistemu obrazovanja.
- **Globalizacija** je omogućila učešće žena u javnom životu i politici, ali nije doprinijela rodnoj senzibilizaciji žena koje sudjeluju u vlasti, što implicitno podriva napore u ostvarivanju substantivne ravnopravnosti.
- **Globalizacija** reaktivira rodne stereotipe u selekcijskim situacijama poput zapošljavanja, jer žene i muškarci pokazuju tendencije zapošljavati osobe istog spola.
- **Globalizacija** utječe na samopoimanje i zdravlje žene koje pod utjecajem medijskih slika idealiziranih oblika ženskog tijela gube samopouzdanje i zdravlje.
- **Globalizacija** kao ambivalentan fenomen omogućava napredak, povezivanje i transcendirira brojne podjele, ali ipak produbljuje ključne podjele na klasnoj, rasnoj i rodnoj osnovi.
- **Globalizacija** utječe na feminizaciju siromaštva, posebno ranjivih skupina žena koje rade najniže plaćene poslove.
- **Globalizacija** vidljivo utječe na migracije stanovništva i diskriminaciju kojoj su izloženi i žene i muškarci.
- **Globalizacija** posebno pogađa migrantkinje, jer u kampovima nemaju adekvatnu medicinsku skrb, trpe nasilje o kojem se malo govori i teško pronalaze zaposlenje.
- **Globalizacija** je doprinijela i širenju anti-rodnog pokreta koji kroz zakone, ali i simbolički osporava stečena reproduktivna prava žena i disciplinira ženska tijela različitim vidovima nasilja i zastrašivanja.

TEMA I: "ROD I GLOBALIZACIJA"

Gender Equality in the Age of Globalization: Controversial Consequences of Growing Interdependence and Interconnectedness

Adem Olovčić, assist. prof. dr.

adem.olvovic@ibu.edu.ba

Mentor and co-author: Selma Delalić, Assoc. prof. dr.

selma.delalic@ibu.edu.ba

International Burch University

Abstract: Globalization as a complex, multidimensional, and multi-layered phenomenon has undoubtedly made a deep and profound impact on all segments of society and the state throughout the world, directing contemporary economic, political, social, and cultural trends. The aim of this paper is to research and determine the impact of globalization on gender equality as a basic human right and a social construct. The method used for this purpose is of a qualitative nature, since it relies on a review of relevant scientific literature in the field of globalization and gender, supported by data from research conducted by international organizations such as the UN, World Health Organization, World Bank, and Oxfam. After conducting research, it was concluded that globalization processes have a gender-differentiated impact. While contributing to economic empowerment of women, which allows women greater and more equal representation in the work distribution, and increased access to technology, including internet and cell phones, globalization, at the same time, has increase level of poverty, exploitation of women, and ever-growing gender-base violence. Globalization has also limited educational opportunities and political representation of women and their access to leadership positions. Overall, the conclusion arises that the relationship between gender equality and globalization is very complex and controversial.

Keywords: globalization, gender equality, discrimination, violence, controversy

Classification: F60, F69, Z13

1. Introduction

Although a concept that completely dominates and significantly determines the contemporary economic, political, social, and cultural trends of the 21st century, globalization gained full momentum at the end of the 1990s. The events that gave a decisive impulse to globalization were the collapse of the Soviet Union, the demolition of the Berlin Wall, and the lifting of the Iron Curtain, events that marked the end of the bipolar world order and the beginning of the growing integration and interdependence on a global scale unprecedented in human history. Globalization is defined as “a multidimensional economic, political, cultural, and geographical phenomenon in which the movement of capital, organizations, ideas, discourses, and peoples has taken on a global or transnational dimension” (Moghadam, 1999., 367). It is a process that allows the unhindered movement and exchange of ideas, information, technologies, and access to those equally by developed and underdeveloped countries, at least in theory. Globalization has caused the opening and complete re-composition of the way markets, states, and societies function, creating, at the same time, interdependence and facilitating the flow of information, and money, especially electronic money, goods, and services like never before in human history (Rhoten, 2000., 593; Giddens, 1999.). Focusing on the economic aspect of globalization Nikiti & Elliott, as cited in Gaburro & O’Boyle (2003.), assert that globalization entails the development of a „global market free of socio-political control”.

The communication and technological revolution deeply facilitated globalization processes including the instant transfer of information as well as global connectivity, which has encouraged ‘cultural homogeneity,’ resulting in the formation of a single global civilization (Waks, 2006., 413). Globalization, according to Ake „...is about the emergence of a global mass culture driven by mass advertising and technical advances in mass communication” (1995., 23). Based on such a thinking, Nikoloz (2009.), stresses that the term globalization refers to the „exchange of information among nations, cultures, and diverse social, economic, and political organizations”. Having in mind all of the above, it could be claimed that globalization has had a multifaceted and far-reaching influence on societies, reshaping various aspects of social, cultural, economic, and political life. Its impacts are complex and diverse, shaping the ways in which societies function, interact, and adapt to the changing global landscape. One of the most important issues nowadays, deeply interconnected with globalization, which is the subject of this research, is gender equality and the impact of globalization on the achievement of its universal goals.

Gender equality refers to the equal treatment of individuals regardless of their gender identity. It implies equal rights, responsibilities, and opportunities that exist between individuals of different genders. It is a fundamental human right and is enshrined in various international laws and treaties. World Health Organization defines gender as: „the characteristics of women, men, girls, and boys that are socially constructed” and seems that this understanding completely relies on assertions of authors such as West and Zimmerman, and Judith Butler. According to West and Zimmerman (1987.), “gender is not something we are born with and not something we have, but something we do”, or, “something we perform” (Butler, 1990.). It is not a static characteristic but a dynamic social construct that is performed through

various behaviors, roles, and expressions in society. Gender as such includes norms, behaviors, roles, and different psychological, social, and cultural aspects associated with being a woman, man, girl, or boy, as well as relationships with each other. As a social construct, gender refers to the characteristics, opportunities, and interactions between men and women acquired through socialization. Gender varies from society to society; it is flexible and can change over time.

Similarly, Moser defines gender as „differences between men and women within the same household and across and within cultures that are developed socially and culturally and evolve through time” (1993., 12). These differences are reflected in men’s and women’s responsibilities, roles, and opportunities, including participation in public life, constraints, access to resources, needs, attitudes, and viewpoints. The goal of gender equality is to establish a society in which men and women of different backgrounds, behavioral patterns, and needs will be valued and recognized equally, without stereotypes, prejudices, discrimination, and bias, a society they will equally contribute to its political, economic, and cultural development, enjoying equitably its benefits and prosperity. Based on such a reasoning, Gendertoolkits (n.d.), defines gender equality as „the equitable treatment of women, men, girls, and boys regarding rights, responsibilities, and opportunities“. Despite numerous efforts at local, national, regional, and international levels, gender inequality is still a global phenomenon that persists in various societies, affecting both men and women. Achieving gender equality is important for various reasons, including social justice, economic growth, and the protection and promotion of human rights.

2. Globalization and Gender Equality

Towards the end of the 19th century (1888.), the Danish feminist, Astrid Stampe Feddersen, in the context of equal rights for men and women, wrote the following: „The primary aim is to make a direct female impact on society, to have woman’s moral strength, stronger compassion, and maternal instinct to influence societal life as deserved. How often do not women resent the existing laws and say to themselves: if we women participated in writing the laws, they would not be like that” (Stampe Feddersen, 1888., 41). In the center of consideration of the gender as a social construct lies the relationship, often unequal, between men and women, which affects their rights, roles, and responsibilities in society. The Gender initiative seeks to bridge this gap of inequality in society so that men and women participate equally in all social processes as equal partners. There are numerous studies that confirm that women are inferior to men in almost all aspects. Abati, for example, notes: „...that women are a de-centered, de-natured sub-species of humanity; harassed by culture, intimidated by politics and subsumed in helplessly patrilineal and patriarchal structures which pamper the male ego” (1996., 27).

For centuries, the division of labor was directed towards women performing the unpaid or poorly paid jobs of mothers, wives, and housewives, while men provided for the family by doing various more or less paid jobs, advancing concurrently on the social ladder. The very concept of management and leadership was designed and

made by men for men and for male patterns of employment. Therefore, we can rightly claim that companies, organizations, and even government institutions are gendered and that they are dominated by gendered relations in which women are considered weaker, in need of protection, and less suited for senior roles (Singh and Point, 2006., 364). Thus socially constructed gender differences gave legitimacy to men to perform managerial and leadership positions, being excused, at the same time, from taking any responsibility whatsoever for domestic 'female' work (Court, 1997., 18). Contemporary societies around the world continue, to a greater or lesser extent, to function according to this matrix (Li and Wearing, 2004.; Williams, 2000.; Thanacoody, Bartram, Barker and Jacobs, 2002.). Such difficulties led to the formation of the 'glass ceiling', a phenomenon that prevents women from occupying the highest managerial and leadership positions, even in developed democracies (Wearing, 2004.).

It is a misguided perception that globalization processes are gender-neutral, i.e. that they have an equal effect on everyone, men and women. If we take a closer look at globalization processes, we will see that they have a gender-differentiated impact. In other words, globalization has both positive and negative effects on the achievement of gender equality goals. Giddens observes globalization as a multidimensional and multi-layered process, a system of increasing connectivity, but also interdependence between economy, politics, society, and culture, and highlights its multiple effects „on both the macro level (more commercial flows, more mobility, more communication, more innovation), and the micro level, redrawing the confines between time and space, local and global and, thus all forms of collective life, social relations and the living conditions of men and women” (Giddens, 2005., 618-622). Although in theory globalization should have an equal (positive) effect on both developed and developing countries, as well as on women and men, unfortunately, it has caused numerous inequalities. Namely, in many countries women and men are differently represented in manufacturing, formal and informal sectors, and the agriculture industry. “The uneven impact of globalization by sector, therefore, has gender-based effects” (Giddens, 2005., 284).

2.1. The Positive Impacts of Globalization on Gender Equality

There is numerous evidence that globalization has initiated and accelerated the process of gender equality. The political and social aspects of globalization accompanied by technological progress and the communication revolution favored raising awareness of gender problems at the global level, networking of feminist and other movements, and lobbying networks that advocate for gender equality and the prevention of violations of women's rights. Globalization has also led to the development of international agreements and policies aimed at promoting gender equality and women's rights. In addition, numerous economic advantages of globalization have had a positive impact not only on the economic growth and prosperity of countries but also on gender equality. Increased economic opportunities across the planet mean increased opportunities for women as well, and in some cases equally paid jobs. Women slowly began to move away from agriculture and engage more in the production and service industries (Dolan and Sorby, 2003.). Thus, we can see more and more often

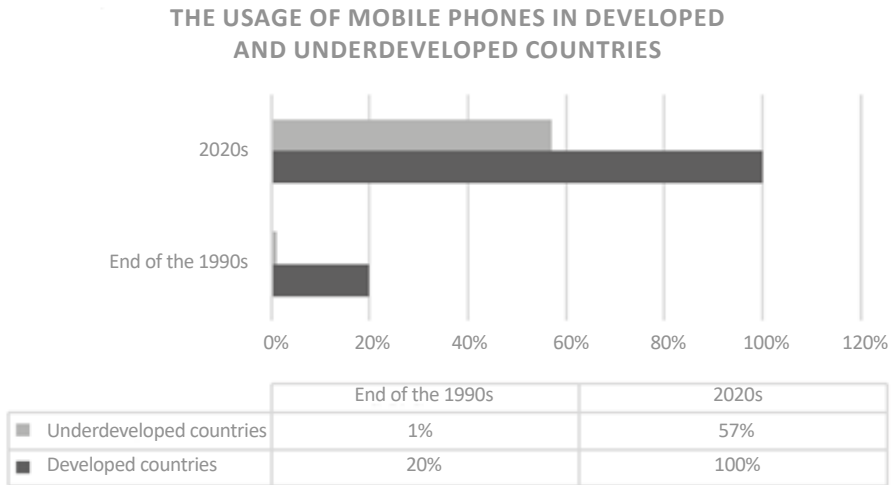
in the media and on social networks the stories of successful women entrepreneurs, women in high governmental positions, and women who leave an indelible mark in culture, science, and sports. According to Tibrizi (2019.), cultural homogeneity, which has arisen as a result of globalization processes, contributes to the spread of ideas and values of education and enlightenment, which affects the increasing number of girls and women who attend schools, even in developing countries which was not the case just a few decades ago.

Advancement in communication technologies, including the Internet, mobile phones, and social media, coincides with market liberalization, which resulted in employment growth and global mobility of goods, services, and capital (Shultz, 2005.). Thanks to the aforementioned technological achievements, an increasing number of men and women have access to information, both local, regional, and global. In addition to economic benefits, greater access to the Internet has provided women with better and faster access to information related to the roles and achievements of women in societies around the world. This resulted in increased self-awareness and self-respect, the inclusion of women in decision-making processes, both at the local and national level, as well as the shift, modification, and redefinition of behavioral models, and empowerment of women both socially and politically.

Increased access to the Internet undoubtedly equals increased business opportunities for women, access to financial services, work from remote locations, easier access to online education but also the markets for product marketing, easier interaction with customers, more flexible work in relation to the mode of operation and as well as working hours without significant travel expenses. One of the best examples is Morocco, where “home-based female weavers use the Internet to sell rugs and other textiles and to keep a larger share of their profits than traditional middle-man-based systems” (International Telecommunication Union, 2010.; Schaefer Davis, n.d.). Even in developed European Union countries and in the United States, the number of companies that employ so-called ‘teleworkers’ is increasing day by day. This mode of operation has huge benefits for women, especially those who have children and families, since women, compared to men, face greater restrictions in terms of mobility and available time (World Development Report, World Telecommunication / ICT indicators database, n.d).

In addition to the Internet, the use of mobile phones has also a very positive effect on the removal of the aforementioned limitations, i.e., their compensation, which is reflected in the coordination of work and the reduction of travel costs through online access to information and services. In addition to the difference in the number of mobile phone users between women and men, there is, unfortunately, still a significant difference between developed and developing countries when it comes to access to mobile phones. At the end of the 1990s, only one-fifth of the total population of developed countries (20%) used mobile devices. In the same period, the number of people in underdeveloped countries who had access to mobile phones was only 1%. Two decades later, there is a completely different, although still very unbalanced, picture. Today, that ratio is 100% in developed countries compared to 57% in underdeveloped countries (World Telecommunication/ICT Indicators database, n.d.). These developments are indicated in Figure 1:

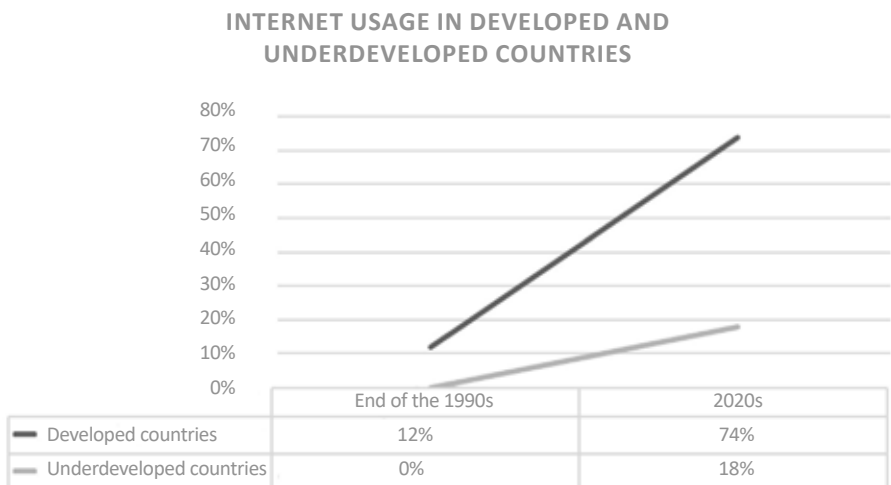
Figure 1: The increase of the usage of mobile phones in developed and underdeveloped countries in the last two decades.

Source: Authors' calculations based on the World Telecommunication/ICT Indicators database (n.d.)

Internet access has seen similar progress. Looking at the same time period, Internet usage in developed countries increased from 12% to 74% and from 0% to 18% in underdeveloped countries (World Development Report, 2020.). The mentioned data are shown in Figure 2:

Figure 2: The increase of internet usage in developed and underdeveloped countries in the last two decades.

Source: Authors' calculations based on World Development Report (2020.).

interdisciplinarnе studije
 Inštitut za istraživanje i
 razvoj Zdravko Grebo

Fondacija
 www.tpo.ba

Bridging this gap would bring numerous benefits to as many as 300 million women in low and medium-developed countries, which would have numerous positive consequences for the family, society, and the country as a whole. The benefits include, *inter alia*, almost 15 billion in revenue for mobile operators, since women represent two third of the new market for the expansion of mobile telephony services. In other words, “stronger competitive pressures from greater economic integration should force employers to reduce costly gender (and other) discrimination” (Gaburro and O’Boyle, 2003.). According to Butale, globalization can be a very effective tool for eradicating gender inequality, taking into account its nature as a “complex, economic, political, cultural, and geographic phenomenon in which the mobility of money, organizations, ideas, discourses, and peoples has taken on a global or transnational dimension” (Butale, 2015.).

Globalization contributes to women’s economic empowerment, which allows women greater and more equal representation in the distribution of work: taking important positions in society and the state, including decision-making ones, making at the same time redistribution of household chores and their equal distribution between men and women. Numerous studies have shown that promoting and improving gender equality apart from having a positive effect on economic, political, and social growth and development, it has also a significant impact on reduction of the mortality of women and children, and even corruption (Katseli, 2007., 11; United Nations, 2007., 953). In addition, violation of women’s rights can have a very negative effect on the international image and positioning of the country.

According to Amartya Sen, a Nobel Prize Winner, and a famous economist, as quoted in Nusbaum (2007.) it is precisely globalization, global interactions, and interdependence, not isolationism, that forms the basis of economic growth and progress in the world. International trade, foreign investment, access to communication technology, and the spread of scientific and technical knowledge contributed to the extension of life expectancy and the reduction of poverty, which dominated a significant part of the world and unfortunately still dominate. Sen emphasizes that “despite all the progress, life is still severely nasty, brutish, and short for a large part of the world’s population. The great rewards of globalized trade have come to some, but not to others.”

2.2. The Negative Impacts of Globalization on Gender Equality

Even though the primary goal of globalization has been to bring economic growth and prosperity, its ultimate effects are highly controversial. It is estimated that globalization has increased the level of poverty, not only in poor parts of the world such as Africa and South America but also in Europe (Globalization and its Impacts 2004.). When it comes to gender equality, numerous authors agree that globalization has had a gender-differentiated effect, leaving a negative impact on the social and economic position of women, and their overall well-being (Marjit et al., 2004.). Women have always been in an inferior position in the labor market compared to men owing to the division of labor on a gender basis primarily due to reproductive and household responsibilities of women. However, liberalization processes have not been successful in

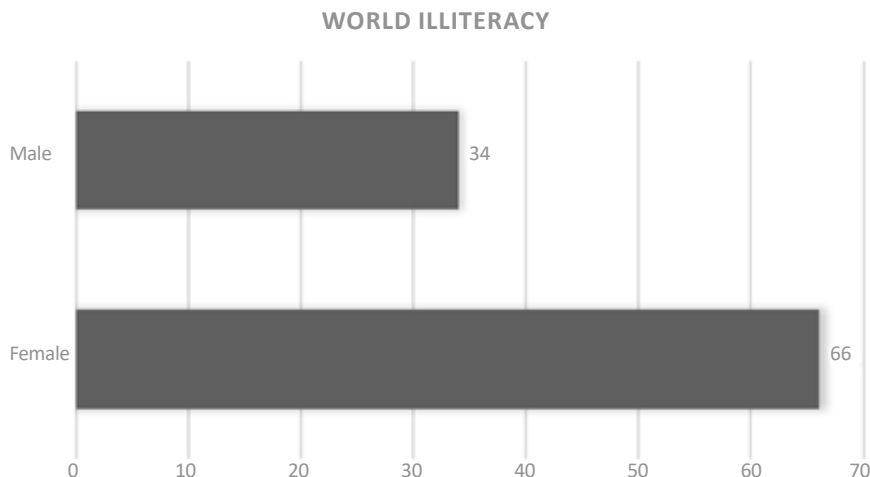
removing the inequalities of women in developing countries when it comes to access to resources, decision-making processes, and ultimately power and authority. Economic globalization guided by neoliberal policies, with an unregulated capitalist economy in its center dominated by multinational corporations and with profit maximization as the ultimate goal, has not greatly benefited women. Liberalization policies, which favor multinational corporations and the foreign direct investments they bring along, have had a negative impact on the majority of women engaged in agriculture, farming, and fishing in developing countries, whose survival depends on these products (Black and Brainerd, 2004.).

Globalization has also led to a widening income gap and increased economic inequality, which disproportionately affects women. Women are more frequently employed in the poorly paid informal sector, quite often working in the informal economy, without any legal and social protection benefits, such as pension and health insurance, sick leave, and maternity leave. Women also face numerous obstacles when taking bank loans, credits, and other financial resources, which greatly hinders the possibility and options for starting and growing small businesses (Moghadam, 1999.). Additionally, globalization has caused inhumane exploitation of women within the global supply chains of multinational corporations. Thus, women working in the garment and electronic gadget industry often work in very poor, even inhumane conditions, much longer than eight hours at a minimum wage. Overall, globalization has resulted in increased engagement of women in the labor-intensive low-wage service and production industries (World Bank, 2019.).

With the globalization of the female-dominated agricultural industry and trade, particularly in developing countries, poor local farmers, millions of them from developing countries, were left unable to compete with international economic giants, ending up being deprived of a regular income indispensable for their survival. Already difficult situation is further complicated by the serious environmental problems caused by these companies, which are reflected in the destruction of water and land resources, leaving women without access to basic resources. Unfortunately, it cannot go unnoticed that economic globalization and gender inequality have reduced the ability of many developing countries to integrate into the global economy and become a significant competitive factor, especially with female-intensive goods and services as the backbone of their economies (World Bank, 2021.). In other words, multinational corporations significantly reduced the ability of the countries to provide economic and social protection and meet the needs of their citizens in this field. It is an indisputable fact that economic growth and development are unevenly distributed and that women are much more affected than men (Fuentes Nieva and Galasso, 2014.).

Women still do most of the unpaid housework, necessary for the normal functioning of families. In addition, they have limited access to the new opportunities offered by globalization through various mobility programs, aimed at acquiring new knowledge and skills. Almost 120 million girls in the world still do not have access to education. It is estimated that of the total number of illiterate people in the world, two-thirds are women. This is clearly visible in Figure 3, indicating that 66% of the illiterate persons in the world are women and this ratio has remained unchanged for two decades.

Figure 3: World Illiteracy by Gender in %.

Source: Authors' calculations based on World Bank Data (2022.)

Another recent World Bank study estimates that the “limited educational opportunities for girls and barriers to completing 12 years of education cost countries between \$15 trillion and \$30 trillion dollars in lost lifetime productivity and earnings” (World Bank, 2018.). Such a situation has put millions of women in underdeveloped countries in a very unfavorable position compared to men, often resulting in ever-growing gender-based violence, that has become a truly global problem. The mental and physical violence to which women are exposed is not limited only to home but to the workplace and the whole of society. Many cases of violence never leave the home due to distrust in the legal system, fear of reprisals, and stigmatization in society. Fear, insecurity, uncertainty, and hopelessness have become the everyday life of millions of women in the world. According to the World Health Organization data (2019.), one in three women in the world is exposed to physical or sexual violence during their lifetime. In addition,

- „35% of women worldwide have experienced either physical and/or sexual intimate partner violence or non-partner sexual violence,
- 7% of women have been sexually assaulted by someone other than a partner,
- 38% of murders of women are committed by an intimate partner,
- 200 million women have experienced female genital mutilation/cutting...”

This situation poses a problem not only for the victims and the families but also for the entire society. In addition to presenting a violation of basic human rights, it also seriously threatens the economic development of the country. It is estimated that violence against women costs most countries twice as much as they spend on education (Tabrizi, 2019.). Apart from that, violence has far-reaching consequences in the sense that there is a high probability that children who grow up in dysfunctional families where violence is a daily occurrence will one day become violent themselves.

An important characteristic of gender-based violence is that it knows no borders, it occurs both in developed and developing countries, to women in all socio-economic positions (Hearn et al., 2017.).

Despite the aforementioned, 30 countries in the world still do not have a law that would regulate domestic violence, while 46 countries do not have effective legislation that treats sexual harassment in the workplace. To this should be added unequal property, ownership, and inheritance rights, which are considered crucial for economic development. Poverty, insecurity and inequality, both economic and social, favor gender-based violence (Bilimoria and Wheeler, 2020.). The fact that women perform 67% of the world's work, that they spend 3 times more time on unpaid work, and that they own only 1% of the world's wealth speaks in favor of gender inequality. Today, women perform only 10%-20% of managerial and administrative jobs, and about 600 million women work in jobs that are insecure and unprotected by labor laws. All of the above is proven to be true in a 2019 United Nations study, according to which in the private sector, less than 4% of executive director positions in 500 leading corporations are held by women, as shown on the following chart, confirming once again the thesis of 'glass ceiling' (Thanacoody et al., 2012.).

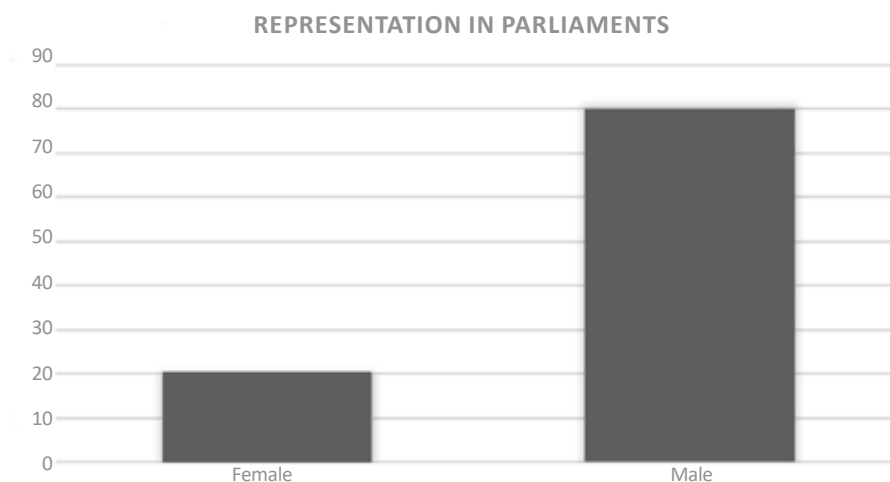
Figure 4: Leadership positions worldwide by gender.

Source: Authors' calculations based on: Zippia. "25 Women In Leadership Statistics (2023.): Facts On The Gender Gap In Corporate And Political Leadership" (2023.)

The aforementioned inequality was confirmed once again in the context of political participation or representation in world parliaments, according to which only one-fifth of seats, or 20% of the total number, are occupied by women.

Figure 5: Male and female representation in parliaments worldwide.

Source: Authors' calculations based on Zippia. "25 Women In Leadership Statistics (2023): Facts On The Gender Gap In Corporate And Political Leadership"(2023.)

Sylvia Walby (2009.) and Øystein Gullvåg Holter (2014.) emphasize the fact that almost half of the world's wealth, amounting to \$110 trillion, is in the hands of only 1% of the population, which evidences the inequality we are facing globally. At the same time, half of the world's poorest people own as much as the world's 85 richest people (Fuentes-Nieva and Galasso, 2014., 2-3). According to Oxfam data (2016.), "the situation is increasingly bleak as in 2015, 62 individuals had the same wealth as more than 3.6 billion people."

On the basis of the aforementioned, it can be concluded that globalization has caused the advent of the gender dimension of poverty. In support of this claim is the data of UN Women (2021.) that of the 1.5 billion people who live on 1 dollar a day or even less, the majority of them are women. Furthermore, based on the International Labor Organization data, the participation rate of women in the labor market is 47.4 compared to 72.3 percent of men (ILOSTAT, 2022.). This gap, disproportion and inequality between men and women, when it comes to access to education, resources, the labor market, which inevitably deepen the poverty of women, is called 'feminization of poverty'. The term was coined by Dr. Diana Pearce in 1978, and it began to enter the public discourse at the end of the 1980s, which coincides with the emergence of the third wave of globalization (Peterson, 1987.). With regards to the feminization of poverty, women from multiple marginalized groups such as single mothers, women with disabilities, women from ethnic, religious and other minority groups, and women from LGBTIQ+ communities are particularly vulnerable.

This brings us to the subject of intersectionality in the context of globalization. Oxford Dictionary defines intersectionality as "The interconnected nature of social categorizations such as race, class, and gender, regarded as creating overlapping and

interdependent systems of discrimination or disadvantage” (2023.). Intersectionality is a theoretical approach that starts from the premise that people, in this case women, concurrently face numerous intertwined prejudices as multiple sources of oppression: religion, race, ethnicity, social standing, social identities, sexual orientation (Taylor, 2019.). According to Hopkins, “the concept of intersectionality challenges us to adopt a more systems-oriented and complexity-aware lens” in order to identify and explain the stated problem and adopt a multidimensional and multi-layered approach and method of tackling gender inequalities, discrimination, and poverty, which will be one of the key tasks of the governments individually, as well as the international institutions in the 21st century (Hopkins, 2018., 11).

Economic growth and prosperity of countries, as the primary goal of globalization, cannot be achieved without gender equality, equal chances, and choices for both men and women, relying on the knowledge, skills, and talents of half of the population. Based on the World Bank data (2019.), by closing the gender employment gap, GDP per capita would increase by an average of 20% across countries, and on a global level, income would increase by 5-6 trillion dollars if women had the same opportunities to start a business as men. In addition, women’s empowerment and leadership would significantly increase food production, which is of key importance not only for economic prosperity but also for the security of countries. Numerous studies have shown that gender equality is of crucial importance for the long-term and sustainable development and prosperity of countries, not only economically, but also politically, security, and socially (United Nations, 2017.).

3. Conclusion

A more decisive approach to solving the problem of gender inequality and systemic female discrimination at the international level was taken in the 1960s, which resulted, among other things, in numerous agreements, conventions at the international level and legislation at the national, the most significant of which is the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). They serve as a legal framework, a basis, but also an instrument in the fight against all forms of discrimination. Numerous evidence indicates that participation in CEDAW has produced significant results in relation to the reduction of gender inequality. A very important role in reducing gender inequality was played by international economic agreements with their anti-discrimination clauses, many of which have priority over international conventions (Byrnes and Freeman, 2011.).

Although gender equality is recognized as a basic human right that all democratic countries should respect, cases of gender inequality or partial equality are present in almost all countries, democratic, less democratic, and non-democratic. There is almost no society that does not face the problems of prejudices, and stereotypes, coupled with traditional, religious, and cultural norms and standards that limit the full participation of women in public, social, and economic life. On the other hand, numerous household chores, performed by women, such as taking care of children, and the elderly, and domestic duties as well as agricultural work are still unrecognized and

undervalued. The marginalization of women, directly resulting in their discrimination in access to economic opportunities, has become widespread.

Despite all the positive changes, globalization has not succeeded in eradicating gender inequality, particularly in the field of economics, which is mostly caused by unequal opportunities and unequal access to education. Taking into account numerous definitions of globalization, it can be concluded that the mainstream deliberation about globalization is missing one very important segment, which is the gender perspective. It seems that we are facing global masculinity dominance. Overall, the conclusion arises that the relationship between gender equality and globalization is very complex and exceptionally controversial. A completely new and different approach, relationship, policies, and practices are needed that would ensure a more even, equal, and fair distribution of the benefits brought by globalization and at the same time the protection and advancement of women's rights equally throughout the world. Addressing gender-based violence, enabling female access to education, reducing economic inequality, and greater representation of women in managerial and leadership positions are key issues that need to be resolved in order to achieve gender equality. According to Dejardin: "gender equality with respect to opportunity and treatment in the global economy is essential for achieving equity and social justice, which are integral to achieving decent work for all" (Dejardin, 2009., 45).

Bibliography

- Abati, R. (1996). "Women in Transition". *The Guardian (Nigerian)*. February 6, p. 27.
- Ake, C. (1995). 'The new world order: The View from Africa: in Hans Henrik Holm and George, S. (eds) 'whose world order: Uneven Globalization and the End of the 61 d War'. London, West view press.
- Ashley, C. (2021). *Feminist theory in Sociology*. Thought Co, Feb. 16, 2021. [thoughtco.com/feminist-theory-3026624](https://www.thoughtco.com/feminist-theory-3026624). Retrieved on 4/3/2022
- Barrientos, S. (2007). Gender, codes of conduct, and labor standards in global production systems. In I. van Stavaren et al. (Eds.), *The Feminist Economics of Trade* (pp. -). London: Routledge.
- Bilimoria, D., & Wheeler, J. V. (2020). Women corporate directors: Current research and future directions. In Davidson, M. J., & Burke, R. J. (eds). *Women in Management: Current Research Issues Vol. 2*, (pp.138-163). London: Sage Publications.
- Black, S. E., & Brainerd, E. (2004). Importing equality? The impact of globalization on gender discrimination. *Industrial and Labor Relations Review*, 57(4), 540-559.
- Butale, C. (2015). Globalization and its impact on women in developing countries. Retrieved from <http://www.iapss.org>
- Byrnes, A., & Freeman, M. A. (2011). *The impact of the CEDAW conventions: Paths to equality. A study for the World Bank*. Background paper for the WDR 2012.
- Comfort, K., & Dada, J. (2009). Rural women's use of cell phones to meet their communication needs: A study from Northern Nigeria. In I. Buskens & A. Webb (Eds.), *African Women and ICTs: Investigating Technology, Gender and Empowerment* (pp. -). London: Zed Books.
- Court, M. (1997). Who does what at your place? Women educational leaders' experiences of gender-segregated work. *Women in Management Review*, 12(1), 17-26.
- Davies, E. & Egbuch, S. (2019). Understanding the concept of globalization. *Academic Journal of Current Research*, 6(5), 9-25.
- Dolan, C., & Sorby, K. (2003). Gender and employment in high-value agriculture industries. *Agriculture and Rural Development Working Paper Series 7*, World Bank, Washington, DC.
- Fuentes-Nieva, R. & Galasso, N. (2014). *Working for the Few: Political Capture and Economic Inequality*. Oxfam International: Oxford.
- Gaburro, G., & O'Boyle, E. (2003). Norms for Evaluating Economic Globalization. *International Journal of Social Economics*, 30(1/2), 95-118.
- Giddens, A. (2005). *Introduction to Sociology*. W.W. Norton.
- Giddens, A. (1990), *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press).
- Gray, M. M., Kittilson, M. C., & Sandholtz, W. (2006). Women and globalization: A study of 180 countries, 1975-2000. *International Organization*, 60(2), 293-333.

GSMA Development Fund. (2010). Women and mobile: A global opportunity: A study on the mobile phone gender gap in low and middle income countries. London: GSMA and the Cherie Blair Foundation for Women.

Hearn, J. K. Ratele and T. Shefer 'Gendered globalization and violence', in M. Livholts and L. Bryant (eds.) *Social Work in a Glocalized World*, Routledge, London, 2017, pp. 42-58.

Hinze, S. W., & Aliberti, D. (2007). Feminization of Poverty. In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosf046>

Hopkins, P. (2018, April 22). What is Intersectionality? YouTube. <http://www.youtube.com/watch?v=O1isIM0ytKE>

ILO. International Labour Organisation. (2022). *World Employment and Social Outlook 2022*.

International Labour Organization (ILO). (2002). *Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture*. Geneva: ILO.

International Telecommunications Union (ITU). (2010).

Jacobsen, J. P. (2011). The role of technological change in increasing gender equity with a focus on information and communications technology. Background paper for the WDR 2012.

Kathryn, N. (2019). Feminist Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 27 May 2019.

Kawachi, I., & Wamala, S. (2007). *Globalization and Health*. Oxford University Press Inc.

Klassen, S. (1999). Does gender inequality reduce growth and development? Evidence from Cross country regressions. Policy Research report on gender and development. Working paper series, no 7. *African Journal of Social and Behavioural Sciences (AJSBS)* Volume 12, Number 1 (2022) ISSN: 2141-209X

Li, C., & Wearing, B. (2004). Between glass ceilings: Female non-executive directors in the UK quoted companies. *International Journal of Disclosure and Governance*, 1(4), 355–369.

Melhem, S., Morrell, C., & Tandon, N. (2009). Information and communication technologies for women's socio-economic empowerment

Moghadam, V. (1999). Gender and Globalization: Female Labor and Women's Mobilization. *Journal of World Systems Research*, 2(1), 367-388.

Moser, C. (1993). *Gender planning and development. Theory, practice and training*. New York: Routledge.

Munshi, K., & Rosenzweig, M. (2006). Traditional institutions meet the modern world: Caste, Gender, and schooling choice in a globalizing economy. *American Economic Review*, 96(4), 1225–1252.

Nikoloz, P. (2009). Globalisation theories and their effect on education. *IBSU Scientific Journal*, 2(3), 77-88.

Nusbaum, M. (2007). Gender and Capabilities and Freedom. In B. Agarwal, J. Humphries, and I. Robes (Eds.), *Capabilities, Freedom and Equality: Amartya Sen's Work from a Gender Perspective*. Delhi: OUP.

OCHA Gendertoolkits (nd). OCHA Gender Toolkit Gender Definitions and Mandates. Retrieved from <https://rb.gy/epc3v>

Oxfam. (2016). An Economy for the 1%. Oxfam Briefing Paper (18 January). Retrieved from www.oxfam.org

Oxford Dictionary (2023). Retrieved from <https://rb.gy/pd4k7>

Patel, N., & Kes, A. (2010). Bridging the digital divide: How technology can advance women economically. Washington, DC: International Center for Research on Women.

Peterson, J. (1987). The Feminization of Poverty, *Journal of Economic Issues*, Taylor and Francis Ltd. Vol. 21, No. 1, pp. 329-337.

Rhoten, D. (2000). Education decentralisation in Argentina: a 'global-local conditions of possibility' approach to State, market, and society change. *Journal of Education Policy*. Routledge.

Schaefer Davis, Susan. "Women Weavers Online: Rural Moroccan Women on the Internet." In *Gender and the Digital Economy: Perspectives from the Developing World*, ed. Cecilia Ng and Swasti Mitter. New Dehli: Sage Publications..

Shultz, T. P. (2005). Does the liberalization of trade advance gender equality in schooling and health? (Working Papers): Economic Growth Center, Yale University.

Singh, V., & Point, S. (2006). (Re)Presentations of Gender and Ethnicity in Diversity Statements on European Company Websites. *Journal of Business Ethics*, 68(4), 363–379.

Tabrizi, S. (2019). Does globalization improve women's educational status? *International Journal of Technology and Inclusive Education (IJTIE)*, 8(2), 1430-1436.

Taylor, B. (2019, November 24). Intersectionality 101: what is it and why is it important? *Womankind Worldwide*. <https://www.womankind.org.uk/intersectionality-101-what-is-it-and-why-is-it-important>

Thanacoody, P. R., Bartram, T., Barker, M., & Jacobs, K. (2012). Career progression among female academics: A comparative study of Australia and Mauritius. *Women in Management Review*, 21(7), 536–553.

The Convention on the Elimination of all forms of Discrimination against Women (CEDAW)

1979, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>. Accessed 12 February 2023.

Tran-Nguyen, A., & Beviglia-Zampetti, A. (2004). Trade and gender: Opportunities and challenges for developing countries. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development. *African Journal of Social and Behavioural Sciences (AJSBS)* Volume 12, Number 1 (2022) ISSN: 2141-209X

UNICEF (2007). Women and Children: the double dividend of gender equality in Gender and Development: Reader for GENDEVY, compiled by DA Kotze. Pretoria: University of South Africa.

United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD). (2005). Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World, Policy Report on Gender and Development: 10 Years after Beijing. Geneva: UNRISD.

United Nations. (2017). Achievements, gaps and challenges in linking the implementation of the Beijing Platform for Action and the Millennium declaration and the Millennium Development Goals, In Gender and Development: Reader for GENDEVY, compiled by DA Kotze. Pretoria: University of South Africa.

UN Women. (2022). *Feasibility study on women-owned businesses access to finance in Bosnia and Herzegovina*. UN Women – Europe and Central Asia. <https://shorturl.at/bgvP3>

Waks, L. J. (2006). Globalisation, state transformation, and educational re-structuring: why postmodern diversity will prevail over standardization. *Studies in Philosophy and Education*. Springer Netherlands.

Walby, S. (2009). *Globalizations and Inequalities*. Sage: London.

Williams, J. (2000). How the tenure track discriminates against women. *Chronicle of Higher Education*, 47(11), B15.

World Bank (2011b). *World Development Report 2012: Gender equality and development*. Washington, DC.

World Bank Group. (2019). *Women, business and the law - gender equality, women economic empowerment*. Retrieved on 3/2/2022 from <https://wbi.worldbank.org/>.

World Bank. (2009). *World development indicators on CD-Rom*. Washington, DC: World Bank.

World Bank. (2011a). *Globalization's impact on gender equality: What's happened and what's needed*, in world development Report 2012: Gender equality. World Bank, Washington DC.

World Commission on the Social Dimension of Globalization. (2004). *Globalization and its impact*. Retrieved from <http://www.ilo.org/public/english/wcsdg/docs/rep2.pdf>

World Development Report (2012). *Gender equality, globalization is shifting gender roles and norms*. World Bank, Washington DC.

World Health Organization. (2007). *Engaging men and boys in changing gender-based inequity in health: Evidence from programme interventions*. Geneva.

World Health Organization. (2010). *Policy approaches to engaging men and boys in achieving gender equality and health equity*. Geneva.

YW Boston Blog. (2017, March 29). *What is intersectionality, and what does it have to do with me?* YW Boston. <https://www.ywboston.org/2017/03/what-is-intersectionality-and-what-does-it-have-to-do-with-me>

Zippia. "25 Women In Leadership Statistics (2023). *Facts On The Gender Gap In Corporate And Political Leadership*" Zippia.com. Jun. 8, 2023, <https://www.zippia.com/advice/women-in-leadership-statistics/>

Menstrualno siromaštvo: refleksije globalnog siromaštva u lokalnom kontekstu Bosne i Hercegovine

Omer Muminović

omermuminovic2@gmail.com

Mentorica i koautorica: Zilka Spahić-Šiljak, prof.dr

zilka.spahic-siljak@unsa.ba

Sarajevo School of Science and Technology

Sažetak: Menstrualno siromaštvo u Bosni i Hercegovini (BiH) se uopće ne istražuje i ne postoje podaci o tome koliko žena ne može kupiti najnužnije menstrualne potrepštine. Ključni argument rada je da poreske politike u BiH nisu rodno odgovorne u smislu smanjenja ili ukidanja poreza na higijenske menstrualne potrepštine i da to dodatno utječe na siromaštvo žena te da je menstruacija još uvijek tabu. Rad se teorijski temelji na konceptima društvene stigme i feminizacije siromaštva koji su usko povezani s menstrualnim siromaštvom i rodnom neravnopravnošću. Rezultati istraživanja pokazuju da je menstruacija još uvijek tabuizirana tema, da žene osjećaju sram javno govoriti o tome, da koriste eufemizme i da ne postoji sistemsko rješenje podrške kako bi se olakšalo ženama, a posebno onima koje žive na granici ili ispod granice siromaštva. Pretpostavljalo se da će globalizacija donijeti ekonomski napredak i unaprijediti položaj žena, što se u određenoj mjeri i dogodilo, međutim, negativni efekti globalizacije su najviše pogodili žene koje i dalje rade u manje plaćenim zanimanjima, manje zarađuju i u svojim rukama imaju vrlo malo ekonomskih resursa u odnosu na muškarce. Uz sve to žene moraju plaćati higijenske menstrualne potrepštine, što ih dodatno ekonomski opterećuje, a zbog menstruacije su izložene i društvenoj stigmati.

Ključne riječi: feminizacija siromaštva, menstruacija, stigma, poreske politike, globalizacija

1. Uvod

Žene su zbog svoje biološke funkcije rađanja izložene dodatnim troškovima svakog mjeseca za higijenske potrepštine, što uključuje uloške, lijekove za bolove, sredstva za pranje, kontraceptivne i druge pilule za bolne cikluse. U razvijenim državama Zapada ovom pitanju se posvećuje značajna pažnja i provode se konkretne mjere u cilju postizanja rodne ravnopravnosti, dok u BiH ne postoje strategije da se ovo pitanje sistemski riješi. Stoga žene nemaju besplatan pristup ovim proizvodima u obrazovnim i drugim institucijama, niti ih mogu kupiti po nižim cijenama. Menstrualno siromaštvo

se može definirati kao „nedovoljan pristup menstrualnim higijenskim proizvodima, sanitarnim prostorijama ili adekvatnoj edukaciji“ (Nadarević, 2022). U Hrvatskoj je provedeno istraživanje (Močibob, 2020, 9) o menstrualnom siromaštvu koje je pokazalo da 36.4% žena kupuju jeftinije menstrualne potrepštine, a preko 10% žena je navelo da nemaju sredstava kupiti ih.

Iako nisu među najrazvijenijim u svijetu, pojedine države su napravile važne iskorake u smanjivanju ekonomskog opterećenja kojem su izložene žene, tako što su ukinule tzv. „rozi porez“. Prema podacima Svjetske banke (2022), Kenija, zemlja s nižim srednjim dohotkom, je počela ukidati poreze na menstrualne proizvode još 2004. godine da bi do 2016. godine ukinula i poreze na menstrualne proizvode koji se uvoze iz inostranstva, kao i sirovine za njihovu proizvodnju. Također, prema istim podacima, Malezija, Libanon, Tanzanija, Kolumbija i Meksiko su u potpunosti ukinuli porez na menstrualne potrepštine, iako se ne mogu svrstati u visoko razvijene ekonomije.

Međutim, samo ukidanje poreza na menstrualne potrepštine nužno ne vodi smanjenju cijena za krajnje potrošače zbog nekonkurentnog i/ili nereguliranog tržište. Iz studije Svjetske banke (2022) vidljivo je da su djevojčice i žene u Bangladešu, Nigeriji, Keniji i Južnoj Africi i dalje plaćale punu cijenu menstrualnih higijenskih potrepština, iako je porez na te proizvode ukinut. Razlog tome je nekonkurentno tržište, pa se postavlja pitanje da li bi se isto desilo u nereguliranom bosanskohercegovačkom tržištu sa sveprisutnom sivom ekonomijom, te šta bi trebalo uraditi da ovi proizvodi budu dostupniji ženama?

Rad je podijeljen u tri dijela: prvi pojašnjava teorijske koncepte društvene stigme i feminizacije siromaštva koja se ogleda kako u neplaćenim i nevrednovanim kućanskim poslovima, tako i u izrabljivačkim politikama kapitalizma; u drugom dijelu rada je ukratko predstavljen socio-kulturni kontekst BiH u kojem su žene još uvijek neravnopravne što se reflektira u njihovoj podzastupljenosti na mjestima odlučivanja i dodatnoj feminizaciji siromaštva zbog troškova za menstrualne higijenske potrepštine; treći dio rada donosi rezultate online istraživanja i intervjua u kojima su propitivani stavovi srednjoškolki i studentica javnih i privatnih univerziteta u BiH, kao i drugih mladih osoba od 14 do 35 godina, na navedenu temu. Rezultati će pokazati da li postoji razumijevanje muškaraca za procese kroz koje prolaze djevojčice i žene u toku menstruacije i da li postoji stigma da se o menstruaciji javno govori.

2. Teorijski uvidi o ženskom siromaštvu

Teorijski dio rada temelji se na konceptima društvene stigme i feminizacije siromaštva. U većini društava se o menstruaciji govori negativno (White 2013, 67), i zbog nedostatka otvorene komunikacije o ženskom tijelu i reproduktivnom zdravlju menstruacija je izvor stigme (Johnston-Robledo and Chrisler, 2013, 2-6). Na Balkanu se menstruacija posmatra kao nešto što je prljavo i što je nedostatak za ženu da bi bila cjelovita ljudska priroda (Spahić-Šiljak, 2007, Radulović, 2010). Menstrualna krv se smatra nečistom i sredstvom pravljenja crne magije (Radulović, 2010) pa i danas ljudi imaju gađenje i iracionalan strah od pogleda na higijenski uložak na kojem je krv ili odjeću na kojoj je procurila menstrualna krv (Roberts et al. 2002).

Uz negativna kulturološka i religijska shvaćanja menstruacije, važno je imati na umu da je menstruacija i finansijski trošak za ženu u prosjeku 35-40 godina njenog života, pa se u feminističkog literaturi još 1970-ih počelo govoriti o konceptu feminizacije siromaštva. Američka sociologinja, Diana Pearce je zaključila da je siromaštvo muškaraca, uglavnom, uzrokovano nedostatkom zaposlenja, a da je siromaštvo žena kompleksnije, jer su žene bile ovisne o muškarcima i vodile brigu o domaćinstvu, starijim i bolesnim osobama, pa im je ostajalo manje vremena za plaćene poslove (Spahić-Šiljak, 2019, 133). Žene, također, nisu imale, niti danas imaju luksuz birati poslove i način života, a kada to pojedinke i učine onda se suočavaju sa stigmom i osudama.

Ujedinjene nacije su krajem 1990-ih dalje razradile koncept feminizacije siromaštva i danas se on uglavnom razumijeva kao "promjena u razinama siromaštva koja je pristrasna prema ženama ili kućanstvima koja vode žene" (IPC-IG 2008). Žene su proporcionalno siromašnije od muškaraca i to se i danas nije značajno promijenilo, posebno u manje razvijenim dijelovima svijeta, a kada se tome doda stigma kojoj su izložene žene zbog menstruacije, i dodatni troškovi za menstrualne potrepštine, onda se problem dodatno usložnjava.

U ovom radu koncept feminizacije siromaštva se koristi u smislu finansijskog opterećenja kojem su izložene žene zbog toga što svakog mjeseca troše značajna sredstva iz svog budžeta, ili su zbog nedostatka higijenskih sredstava izložene dodatnim zdravstvenim problemima. Siromaštvo žena je usko povezano sa menstrualnim siromaštvom i često je nevidljivo jer se o menstruaciji još uvijek šapuće, pa je potrebno intersekcionalno istraživati siromaštvo, rod i kulturu svakog konteksta kako bi se dobila prava slika siromaštva žena.

Žensko siromaštvo je, također, povezano sa rodno uvjetovanom podjelom posla, jer su žene od drevnih vremena radile poslove koji nisu donosili veliku zaradu niti prestiž. Rodne uloge su ženu situirale u privatnu sferu i poslove odgoja, obrazovanja, skrbi i njegovanja, dok su muškarci bili angažirani kao hranitelji porodice i radili su poslove u javnoj sferi koja je donosila zaradu i prestiž (Spahić-Šiljak, 2019, Ferguson, 2022).

Uzimajući u obzir da je koncept države blagostanja doživio svoj krah krajem 70-ih i početkom 80-tih godina, dolaskom na vlast konzervativnih snaga u anglosaksonskom dijelu svijeta, globalni nivo siromaštva je porastao, jer su bogati postali bogatiji, a siromašni još siromašniji (Pudar, 2021). Oxfamov izvještaj pokazuje da je nesrazmjer u bogatstvu sve veći te da i korporativno upravljanje svijetom omogućava veći profit malom broju bogatih, dok preko 10 miliona ljudi u svijetu gladuje, a od toga je 60% žena (Oxfam briefing paper, 2023, 19). U istom izvještaju se procjenjuje da će preko 50 zemalja dodatno smanjivati budžete za socijalne potrebe, pa će ponovo žene biti najviše pogođene. Kao jednu od mjera Oxfam predlaže ukidanje poreza ženama i drugim ugroženim grupama, a povećanje poreza bogatim. (Ibid, 30) Dok se to ne dogodi, ženama bi pomoglo da se makar smanji porez na menstrualne higijenske potrepštine i da oni budu dostupni u obrazovnim institucijama.

3. Socio-politički i kulturni kontekst BiH

Kada se govori o menstrualnom siromaštvu i feminizaciji siromaštva u BiH, važno je uzeti u obzir društveno političko uređenje koje je, prema Dejtonskom ustavu, ustanovljeno na etničkim, a ne na građanskim principima. U administrativnom i političkom pogledu BiH je rascjepkana na više nivoa vlasti pa je provedba politika i zakona vrlo kompleksna i izazovna. Stoga je i zagovaranje ukidanja ili smanjivanje poreza na higijenske potrepštine ogroman posao zbog harmonizacije propisa na različitim nivoima vlasti, od kantonalnih, entitetskih, do državnih. Dakle, politička slojevitost birokratskog aparata države BiH predstavlja ogromnu prepreku u reguliranju diskriminacije i omogućavanja pravednijeg funkcioniranja državnog aparata. Ako se ima u vidu da u politici na mjestima odlučivanja dominantnu ulogu imaju stariji i sredovječni muškarci koji, kao ni mnoge žene, nisu senzibilizirani za rodna pitanja, onda je teško očekivati da jedan tako robustan i kompleksan državni aparat smanji ili ukine poreze na menstrualne higijenske potrepštine.

BiH je patrijarhalno post-socijalističko društvo u kojem su procesi globalizacije kao i u drugim zemljama Balkana donijeli nove prilike za zapošljavanje u nekim granama industrije i poljoprivrede, međutim, rodni jaz je ostao i nastavljen je s brojnim negativnim efektima na zapošljavanje i prihode žena (Đurić Kuzmanović, 2019). Prelazak na kapitalističko funkcioniranje tržišta urušilo je dostignute emancipatorske potencijale žena, koje su izgubile socijalnu i ekonomsku sigurnost i iznova su instrumentalizirane za ciljeve etnonacionalnih ideologija na vlasti (Žarkov, 2008). Neoliberalna tržišna ekonomija je omogućila privatizaciju velikih kompanija i urušavanje sistema društvene pravde, pa su to najviše osjetile žene koje su bile prisiljene raditi prekovremeno na minimalcu, a uz to trpiti mobing i rodno zasnovano nasilje. Osiromašenje društva je posebno pogodilo Romkinje, samohrane majke, žene s invaliditetom, penzionerke i domaćice (Dokmanović, 2017).

Recentna istraživanja u BiH pokazuju da postoje brojne barijere u ravnopravnom učešću žena na tržištu rada. Neplaćeni rad u kući jedna je od najvećih prepreka jer uzima mnogo vremena i drugih resursa žene (Selimović et al. 2022). Retradicionalizacija i repatrijarhalizacija društva je, također, ograničavala žene u njihovoj karijeri (Spahić-Šiljak i Penava, 2019). Na koncu, balans između karijere i privatnog života ostaje i dalje velika prepreka za žene da budu više zastupljene na mjestima odlučivanja i da i na taj način unaprijede svoj ekonomski položaj (Selimović et al. 2022).

U zadnjih nekoliko godina nevladine organizacije pokušavaju skrenuti pažnju na pitanja reproduktivnog zdravlja žena općenito, a posebno na menstrualno siromaštvo. Jedna od akcija je bila uvođenje besplatnih higijenskih uložaka za djevojke srednjih škola u Kantonu Sarajevo tokom 2022. godine (FENA, 2022). Međutim, i ta svijetla tačka na bh. političkoj sceni naišla je na osude, pa i na uvredljive i šovinističke komentare, koji bi se čak mogli okarakterizirati kao mizoginija (Nadarević, 2022). Branitelji tradicionalnih porodičnih vrijednosti u ovoj mjeri su vidjeli nasrtaje na čednost žena i djevojčica, a pitanje je, da li uopće razgovaraju sa svojom kćerkama i suprugama o menstruaciji i da li se stide kupiti im higijenske potrepštine. Riječ je, dakle, o mentalnom siromaštvu društva koje nije spremno razumjeti probleme sa kojima se suočavaju žene svaki mjesec (Ibid.). Ovu akciju su podržale privatne kompanije, poput

Violeta d.o.o. i ured UNFPA u BiH, a državne institucije nisu pokazale zanimanje da bi osigurale budžetska sredstva za ove svrhe.

Iako BiH ima vrlo dobar pravni okvir rodne ravnopravnosti (Zakon o ravnopravnosti spolova 2003, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH 2005) u praksi su žene i dalje podzastupljene u političkom životu i na liderskim pozicijama i veliki broj žena živi na granici siromaštva. Žene čine 50.9% stanovništva, a samo 45,8% žena i djevojčica od 15 do 49 godina koristi kontracepciju, što BiH pozicionira iza zemalja Istočne Europe i Centralne Azije, u kojima 67% žena koristi kontracepciju (Miftari, Durkalić i Barreiro 2021, 10).

3.1. Koliko košta menstruacija u BiH

U prosjeku, žena u BiH potroši oko 10 KM za menstrualne potrepštine a mjesečno ti troškovi iznose oko 50 KM (Boračić-Mršo, 2021). Ukoliko bi došlo do ukidanja poreza na menstrualne potrepštine od 17%, koliko on trenutno iznosi u BiH, žene i djevojčice bi imale značajne uštede. Ukidanje poreza ne bi bilo samo ekonomski poticajno, nego bi i psihološki pomoglo ženama da znaju da su njihove potrebe prepoznate. Škotska je, primjerice, postala prva država u svijetu koja je usvojila zakon o besplatnim menstrualnim potrepštinama i na taj način je ublažila siromaštvo najranjivijih grupa žena. U BiH je bilo pokušaja da se inicijativa za ukidanje poreza na ove proizvode uputi u parlamentarnu proceduru Parlamentarne skupštine BiH, ali nažalost, dalje od inicijative ništa nije postignuto (Boračić-Mršo, 2021). Uzimajući u obzir da tokom života jedna žena u prosjeku potroši 17.000 higijenskih uložaka ili tampona, za što izdvoji oko 3.000 eura, ukidanje ili smanjenje poreza bi bila značajna podrška ženama, a posebno najranjivijim grupama žena. Ovakve inicijative mogu izazvati različite reakcije, pa oni koji doslovno shvaćaju ljudska prava i jednakost mogu biti protiv ukidanja poreza na menstrualne potrepštine. Međutim, u međunarodnom pravu se razlikuje juridička od supstantivne ravnopravnosti koja podrazumijeva afirmativne mjere za one koji nemaju iste početne pozicije ili koji zbog svoje biološke uloge imaju drugu vrstu potreba. Žene imaju različite potrebe od muškaraca i ta potreba mora biti uzeta u obzir, jer utječe na siromaštvo žena.

4. Rezultati istraživanja

Metodologija i uzorak

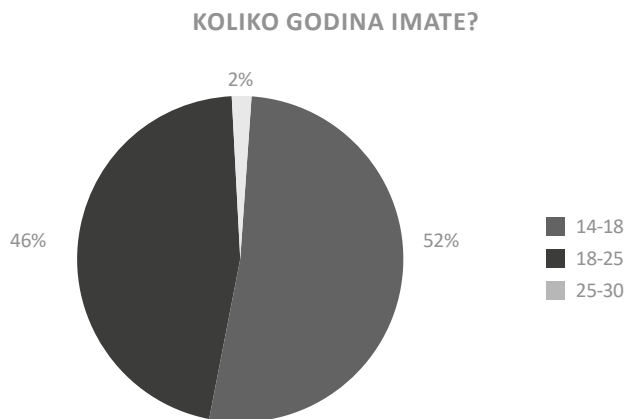
U ovom dijelu rada predstavljeni su rezultati kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja koje je provedeno u BiH metodom online ankete koristeći „Google questionnaire“ formu, na uzorku od 447 ispitanica u dobi od 14 do 35 godina i online intervjuima. Anonimna online anketa je distribuirana populaciji srednjoškolski, studentica i žena. Upitnik se sastojao od 17 pitanja podijeljenih u nekoliko cjelina: vrijeme prve menstruacije, nelagode da se o menstruaciji javno govori i da se o tome govori pred muškarcima, eufemizmi koji se koriste za menstruaciju, o strahovima da menstruacija ne procuri na odjeći, o dostupnosti higijenskih uložaka u školi i na fakultetu, oslobođanju

od poreza za higijenske uloške i na kraju podrška muškaraca u borbi za ukidanje poreza na menstrualne potrepštine.

Intervjui su obavljani sa deset ispitanica u dobi od 18 do 30 godina kako bi se dobili bolji uvidi u uzroke stigme zbog menstruacije, da li su ispitanice propuštale nastavu za vrijeme menstruacije, da li su bile izložene neželjenim komentarima, da li su imale dostupne menstrualne potrepštine i šta su koristile u nedostatku istih, te na koncu da li smatraju da ovi proizvodi trebaju biti besplatni.

Ovaj uzorak nije reprezentativan i ima svoja ograničenja, prije svega jer nije obuhvatio veći dio populacije BiH i nisu uključene i žene iz ruralnih i urbanih mjesta, mlađe i starije žene, obrazovanije i manje obrazovane, ali i žene iz najranjivijih grupa – Romkinje, žene s invaliditetima i poteškoćama u razvoju. U intervjuima su sudjelovale žene koje su pristale razgovarati o ovoj temi u ograničenom vremenu za istraživanje. Većina ispitanica dolazi iz nevladinog sektora iz pet najvećih gradova BiH (Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tuzla i Zenica), jer su te žene odgovorile na upite i pristale na intervju. Dvije ispitanice završavaju srednju školu, tri su studentice i dvije rade sa srednjom stručnom spremom i tri su sa visokom stručnom spremom zaposlene u nevladinim organizacijama.

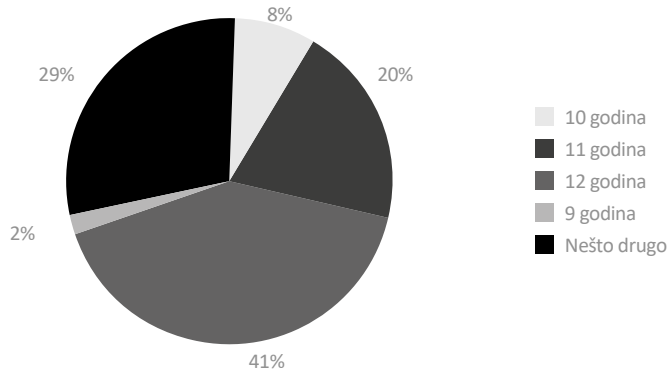
Grafikon 1: Godište ispitanica

Većina djevojaka i žena koje su sudjelovale u online anketi pripada generaciji mlađih od 18 do 25 godina, tako da ovaj uzorak pokazuje percepcije i stavove mlađih žena i nije moguće napraviti usporedbu sa starijim generacijama žena koje, možda, imaju drugačije percepcije i iskustva. Štaviše, čak 98% ispitanica ili njih 439 je dobnog uzrasta od 18 do 25 godina, dok je tek 2% ispitanica ili njih 8 dobnog uzrasta od 25 do 30 godina.

Grafikon 2: Vrijeme prve menstruacije

SA KOLIKO GODINA STE DOBILI PRVU MENSTRUACIJU?

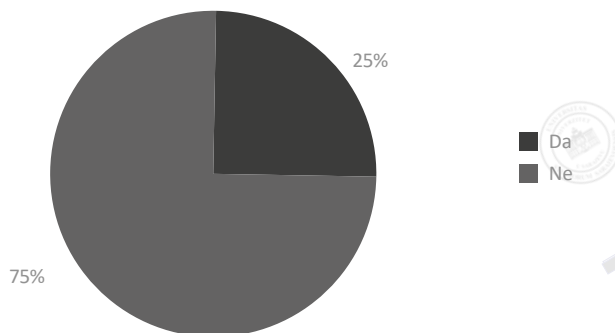
Prvu menstruaciju u dobi od 12 godina je dobilo 41% ispitanica, a 30% ispod 12 godina, dok je 29% ispitanica menstruaciju dobilo kasnije, što pokazuje da je riječ o individualnom procesu biološkog sazrijevanja i da nema pravila o tome kada djevojčice trebaju dobiti prvu menstruaciju. Mnogi faktori mogu utjecati na to od genetskih do ekonomskih uvjeta života te izloženost stresu, ali to nije bio predmet ovog istraživanja.

4.1. Poimanje menstruacije

U ovom dijelu rada predstavljeni su komparativni rezultati ankete i intervjuja prema kojima se vidi na koji način djevojke i žene razmišljaju o menstruaciji i na koje probleme i prepreke nailaze i da li su izložene sramu i stigmati.

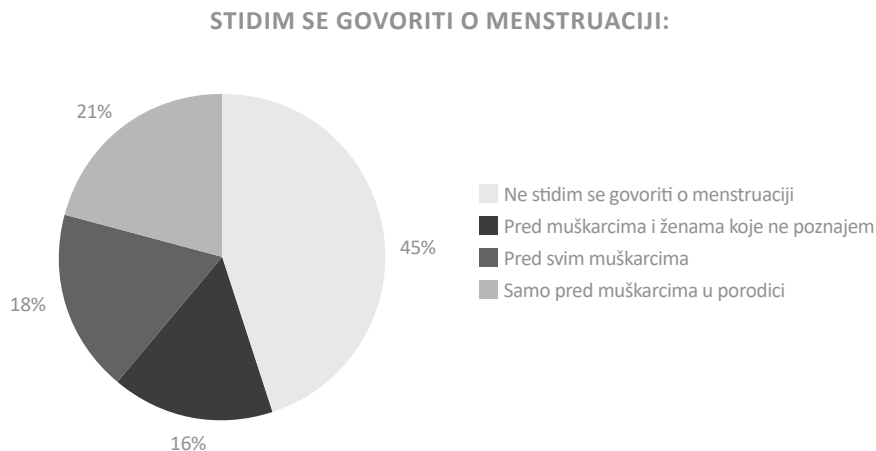
Grafikon 3: Poimanje menstruacije

IMATE LI NELAGODU JAVNO GOVORITI O MENSTRUACIJI?

Na pitanje da li se srame javno govoriti o menstruaciji 75% ispitanica je odgovorila negativno, što je ohrabrujuće. Međutim, u sljedećem pitanju koje se odnosilo na to da li slobodno i bez srama o menstruaciji govore pred muškarcima, odgovori su bili sasvim drugačiji.

Grafikon 4: Sram da se o menstruaciji govori pred muškarcima

Pokazalo se da je govor o ženskom reproduktivnom zdravlju, nažalost, još uvijek tabu tema. U anketi 45% ispitanica se stidi govoriti o menstruaciji i reproduktivnom zdravlju u muškom društvu, 21% ispitanica se stidi govoriti o menstruaciji pred muškim članovima svoje porodice, 18.1% pred svim muškarcima, te 16.1% pred muškarcima i ženama koje ne poznaju. To je pokazatelj da ispitanice žive u društvu u kojem je menstruacija i dalje tabu i izvor srama (Johnston-Robledo and Chrisler, 2013, 2-6).

Intervjuirane ispitanice su detaljnije govorile o uzrocima srama i stigme koji su kulturološki uvjetovani i kroz socijalizaciju utvrđivani, pa se zbog toga promjene sporo događaju.

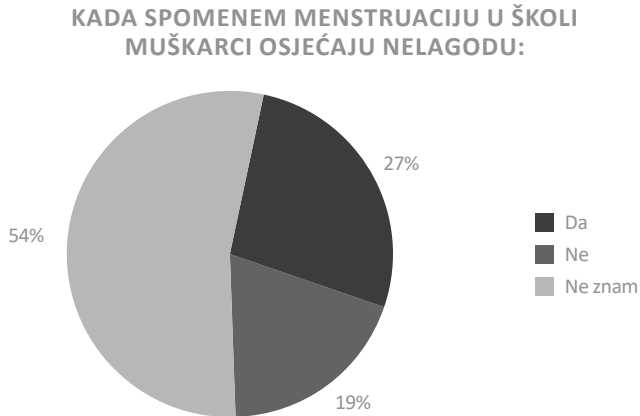
U mojoj kući se uvijek šaputalo o menstruaciji pred ocem i starijim bratom, pa sam se trudila da ne znaju da imam menstruaciju. (Učiteljica, Sarajevo, 28. godina)

Moj tata je znao od momenta kada sam dobila prvu menstruaciju i kupovao bi mi uloške, ali o tome nismo razgovarali, a pogotovo ne o tome kada bi mi procurilo na farmerke dok sam bila u školi. (Studentica, Mostar, 24 godina)

Kod nas u kući se klanja jer praktikujemo islam, pa kada imam menstruaciju majka očima da znak babi da sam ja u "onim danima". (Pedagogica, Tuzla, 30 godina)

Koliko god su se stvari promijenile, kada smo vani u društvu, nikada pred momcima ne kažemo da imamo menstruaciju i ne izvadimo iz torbe uložak kada idemo do toaleta. Ja to nekako stavim u džep ili ispod majice da niko ne primjeti. (Studentica, Zenica, 23 godine)

Grafikon 5: Reakcije muškaraca na pomen menstruacije

Većina ispitanica iz online ankete (54%) nije znala da li muškarci osjećaju nelagodu kada spomenu menstruaciju. To je i razumljivo, s obzirom da većina muške populacije u BiH nije dovoljno senzibilna kada se ove i slične teme povezane sa ženskim reproduktivnim zdravljem spominju. Ako to povežemo sa prethodnim odgovorom da žene uglavnom ne govore pred muškarcima o menstruaciji, onda im je teško znati da li oni osjećaju nelagodu. U intervjuima su ispitanice govorile upravo o tome da je razlog tome što se pred muškarcima vrlo malo govori o menstruaciji i da njihovi prijatelji i partneri osjećaju nelagodu da o tome razgovaraju javno i sa ženama s kojima nisu bliski.

Moj partner nije opterećen i sa mnom otvoreno razgovara o menstruaciji, međutim, kad smo u društvu s drugaricama onda vidim da mu je neugodno. (Pravnica, Banja Luka, 28 godina)

Čim neko od drugarica izvadi uloške iz torbe, muškarci se okrenu i odu ili počnu gledati u telefone. (Srednjoškolka, Sarajevo, 18 godina)

Ja, vala, o svemu otvoreno govorim pred svima i nisu mi muški problem, nego starije žene koje me odmah opomenu da je sramota i zašto o ženskim stvarima govorim pred muškarcima i da njih to uznemirava. E, jest njima teško slušati, a nama nije da patimo od bolova. (Medicinska sestra, Zenica, 20 godina)

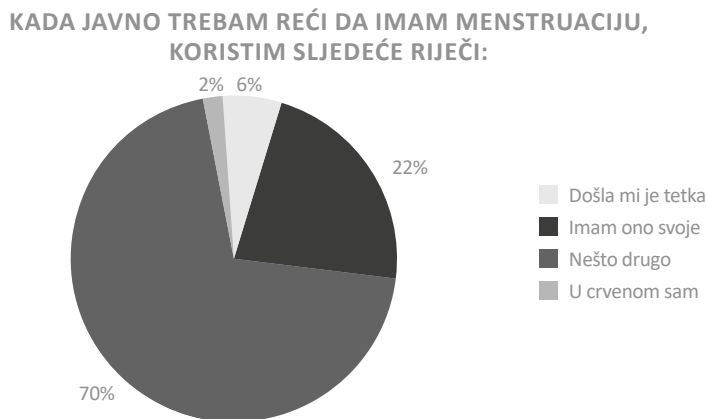
Ja i moj muž se smatramo progresivnim, ali kad treba kupiti uloške onda ako ikako može to izbjegne, a ni sama ne znam zbog čega mu je neugodno. (Učiteljica, Sarajevo, 28 godina)

4.2. Eufemizmi naši svagdašnji

Eufemizmi se koriste kada se želi govoriti o nekoj temi koja stvara nelagodu ili ako je nešto kulturološki i emocionalno osjetljivo. Na taj način se smanjuje ili neutralizira nelagoda i lakše je govoriti o nekom pitanju kada se određen pojam ne mora direktno

spomenuti. Kada je u pitanju menstruacija onda eufemizmi mogu biti jednostavni kao što je: „Imam to“ ili „imam ono“, ili mogu biti metaforični, kao npr. „u crvenom sam“.

Grafikon 6: Eufemizmi o menstruaciji

Iz ovog grafikona možemo vidjeti da čak 70%, ispitanica najviše koriste svoje posebne izraze kada govore o menstruaciji, kao što su: „dobila sam“, „imam one dane u mjesecu“, ili „imam ono svoje“, ili „ženski problemi“, „kečap“, ili „ne mogu u džamiju“, ili „ne klanjam“, ili „pošteta“. Jedna trećina (30%) ispitanica navodi da koriste ponuđene eufemizme, kao što su „u crvenom sam“, „došla mi je tetka“ i „imam ono svoje“. Zanimljivo je da većina koristi eufemizme, jer kako kažu tako je lakše komunicirati, ali i zbog tabua koji se vezuju uz menstruaciju i menstrualnu krv. (Radulović 2010; Johnston-Robledo i Chrisler, 2013).

Intervjuirane ispitanice su se osvrnule na razloge zbog kojih one najčešće koriste eufemizme kada govore o menstruaciji.

Nekako je uobičajeno da žene kažu, dobila sam ili imam ono svoje jer smo tako navikle a i tako su navikli ljudi oko nas. (Administrativna asistentica, Tuzla, 25 godina)

Da bih izbjegla da me ljudi čudno gledaju ili da se muškarci unezgodе radije kažem oni moji dani ili imam ono svoje nego da kažem imam menstruaciju. (Studentica Mostar, 24 godina)

Koliko ja znam u svakoj kulturi žene imaju posebne izraze koje koriste umjesto riječi menstruacija. Vjerovatno, je razlog viševjekovna stigma kojoj su žene bile izložene, pa to više i ne propituju. (Pravnica, Banja Luka, 28 godina)

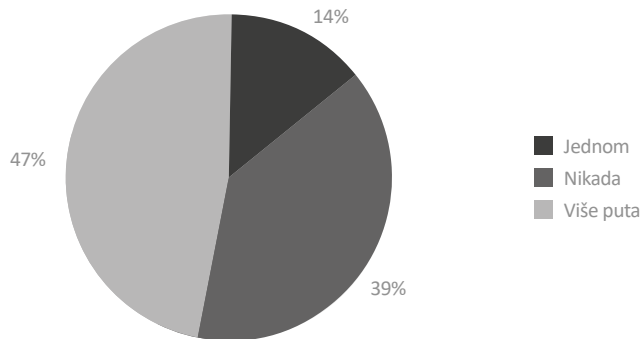
Ovo što je rekla ispitanica iz Banja Luke pokazuje, zapravo, da se nametnuta stigma i sram teško prevazilaze, posebno ako se aktivno ne radi na tome da se one dekonstruiraju i da se bez srama govori o menstruaciji koja je biološka datost žene i važna je za njeno reproduktivno zdravlje i reprodukciju ljudske vrste.

4.3. Propuštanje nastave zbog menstruacije

U ovom dijelu istraživanja zanimalo nas je kakva su iskustva ispitanica sa propuštanjem nastave u školi i na fakultetu, sa posebnim osvrtom na nastavu tjelesnog odgoja i iskustva kod odlaganja higijenskih uložaka.

Grafikon 7: Propuštanje nastave radi menstruacije

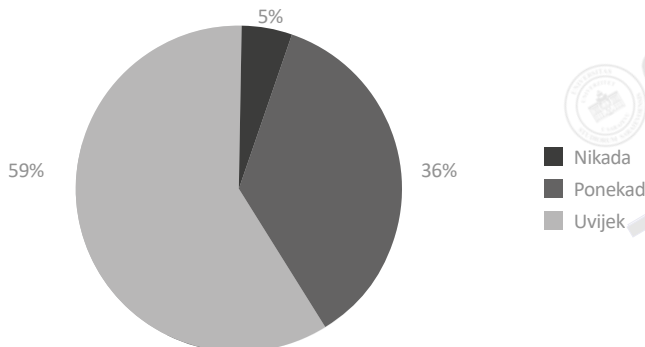
PROPUSTILA SAM ISPIT ILI NASTAVU ZBOG MENSTRUACIJE:

Veliki broj ispitanica (47%) odgovara da su više puta propustile nastavu zbog menstruacije. Također, znatan broj ispitanica (39%) odgovara da nikada nisu propustile nastavu zbog menstruacije, dok je najmanje ispitanica, njih 14% propustilo nastavu samo jednom. Često zbog menstruacije žene propuštaju nastavu, jer neke žene imaju bolne menstruacije, pa im je teško posebno na nastavi tjelesnog odgoja na kojem se očekuju fizičke aktivnosti koje bi većina žena, možda, i mogla obaviti, ali strahuju od toga da im menstruacija procuri na odjeći i da se na taj način ne osramote pred drugima. Ako ove rezultate usporedimo sa rezultatima istraživanja u Hrvatskoj (Močibob, 2020, 17) vidljiva je sličnost, a zanimljivo je da većina (72.1%) izostaje sa nastave zbog menstrualnih bolova, dok 8.7% izostaje zbog nedostatka menstrualnih potrepština.

Grafikon 8: Problemi sa menstruacijom na nastavi

IMAM STRAH DA MI MENSTRUACIJA NE PROCURI NA ODJEĆI KADA SAM U ŠKOLI/FAKULTETU:

Stid koji je ženama usađen zbog menstruacije i danas je prisutan kod većine žena. Tako je 59% ispitanica odgovorilo da su uvijek ili ponekad strahovale da će im menstruacija iscuriti na odjeću u toku nastave u školi ili tokom predavanja na fakultetu. Neke djevojke i žene imaju obilne menstruacije i bez obzira što nose duple uloške ponekad se desi da menstruacija procuri na odjeću. Razlog strahovanja su izrugivanja i šale kojima budu izvrgnute od strane kolega i kolegica i to može biti vrlo neugodno iskustvo. (Roberts et al. 2002).

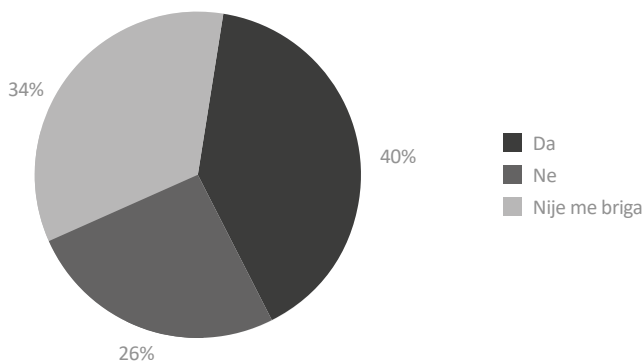
Intervjuirane ispitanice su govorile o vlastitim i tuđim neugodnim iskustvima.

Nikad neću zaboraviti taj dan na času tjelesnog u sedmom razredu. Nisam željela da me nastavnik proziva jer, znate, čim neka djevojka kaže da ne može raditi tjelesno ili da će odsustvovati, on bi na sav glas govorio: „Hajde crvene, još jedan izgovor da ne vježbate“. (Medicinska sestra, Zenica, 20 godina)

Moja drugarica je imala vrlo bolne i obilne menstruacije i znala se onesvijestiti od bola, ali to nije bilo ništa u poređenju sa groznim komentarima kojima je bila izložena kada je jednom izašla na tablu, a na farmerkama se vidjela linija od krvi koja curi niz nogavicu. (Administrativna asistentica, Tuzla, 25 godina)

Grafikon 9: Odlaganje uložaka

OSJEĆAM NELAGODU KADA TREBAM BACITI HIGIJENSKI ULOŽAK U SMEĆE DA NEKO NE GLEDA:

Nelagoda i sram se javljaju i onda kada treba odložiti higijenski uložak u smeće, jer okolina, također, reagira osuđujuće. 40% ispitanica kaže da ima nelagodu, dok 34% kaže ili da ih nije briga ili da naprosto ne osjećaju nelagodu i sram.

Međutim, intervjuirane ispitanice govore o tome da su vrlo oprezne kada zamotavaju uloške i da paze kako ih odlažu u smeće, jer su socijalizirane tako da paze na to.

Kad god se nađem u unisex toaletu nije mi prijatno da odložim uložak ako su muškarcu u blizini. (Srednjoškolka, Sarajevo, 18 godina)

Kad odlažem smeće u kontejner uvijek gledam da uloške spakujem u posebnu kesu da se ne bi vidjeli kada ih iznosim ili da se ne bi rasuli po kontejneru. (Pedagogica, Tuzla, 30 godina)

Naučena sam da se menstrualna krv u smeću može koristiti u svrhu crne magije i sihira, pa sam onda baš oprezna da sve dobro umotam po nekoliko puta da se nikako ne vidi šta je u kesi. (Učiteljica, Sarajevo, 28 godina)

Prijateljica mi je pričala da je s dvije rodice išla nekoj babi vračari da joj pomogne da je spoji s nekim momkom koji joj se sviđao i da je ta baba tražila njen menstrualni uložak. (Prevoditeljica, Banja Luka, 25 godina)

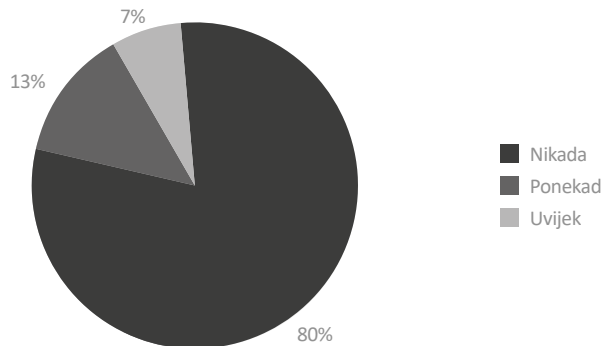
Pored nelagode da neko ne vidi krvav higijenski uložak tu su još i strahovi da ta krv ne bude zloupotrijebljena u svrhe crne magije o čemu je pisano u ranijim istraživanjima na Balkanu (Radulović, 2010). Razlog je to što se menstrualna krv doživljavala i još uvijek doživljava kao nečista i da ta vrsta krvi može biti korištena da se naudi, posebno muškarcima.

4.4. Dostupnost uložaka i poreske olakšice

U nastavku analize od ispitanica je traženo da kažu da li su imale dostupne uloške u školi i na fakultetu.

Grafikon 10: Dostupnost uložaka u školi

IMALA SAM DOSTUPNE HIGIJENSKE ULOŠKE U ŠKOLI/FAKULTETU:

Većina ispitanica (80%) je navela da nikada nije imala dostupne higijenske uloške u školi ili na fakultetu, iako u BiH veliki broj ljudi živi na granici siromaštva i jedva zadovoljava najosnovnije potrebe, a kupovina higijenskih uložaka za mnoge, nažalost, nije osnovna potreba. Umjesto toga koristile toaletni papir i papirne maramice ako nisu imale uloške ili ih nisu mogle priuštiti.

Intervjuirane ispitanice su govorile o tome da neke žene, posebno one iz siromašnijih porodica nisu nikada mogle kupiti uloške, pa bi koristile krpe koje bi prale, a kad su u školi onda bi dodatno koristile i toaletni papir ako ga je bilo u toaletima.

Dvije djevojke koje su u školu dolazile u ispranoj odjeći i iznošenim cipelama viđala sam da koriste toaletni papir kada imaju menstruaciju, a nekada su tražile da posude papirne maramice i tad sam shvatila da neke djevojke jednostavno nemaju para da kupe uloške. (Srednjoškolka, Mostar, 18 godina)

Znala sam da neke drugarice iz škole koriste pamučne krpe umjesto uložaka, jer nisu imale para da ih kupe. (Učiteljica, Sarajevo, 28 godina)

Problem nabavke higijenskih uložaka i drugih sredstava potrebnih ženi tokom menstruacije je veliki trošak za veliki broj porodica koje su siromašnije i ako primjerice dvije ili tri žene u kući trebaju potrošiti najmanje 30 KM mjesečno onda je to veliki izdatak za kućni budžet. Zbog toga, ali i zbog svih žena koje imaju dodatne troškove zbog menstruacije važno je da se higijenska sredstva osiguraju u školama i na fakultetima.

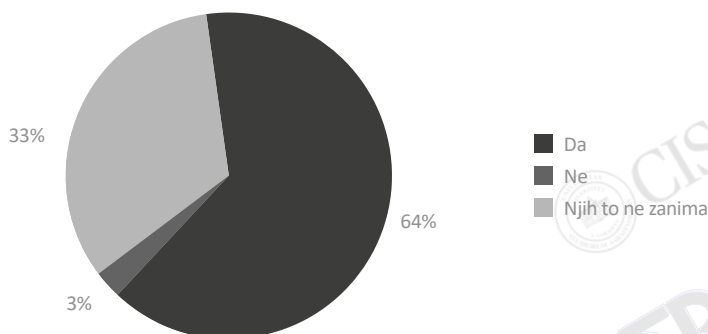
Na pitanje da li zakonom treba urediti da se higijenski ulošci ne oporezuju i da budu dostupniji za kupovinu, 98% ispitanica je odgovorila potvrdno. Na ovaj način bi se utjecalo na ublažavanje efekata feminizacije siromaštva (IPC-IG 2008) i pomoglo ženama i porodicama da zbog menstruacije ne budu izložene dodatnim finansijskim troškovima koje muškarci nemaju. Žene ne mogu birati da li će imati menstruaciju svaki mjesec, osim u iznimnim slučajevima, pa svaki mjesec moraju računati na taj trošak bez obzira na sve druge troškove koje moraju plaćati.

4.5. Podrška muškaraca

Na kraju je bilo važno čuti i razmišljanja ispitanica o tome da li je za rješavanje problema menstrualnog siromaštva potrebno uključiti i muškarce.

Grafikon 11: Podrška muškaraca

SMATRATE LI DA BI STE MOGLI DOBITI PODRŠKU MUŠKARACA
ZA PROMJENU ZAKONA O SMANJENJU POREZA NA HIGIJENSKA
SREDSTVA ZA MENSTRUACIJU?

■ Da
■ Ne
■ Njih to ne zanima

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Više od polovine ispitanica (64%) smatra da mogu dobiti podršku od muškaraca za promjenu zakona o smanjenju poreza na higijenska sredstva za menstruaciju. Ipak 33% ispitanica smatra da tu podršku ne bi dobile, što je, također, značaj broj kada se na to doda 3% onih koji ne znaju.

Intervjuirane ispitanice su dale zanimljive odgovore na ovo pitanje.

Mislim, da bi većina muškaraca podržala smanjenje poreza, ali ne znam da li bi sve žene to podržale. Nemamo mi solidarnosti u mnogim pitanjima i sad, ne znam da bismo imale u ovom. (Učiteljica, Sarajevo, 28. godina)

Koji to kapitalista muškarac ili žena, pogotovo ako govorimo o privatnicima, hoće podržati smanjenje poreza na robu na kojoj dobro zarađuje? (Pedagogica, Tuzla, 30 godina)

Žene bi trebale da se organizuju i da nađu dobre advokate, pa da se dobro pripreme za promjene zakona, jer će inače biti ismijane i prikazane kao neozbiljne i nesposobne. (Prevoditeljica, Banja Luka, 25 godina)

Značajno je to što većina ispitanica smatra da su muškarci važni saveznici u ovoj borbi protiv menstrualnog siromaštva i da bi ih podržali u promjeni zakonskih rješenja kojima bi se smanjili porezi. Na koncu menstrualno siromaštvo se tiče i muškaraca jer i oni kao supružnici, partneri ili očevi, također, moraju plaćati ove troškove za svoje supruge, partnerice i kćeri, pa je važno ovaj problem posmatrati kao dio šireg problema siromaštva porodice.

5. Zaključak

Žene i djevojčice su izložene većem pritisku javnosti i moraju se prilagođavati sredini u kojoj žive, a koja, nažalost, nije senzibilna na probleme menstrualnog siromaštva koje dodatno produbljuje feminizaciju siromaštva. Većina ove pojmove i ne poznaju, niti su dovoljno svjesni stigme u vezi sa menstruacijom i reproduktivnim zdravljem žena. Žene su toliko naviknute da se skrivaju, da ne govore o menstruaciji otvoreno, već koriste veliki broj eufemizama što je signal da postoji nelagoda i da je pokušavaju nadići kodnim imenima. Veliki broj ispitanica je naveo da su izostajale s nastave tjelesnog odgoja zbog menstruacije jer ih je bilo sram da krv ne procuri na odjeću što bi bio povod ismijavanja i izrugivanja, a to je posebno teško u tinejdžerskom dobu. Također, veliki broj njih vodi računa na koji način odlažu upotrijebljene higijenske uloške u smeće, jer se ili stide ili ne žele da to bude iskorišteno u neke neprimjerene svrhe.

S obzirom da je većina ispitanica izjavila da nije imala besplatne uloške u obrazovnim institucijama i da u BiH veliki broj porodica živi na granici siromaštva, jasno je da menstrualno siromaštvo doprinosi općem siromaštvu žena, odnosno, feminizaciji siromaštva. Poreske politike je potrebno mijenjati jer nisu rodno odgovorne, a za to je potrebna podrška i žena i muškaraca kako je navela većina ispitanica.

Literatura

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2023. *Saopćenje: Demografije i socijalne statistike – Anketa o radnoj snazi 2022. godina*, godina II, Broj 1. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2023/LAB_00_2022_Y1_1_BS.pdf (pristupljeno 06.05.2023.)

Arslanagić-Kalajdžić M., et al. 2019. *Žensko poduzetništvo: pregled stanja i preporuke za budućnost*, Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Aganović, Arijana, Miftari, Edita, Veličković, Marina. 2015. *Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini*, Sarajevski otvoreni centar, dostupno na: https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/11/1995-2015-%C5%BDene-i-politi%C4%8Dki-%C5%BEivot-u-postdejtonskoj-Bosni-i-Hercegovini_za-web.pdf, (pristupljeno 18. maja 2023.)

Boračić-Mršo, Selma. 2021. *Ukidanje PDV-a na uloške vraća dostojanstvo ženama u BiH*, Diskriminacija.ba, dostupno na: <https://diskriminacija.ba teme/ukidanje-pdv-na-ulo%C5%A1ke-vra%C4%87a-dostojanstvo-%C5%BEenama-u-bih>, (pristupljeno 15. aprila 2023.)

Dokmanović, M. 2017. *Uticaj neoliberalizma na ekonomska i socijalna prava*. Beograd: Institut društvenih nauka i Čigoja štampa.

Đurić-Kuzmanović, Tatjana. 2019. *Feministička ekonomija u kontekstu poluperiferije – primjer Srbije u Amila Ždralović (ur.) Rod i ekonomija*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

FENA (2022), *Besplatni higijenski ulošci za učenice srednjih škola u Kantonu Sarajevo*, dostupno na: <https://fena.ba/article/1283785/besplatni-higijenski-ulosci-za-ucenice-srednjih-skola-u-kantonu-sarajevo>, (pristupljeno 8. maja 2023.)

Ferguson, Suzan. 2022. *Žene i rad: feminizam, rad i društvena reprodukcija*, Sarajevo: TPO Fondcija.

Johnston-Robledo, Ingrid, and Joan C. Chrisler. 2013. "The Menstrual Mark: Menstruation as Social Stigma." *Sex Roles* 68 (1-2): 9-18.

Miftari, Edita., Durkalić, Masha., & Barreiro, Marina. 2021. *Profil rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini*, UN Women B&H, dostupno na: <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Profil%20rodne%20ravnopravnosti%20BiH.pdf>, (pristupljeno 4. aprila 2023.)

Močibob, Maja. 2020. *Istraživanje o menstrualnom siromaštvu*. Rijeka: Udruga za ljudska prava i građansku participaciju PaRiter: <https://pariter.hr/wp-content/uploads/2021/02/Menstrualno-siromastvo-izvjestaj-1-1-1.pdf>. (pristupljeno 14.5.2023.)

Nadarević, Adis. 2022. *Men(s)t(ru)alno siromaštvo*, Mediacentar Sarajevo, dostupno na: <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/menstrualno-siromastvo>, (pristupljeno 15. maja 2023.)

Oxfam Breifing paper: *Survival of the richest. How we must tax the super-rich now to fight inequality*. 2023. <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621477/bp-survival-of-the-richest-160123-en.pdf> (pristupljeno 4.5.2023.)

Pudar, Momčilo. 2021. *Revolucija siromaštva*, Centar za unapređivanje pravnih studija, dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=979062>, (pristupljeno 20. maja 2023.)

Radulović, Lidija. 2010. *Pol, rod i religija: konstrukcija roda u narodnoj religiji Srba*, Beograd, Etnografski institut SANU.

Roberts, Tomi-Ann et al. 2002. "‘Feminine Protection’: The Effects of Menstruation on Attitudes towards Women." *Psychology of Women Quarterly* 26, no. 2 (June): 131-39.

Spahić-Šiljak, Zilka i Penava Suada. 2019. Kulturološke percepcije liderstva, u Zilka Spahić-Šiljak (ur.) *Bosanski labirint: kultura, rod i liderstvo*, Sarajevo: TPO Fondacija.

Spahić-Šiljak, Zilka. 2019. *Sociologija roda – feministička kritika*, Sarajevo: TPO Fondacija.

Spahić-Šiljak, Zilka. 2007. *Žene, religija i politika*, Sarajevo: IMIC, Univerzitet u Sarajevu, TPO.

Selimović et al. 2021. *Women Representation and Engagement in State-owned Enterprises in the Federation of Bosnia and Herzegovina*.

http://www.efsa.unsa.ba/ef/sites/default/files/publikacija_izvjestaj_o_rodnoj_analizi_eng_final_0.pdf (pristupljeno 10.5.2023)

Svjetska banka. 2022. Policy Reforms For Dignity, Equality, and Menstrual Health, dostupno na: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/05/25/policy-reforms-for-dignity-equality-and-menstrual-health>, (pristupljeno 12.5.2023.)

UN Women. 2021. Profil rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini. <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Profil%20rodne%20ravnopravnosti%20BiH.pdf> (pristupljeno 12.5.2023).

"What Do We Mean by 'Feminization of Poverty'?" *International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG)*, dostupno na: <https://ipcig.org/sites/default/files/pub/en/IPCOnePager58.pdf?page=cf956be5dc>, 2008. (pristupljeno, 4. 5. 2023.)

White, Lisandra. 2013. "The Function of Ethnicity, Income Level, and Menstrual Taboos in Post-Menarchal Adolescents' Understanding of Menarche and Menstruation." *Sex Roles* 68, nos. 1-2 (January): 65-76.

Žarkov, Dubravka. 2008. Gendered War, Gendered Peace: Violent Conflict in the Balkans and its Consequences. U: Pankhurst, Dona. (ur.) *Gendered Peace. Women's Search for Post-war Justice and Reconciliation* (str. 265-291). New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.

Globalizacija odgoja i obrazovanja - prilika ili prepreka za rodnu ravnopravnost

Nejra Džananović

assist6@tpofond.org

Mentorica: Mirjana Mavrak, prof. dr.

mirjana.mavrak@ff.unsa.ba

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet

Sažetak: Cilj ovog rada bio je istražiti odnos dva procesa: odgojno-obrazovne socijalizacije i globalizacije. Obzirom da globalizacija doprinosi mnogim promjenama uključujući i promjene u odgoju i obrazovanju, rad je detektovao stanje rodne ravnopravnosti u obiteljskom odgoju i obrazovnom sistemu.

Pregled literature predstavlja metodu sintetiziranja rezultata različitih istraživanja kako bi se pružili uvidi u fenomen globalizacije odgoja i obrazovanja te otkrila područja koja zahtijevaju dodatna istraživanja. Rad daje pregled definicije globalizacije u kontekstu odgoja i obrazovanja, odnos odgoja i rodne ravnopravnosti, karakteristike rodne socijalizacije u obiteljskom odgoju kao i pojavnost rodne stereotipizacije u obrazovanju.

Glavni zaključci rada ističu uticaj globalizacija na različite sfere društva: politiku, ekonomiju, obrazovanje, odgoj, kulturu, rodnu ravnopravnost, itd. Međutim, globalizacija nije doprinijela rodnoj ravnopravnosti u obiteljskom odgoju niti u sistemu obrazovanja. Ponašanja koja učimo od obitelji, u ranom djetinjstvu utiču na ponašanja tokom odrastanja, stoga je neophodno modelirati ona ponašanja koja propagiraju jednako-pravnost među rodovima.

Nakon internalizovanja vrijednosti iz obitelji, djeca nastavljaju procese učenja u obrazovnom sistemu. Rodna neravnopravnost je uočljiva u udžbenicima, u stavovima koje nastavnici i nastavnice prenose djeci kao i u uređenju prostorija u kojima borave dječaci i u kojima borave djevojčice. Odnosno, obrazovanje samo dodatno potvrđuje većinu normativa iz obitelji.

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, globalizacija, rodna ravnopravnost, rodna socijalizacija

1. Uvod

Globalizacija je doprinijela mnogim promjenama u društvu. Jedan od primjera je rapidni razvoj tehnologije i mogućnost povezivanja na globalnom nivou. Napredak interneta i društvenih mreža omogućio je komunikaciju, čak i između manje razvijenih i više razvijenih zemalja. Pretpostavljalo se da će uticaj globalizacije ostaviti trag i na rodnu ravnopravnost, prava djevojčica i žena kao i iskorijeniti diskriminaciju. Međutim, i dalje postoje primjeri diskriminacija prema različitim osnovama i uskraćenosti temeljnih ljudskih prava. Jedan od primjera je i slučaj 2022. godine u mjesecu martu, kada je Ministarstvo obrazovanja u Afganistanu zabranilo školovanje djevojčica nakon šestog razreda.²² Događaji poput ovog samo su prikaz da, bez obzira na procese modernizacije, digitalizacije, pa i globalizacije u konačnici, temeljna ljudska prava mogu biti povrijeđena. Ovaj rad donosi promišljanje o postojećem prijenosu rodni stereotipa i mogućem poticanju rodne ravnopravnosti kroz globalizaciju obrazovanja i odgoja. Cilj je pregledom relevantne literature istražiti relaciju između primarne i sekundarne odgojno-obrazovne socijalizacije i procesa globalizacije. Istraživački dizajn je kvalitativni. Hermeneutičkim pristupom stavljamo fokus ne samo na istraživački fenomen rodne ravnopravnosti, već i na njegov globalni i lokalni kontekst. Pristup istraživanju je kvalitativni. Deskripcija, analiza i sinteza bit će osnovni putevi zaključivanja u ovom radu. Uz primjenu deskriptivne metode opisane su pojave, tj. ispitano je stanje rodne ravnopravnosti u obiteljskom odgoju i obrazovnom sistemu. Ova metoda kombinovana je sa heremenutičkom, koja u fokus stavlja kontekst predmeta istraživanja.

2. Ka pojmu globalizacija

Globalizacija je fenomen našeg vremena za koji nema jednoznačne definicije. Svijet je oduvijek bio povezan različitim segmentima ljudskog života. Historijski, svijet je svakim našim geografskim otkrićem postojao sve globalniji u smislu da je čovječanstvo pokušavalo ovladati udaljenostima između odredišta. Globalizacija danas se sve više može postaviti kao model razvoja koji ne predstavlja izbor, već je to savremena stvarnost međunarodnih odnosa jer ono što se događa tamo ima značenje ovdje (Babić Krešić, 2015).

Zanimljivo je viđenje globalizacije autorice Vandana Shiva: „Globalizacija nije međukulturna interakcija različitih društava. Ona je nametanje određene kulture svima ostalima. Globalizacija nije ni stremljenje ekološkoj ravnoteži u planetarnim razmjerima. Ona je grabež što ga jedna klasa, jedna rasa, a često i jedan spol jedne jedine vrste provodi nad svima ostalima. U dominantnom diskursu ‘globalno’ označava politički prostor u kojem dominantni lokalni subjekt stremi globalnom nadzoru, pri čemu samog sebe oslobađa odgovornosti za ograničenja koja proizlaze iz imperativa ekološke održivosti i društvene pravde. U tom smislu ‘globalno’ ne predstavlja općeljudski interes; predstavlja konkretan lokalni i parohijalni interes i kulturu” (Shiva, 2006, prema Babić Krešić, 2015, str. 383).

²² Više o povredi prava na obrazovanje djevojčica u Afganistanu možete pročitati na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/afganistan-talibani-djevojci-ce-skola/31766391.html>

Globalizacija mijenja politiku, kulturu i društvo i stoga postavlja nove zahtjeve odgoju i obrazovanju. Pedagogija kao društvena nauka treba prihvatiti nove izazove i kreirati moderan i savremen odgoj i obrazovanje. Pored usavršavanja informacijsko-komunikacijskih sposobnosti, interkulturalnih vještina, učenja stranih jezika, ne smijemo zaboraviti narastanje svijesti o ljudskim pravima, pa time i sve veću potrebu za kreiranje rodno ravnopravnog društva i pružanja podjednakih razvojnih mogućnosti i dječacima i djevojčicama. Kao što Previšić (2007) ističe: „Za pedagogiju cjeloživotnog učenja i socijalizacije u mreži globalnog društva znanja, uz informacije, nove tehnologije, nove kompetencije važnu ulogu igraju novi odnosi među ljudima i neka drugačija prijateljstva. Zbog toga je potrebno višestruko naglasiti njezinu humanu varijantu nenasilja, tolerancije, potiskivanje ekstremizama, predrasuda, socijalnih stereotipa u razlikama među ljudima s gledišta podrijetla, vjere, rasne i svjetonazorne različitosti“ (Previšić, 2007, str. 183).

Uz pojam globalizacije usko je vezan i pojam globalni odgoj i obrazovanje čiji su glavni zadaci razumijevanje osnovnih pojmova i načela globalne povezanosti u svijetu razlika te problema koji su posljedica te povezanosti, razvoj sposobnosti i vještina potrebnih za rješavanje kardinalnih općih problema (npr. siromaštvo, nejednakost) te na koncu prihvatanje načela vrijednosti globalne povezanosti onih stilova ponašanja kojima se međuovisnost svijeta potvrđuje kroz načela jednakosti, pravde i pluralizma (Sablić, 2014). Globalizacija je postavila nove standarde rodne ravnopravnosti, a u nastavku je opisana trenutna pozicioniranost rodne ravnopravnosti u obiteljskom odgoju i odgojno-obrazovnim institucijama.

3. Odnos odgoja i rodne ravnopravnosti

Hudolin (2018, prema Chang, 2003) smatra kako globalizirati odgoj znači omogućiti svima pristup odgoju, poučavanju i spoznaji, što je sveopće priznato pravo u brojnim međunarodnim dokumentima. Odatle sve naglašenija važnost jednakih mogućnosti, značenja cjeloživotnog učenja, odgoja odraslih, načela uključenja, izmjenjivanja škole i posla itd. Odgoj svih mora biti i odgoj svakoga (Vuksanović, 2009).

Odgoj je proces formiranja čovjeka, izgrađivanja i oblikovanja ljudskog bića sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama. Podjednako je važan u društvenom i u individualnom životu svakog pojedinca jer omogućuje oblikovanje svakog čovjeka. Glavni smisao odgoja sastoji se u prenošenju prethodnih iskustava čovječanstva na nove naraštaje koji nastavljaju djela svojih predaka. Odgoj je osnovni uslov održavanja i razvitka ljudske zajednice (Slatina, 2005).

Sa društvenog aspekta odgoj sagledavamo kao generacijsku pojavu. Dakle, odgoj definišemo kao prijenos iskustava, znanja i uopće socijalnog naslijeđa sa starije generacije na mlađu. Odgoj u tom smislu nema samo zadatak da prenese iskustvo starijih, nego da u procesu prenošenja i usvajanja osposobi mladu generaciju za razvoj i bogaćenje tog iskustva. Ne samo da održi kontinuitet, nego da i dalje razvija to postojeće (Bratanić, 1993). Pored prenosa iskustva, generacije starijih naraštaja prenose i razumijevanja rodni uloga, na generacije mlađih naraštaja. Tako budući roditelji pripremaju doček muškog ili ženskog djeteta uz stereotipno određene boje odjeće, kolica,

krevetića; potiču dječake da se igraju s autićima, puškama i alatom, a djevojčice sa lutkama i posuđem. Rodna stereotipizacija je najvidljivija upravo kroz odgoj, pa i kroz određene elemente obrazovanja.

Kada razmatramo specifičnosti odgoja u prošlosti i sadašnjosti ne možemo, a da se ne zapitamo kakav odgoj mi, zapravo želimo? Koje to odgojne principe i metode iz prošlosti želimo zadržati i u sadašnjosti? Da li smo uspjeli odgajati dječake i djevojčice tako da imaju podjednaka prava i izbore, da li razvijamo empatiju kod naše djece i da li su spremni prihvatiti druge i drugačije, jesu li kćerke i dalje (u nekim zajednicama) "sramota obitelji", a sinovi "razlozi za slavlje"? Da li je postojala odgojna kriza u prošlosti? Da li smo trenutno u krizi odgoja ili ona tek slijedi? Plaši li nas istina da mušku i žensku djecu i dalje tretiramo neravnopravno i nepravedno?

Složiti ćemo se svi da želimo odgojiti čovjeka u duhu humanizma kojeg će krasiti osobine poput poštenja, pravednosti, jednakopravičnosti, čestitosti, iskrenosti, humanosti, drugarstva, kulturnog ponašanja, principijelnosti, kritičnosti, samokritičnosti, osjećaja osobnog dostojanstva, optimizma, samosvladavanja, smisla za zajednicu, pozitivnog i odgovornog odnosa prema radu i rezultatima rada, discipliniranosti itd. Ali upravo svi očekuju odgovor od roditelja i obrazovnih institucija kako to realizovati; kako ćemo odgajati za zajedničko dobro? Odgovor se krije u vrijednostima i znanjima koje ćemo prenijeti dječacima i djevojčicama te sposobnostima koje ćemo im razvijati.

4. Rodna socijalizacija u obiteljskom odgoju

Antropolozi nerijetko izražavaju nezadovoljstvo definiranjem socijalizacije kao procesa učenja društvenih uloga. Smatraju ga preuskim. Ovako definirana, socijalizacija je za njih onaj proces učenja koji se odvija u djetinjstvu, kada se tek počinje razvijati ličnost pojedinca i kada se ona, posredstvom obiteljskih orijentacija, integrira u društvo u kojem živi (First-Dilić, 1983). Prije nego objasnimo fenomen rodne socijalizacije u obiteljskom odgoju važno je opisati razliku između pojmova rod i spol. Spahić-Šiljak (2019, prema Lindsey, 2015, str. 4) navodi „spol je ono što nas čini biološki muškarcem ili ženom dok je rod ono što određuje muškost ili ženskost u određenom kontekstu. Spol je zadana kategorija jer se osoba rađa s njom, ali rod je stečena jer se mora naučiti. Sa druge strane „rod se odnosi na društvene, kulturne i psihološke osobine koje se pripisuju jednom ili drugom spolu, a uglavnom se tumači kao: "Koncept koji se odnosi na društvene razlike između žena i muškaraca, razlike koje su naučene, koje se s vremenom mijenjaju i koje imaju širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura" (Spahić-Šiljak, 2019, prema Anić, 2011, str. 25).

Obilježje svih društava jeste da se značajni dio rodne socijalizacije pojedinca odvija u okviru obitelji, pa tek onda u drugim društvenim grupama kako neformalnim (npr. u grupi vršnjaka) tako i formalnim (školi, radnoj organizaciji). Obitelj – definirana kao društveno priznata grupa osoba u interakciji – bila je i zasad ostala onaj okvir u kojem je svako od nas počeo spoznavati kako se treba ponašati, u kojem je sticao prve radne navike i usvajao stereotipe determinirane svojim spolom i rodom. Čak se i u najrazvijenijim društvima (u kojima se znatni dio socijalizacije, a posebno obrazovanja, odvija izvan obiteljskog okvira), pretežni dio inicijalnog učenja pojedinca kroz interakciju s

drugima odvija prije u obiteljskom nego izvanobiteljskom krugu. Zbog toga se govori o djetinjstvu kao o kritičnom razdoblju u procesu socijaliziranja pojedinca. Socijalizacija i dalje ostaje jedna od osnovnih obiteljskih funkcija (First-Dilić, 1983).

U izgradnji osobina ličnosti prve godine života su veoma važne, te je, stoga, primarna socijalizacija, kako zaključuje veliki broj sociologa i psihologa, najvažnija etapa procesa socijalizacije. Štaviše, možemo reći da ovaj proces počinje i prije rođenja, jer roditelji često i unaprijed smišljaju ime, nabavljaju igračke i uređuju prostor pažljivo birajući vidljive simbole prema kojima će njihovo dijete biti prepoznatljivo kao dječak ili djevojčica. Prema tome, prvi identitet koji dobivamo kao izvana nametnut jeste rodni identitet (Ždralović, 2019).

Prema teoriji rodne socijalizacije rodne razlike su proizvod određene kulture, a rodne nejednakosti su posljedica socijalizacije članova jednog društva za različite društvene uloge. U procesu učenja rodnih uloga djeca su vođena odgojnim sredstvima poput nagrade i/ili kazne, koja nagrađuju ili kočé ponašanja. Mnogi kritičari teorije rodne socijalizacije smatraju kako ljudi nisu pasivni objekti na kojima se vrši rodno programiranje, već su aktivni stvaratelji vlastitih uloga u društvu. Međutim, savremena istraživanja pokazala su kako društvo normira rodne uloge. Također, utjecaj imaju igračke, slikovnice i televizijski sadržaj za malu djecu koji ističu razlike između muškaraca i žena (Giddens, 2007).

Slično razumijevanje rodnih uloga nudi i teorija socijalnog učenja. Rodne razlike postoje jer ih okolina stvara, interpretira, vrednuje i potiče, odnosno, potiče djevojčice i dječake da se ponašaju na način koji odgovara njihovoj kulturi. Razlike između dječaka i djevojčica postojat će kao rodna norma sve dok okolina bude smatrala da njihovo ponašanje mora različito normirati i tako normirano povezati samo sa jednim spolom (Maleš, 1988). Teorija rodnih shema, također, u fokus stavlja uticaj okoline. U ranom djetinjstvu djeca uče rodno tipizirana ponašanja u okolini od drugih te prikupljena iskustva organiziraju u rodne sheme koje im pomažu u boljem razumijevanju svijeta. Višedimenzionalno i kritičko mišljenje o rodu potiče djecu na stvaranje rodne jednakopravnosti (Berk, 2015).

Dakle, djeca vrlo rano uče o rodnim ulogama i uklapaju se u obrasce koje im postavlja okolina. Vjerovanja da su određene karakteristike i sposobnosti odgovarajuće i pripadajuće muškarcima ili ženama nazivaju se rodni stereotipi (Berk, 2008). Naprimjer, rodnu stereotipizaciju jasno prikazuje viđenje podjele poslova kod djece. Ona nerijetko smatraju da je posao ljekara i/ili pilota namijenjen muškarcima, a posao frizerke i/ili učiteljice namijenjen ženama. Također, rodna stereotipizacija je primjetna i u percipiranju uloge oca i majke. Topolčić (2001) pojašnjava, da tradicionalna podjela uloga između supružnika, kojom se svi slijepo vodimo, podrazumijeva da je muškarac glava kućanstva i odgovoran za uzdržavanje obitelji, a žena je odgovorna za posao u kućanstvu, njegu i odgoj djece te njegu bolesnih i starih članova kućanstva. Globalizacijske promjene odražavaju se i na obiteljski život, tako se promijenio status žene u obitelji, koja prestaje biti samo žena-majka-domaćica. Nastaju mnogobrojne obitelji dvostruke karijere (ili dvostrukog hranitelja), što automatski postavlja zahtjeve izjednačavanja uloga i moći bračnih partnera. No, iako se u društvu status žene uveliko promijenio time što je na tržištu rada participacija žena drastično porasla, sasvim

je drugačija slika podjele rada između bračnih partnera u kućanstvu, tj. u obitelji. Osim toga, u većini bračnih zajednica došlo je do toga da su supružnici, bilo svjesno ili nesvjesno, usvojili aspekte tradicionalnih bračnih uloga, no još uvijek ih nisu u potpunosti prilagodili egalitarnim idealima modernoga vremena (Kokorić i dr., 2013).

Iako žene imaju značajno veća prava nego ranije kada su ovakva razmišljanja bila slovo zakona, ipak patrijarhalna razmišljanja u mnogo čemu određuju misli i djelovanje mnogih pripadnika društva današnjice. Muškarac je taj koji se od malena odgaja da bude jak, snažan, da ne plače, da ne pokazuje osjećaje, ne igra se s lutkama, ne nosi pregaču i ne pomaže u kućanskim poslovima. On mora uspjeti, treba izraziti svoje mišljenje, boriti se za sebe, itd (Topić, 2009). Težeći globalnim vrijednostima, odgajatelji i obrazovatelji trebaju razvijati svijest i dječaka i djevojčica, da jednakopravnost pruža ravnopravne mogućnosti objema grupama. Tako potencijali djevojčica u npr. informacionim tehnologijama mogu rasti kao i potencijali dječaka u pomagačkim profesijama (poput pedagoga ili socijalnih radnika), za koje se stereotipno vjeruje da su muška, odnosno, ženska zanimanja. Također, kako danas lakše dolazimo do informacija, obrazovateljima se nudi širok spektar edukativnog sadržaja o rodnoj ravnopravnosti koji mogu prezentovati kroz vlastiti pedagoški rad.

Tradicionalno razumijevanje rodnih uloga stavlja teret i ženama i muškarcima. Ono ograničava razvoj njezinog potencijala i mogućnost obrazovanja, zaposlenja, finansijskog osamostavljanja, a sa druge strane, tradicionalno viđenje uloge muškarca utiče na njegovo mentalno zdravlje i ne daje mogućnost za pogrešku. Naprimjer, okolina kreira i potiče uvjerenja da muškarci ne smiju biti nezaposleni. Društvo očekuje od njega da zarađuje i izdržava obitelj. Kada pak te zahtjeve ne ispuni, izložen je osudama i kritikama. Važno je napomenuti da mogućnost zaposlenja diktiraju različiti faktori (nivo obrazovanja, suficitarnost zanimanja, ekonomsko-politička situacija itd.) te da pojedinac ne može izravno uticati na neke od njih.

5. Rodni stereotipi u odnosu na model ekološke systemske teorije

Uočićemo da je za razvoj djeteta zaslužan cjelokupni sistem: obitelj, vrtić, škola, vršnjaci, zdravstvene institucije, mediji itd. Prijelazi od uticaja obitelji na uticaj vrtića, škole, medija i slično jasno pokazuju međudjelovanje ovih sistema. Upravo o ovim uticajima i prelazima pisao je i Bronfenbrenner koji je pružio model ekološke systemske teorije naglašavajući neophodnost razumijevanja razvoja djeteta u njegovom neposrednom okruženju (Pašalić Kreso, 2012). Sistem koji ima prvi i najdirektniji uticaj na individuu je prvi krug mikrosistema koji čini obitelj i članovi domaćinstva, vrtić, škola, vršnjaci.

Dijete posmatra i razumijeva život kroz odnose u obitelji. Njegov "prijelaz" iz obitelji u vrtić ili školu ne podrazumijeva da prestaje uticaj obiteljskog odgoja kao niti da zaboravlja prethodno naučena uvjerenja i stečene navike. Obiteljski odgoj ima naj-snažniji uticaj na formiranje ličnosti i ono što usvojimo u najranijem uzrastu nosimo sa sobom kroz odraslu dob i kroz druge društvene interakcije.

U savremenomu dobu dolazi do institucionaliziranja djetinjstva što znači da djeca sve više vremena provode u odgojno-obrazovnim institucijama. Kontinuirani razvoj kvalitete odgojno-obrazovnog procesa, prilagođavanje individualnim potrebama djece te saradnja obitelji i odgojno-obrazovnih ustanova nameću se kao nužnost.

Mikrosistem predstavlja okruženje s kojim je pojedinac u svakodnevnoj interakciji, pri čemu se ističe važnost uloge koju preuzima s obzirom na okruženje jer ona ujedno određuje prirodu odnosa, npr. dječji vrtić i škola predstavljaju mikrosisteme (Somolani Tokić, 2018). Mezosistem, naredni krug, predstavlja područje povezivanja različitih okruženja mikrosistema, naredni egzosistem koji čini socijalno, političko, religijsko i drugo okruženje sa kojim dijete dolazi u interakciju preko drugih osoba. Najširi kontekst, obuhvata sve druge, tzv. hronosistem. Svakako, u centru modela je dijete (Pašalić Kreso, 2012). Ovakav jedan hronološki prikaz djetetovog okruženja pokazuje kompleksnost ekološkog prelaza iz jednog u drugi. Sistem vrijednosti, usvojen u obitelji, dolazi pod uticaj sistema vrijednosti vrtića i škole. Dijete se prilagođava novim pravilima, usvaja nove vrijednosti, navike i razmišljanja.

Ipak, najsnažniji uticaj na djetetove stavove ima obitelj. To je prva okolina u koju dijete dolazi i sa kojom ostvaruje interakciju. Kako je u našoj kulturi, a već je nekoliko puta i naglašeno, uvriježeno da majka provodi veći dio vremena sa djecom, upravo je njena uloga ključna u formiranju stavova, odabiru vrijednosti koje će dijete njegovati, pa i rodnim ulogama koje će usvojiti. Topić (2009.) ističe da majke odgajaju svoje kćeri tako da ih pripremaju za ulazak u svijet u kojem neće biti potpuno jednake. Tako se može objasniti odgoj u kojem sin pomaže ocu u kućnim popravcima, a kćer majci u kućanskim poslovima. Dječja zaduženja često su jednaka ovim podjelama, pa tako djevojčice najčešće kao kućansko zaduženje imaju pranje posuđa dok dječaci primjerice nose baciti smeće, čiste vrt i sl. Prema Topić (2009) odgoj i ono što gledamo u djetinjstvu dok još nismo u stanju ništa interpretirati niti razumjeti nepovratno se usijeca u naše pamćenje i stvara u nama vrijednosne okvire i buduće oblike ponašanja.

Djeca otprilike sa dvije do tri godine počinju sebe ili druge osobe pouzdano svrstavati određenom spolu. Tako su djeca sa četiri godine već razvila predstave ko je za šta zadužen kod kuće (Fondacija Heinrich Boll Stiftung - HBS, 2004). Zasigurno, da i žene i muškarci pate od „rodno određenih emocionalnih dinamika“ (Topić, 2009, prema Eichenbaum i Orbach, 1999). Očeva je prisutnost određena njegovom odsutnošću, zaposlenošću, umorom, a u slobodno vrijeme najčešće gledanjem televizora i opuštanjem. Nije rijetkost da djeca od malena uče puštati oca da se odmori dok istovremeno uzimaju za prihvatljivo u svako doba prekinuti majku u nečemu što radi i pitati ono što im treba ili tražiti pomoć od nje. Ovo je nešto što se kasnije reflektira u vezama gdje suprug uzima za pravo da u svakome trenutku prekine suprugu u nečemu što radi kako bi je nešto upitao ili od nje zatražio pomoć dok žene to čine rjeđe (Topić, 2009, prema Eichenbaum i Orbach, 1999). Sa druge strane, zaposlenost žena nije uopšte smanjila njihove obaveze u domaćinstvu. Prema Milić (2007) bez obzira kako, koliko radila i zarađivala, od žene se očekuje, i ona sama nastoji da gleda na sebe kao na „žrtvu“ obitelji. Drugim riječima, žene pristaju na ulogu žrtve ili razumijevaju vlastitu ulogu u obitelji primarnom (jer su majke, supruge, domaćice), a sve to zbog uvjerenja, stečenih uvjerenja. Ovo trojstvo ženinih uloga u obitelji ne pokazuje tendenciju promjene ili bar smanjivanja ženinih obaveza. Dugogodišnja tradicija transgeneracijskog

prijenosa uvjerenja da je žena ponekad žrtva, ali da i kao takva, može sve izdržati jer to pokazuje njezinu moć i snagu, postavlja visoke zahtjeve pred odgoj i obrazovanje. Ovakav odnos prema sebi iscrpljuje žene i otvara mogućnost da te iste žene odgajaju naredne generacije prema navedenim postulatima.

6. Rodni stereotipi u obrazovanju s osvrtom na mezo-sistem i hrono-sistem

Nakon analize uticaja obiteljskog odgoja na formiranje rodni stereotipa osvrnut ćemo se i na pojavu rodni stereotipa u obrazovanju. Nakon obiteljske zajednice, djeca ulaze u sljedeći mikrosistem – vrtić, a potom u školu. Vrijednosti koje se u ovim sistemima propagiraju ne moraju se nužno slagati sa vrijednostima koje je dijete usvojilo u obitelji.

Djeca samostalno ili uz pomoć nastavnog osoblja izučavaju gradivo iz osnovnog nastavnog sredstva – udžbenika. Baranović i saradnici (2010) su zaključili da se rodni stereotipi djeci prenose i preko udžbenika. Značajni su rezultati analize profesionalnih uloga likova iz udžbeničkih tekstova. Rezultati su pokazali da se ženski likovi najčešće pojavljuju kao kućanice, učiteljice, učenice, medicinske sestre. „Indikativno je da se među najzastupljenijim zanimanjima nalaze tipična “ženska” zanimanja, tj. zanimanja koja se tradicionalno smatraju ženskima: učiteljica i medicinska sestra“ (Baranović i sar., 2010, str. 362). Suprotno od „ženskog“ zanimanja medicinske sestre, muški likovi se pojavljuju kao liječnici „čime se zapravo učenicima/ama šalje poruka o višoj pozicioniranosti muškarca u profesionalnoj hijerarhiji“ (Baranović i sar, 2010, str. 363).

Da se u udžbenicima vidi stereotipno predstavljanje uloga muškaraca i žena u društvu generalno, ali naročito u porodici kada su u pitanju udžbenici za osnovno obrazovanje istakle su autorice Mujić i Knežević (2016). Iako je u Zakonu o srednjem obrazovanju navedeno da sadržaji koji promovišu jednakopravnost spolova sastavni su dio nastavnog programa, sljedeći tekstovi, sa kojima se djeca najčešće susreću su: mama kuha ručak, a otac gleda televiziju ili mama je prikazana s pregačom, a otac u poslovnom ili radnom odijelu; djevojčice plaču, a dječaci ukoliko plaču onda su prozvani djevojčicama; djevojčice su podstaknute da budu poslušnije nego dječaci jer se njima pripisuju sramežljivost, povučenost, emotivnost, dok se dječacima pripisuju borbenost i nestašluci; djevojčicama se kroz primjere slika u udžbenicima govori da im je mjesto u kući uz šporet i djecu; likovi žena i djevojčica se često smještaju u sferu privatnog, pasivnog i zavisnog, dok muškarci pripadaju javnoj sferi djelovanja s ulogom nositelja i izdržavatelja porodice (Mujić i Knežević, 2016).

Sve su ovo stereotipi i stereotipne slike o ulogama žena i muškarca odnosno o djevojčicama i dječacima koji/e će kasnije uspješno u ovim ulogama živjeti kao formirani muškarci i žene. Međutim, mnogi stručnjaci iz oblasti sociologije i psihologije tvrde da stereotipi ne moraju biti štetni sami po sebi jer su rezultat generalizacije, ali su štetni zato što su povezani s predrasudama (npr. pristrasno i najčešće pogrešno vrednovanje osoba ili društvenih grupa) i diskriminacijom (razlikovanje jedne grupe ili isključivanje jedne grupe ili populacije u odnosu na drugu) (Mujić i Knežević, 2016).

U sistemu obrazovanja postoji korelacija više faktora. Na ličnost djeteta odnosno učenika, pored osobne motivacije i genetski određenih personalnih karakteristika utiču vršnjaci, odgajatelji, nastavnici, stručno osoblje, vanjski saradnici škole, pa čak i fizičko okruženje obrazovnih institucija. Smatra se kako učitelji kod djece oba spola potkrepljuju feminina za razliku od maskulinih ponašanja, odnosno potkrepljuje se poslušnost i asertivnost i kod dječaka i djevojčica (Gršetić, 2021. prema Berk, 2015). Dječaci obično dobivaju više pažnje odgajatelja nego djevojčice, od vrtića pa sve do fakulteta. Dječacima će biti dano više vremena da pričaju i više vremena da prime pohvalu, ali će isto tako biti i oštrije disciplinirani. S druge strane, dječaci su obično i glasnjiji i zahtjevniji što će biti pripisano biologiji (Gršetić, 2021). Na sreću, iako je genotip važan, nije nužno neodgovoriv.

Svakog čovjeka čine feminine i maskuline osobine; empatični smo i surovi, slabi i jaki, ali ovisno o odgojnom utjecaju i izboru samog čovjeka za stilom ponašanja, te osobine će biti više ili manje izražene. Žene podržavaju vrijednost snage koju društvo percipira kao moćan alat. Počinju li muškarci podržavati i pokazivati vrijednosti nježnosti i razumijevanja? Iako je iskazivanje femininih i maskulinih osobina razlog za rodnu diskriminaciju, ono je ujedno i korak ka rodnoj ravnopravnosti. Također, rodna diskriminacija na osnovu iskazivanja "ženskih i muških" osobina može se objasniti i kroz pojam rodno nadziranje. Naime, rodno nadziranje predstavlja "(samo)regulacijski mehanizam kojem je okidač primjećivanje neuobičajenog rodno-identitetskog performativa, nakon čega slijedi sankcija ili primoravanje subjekta na valjan rodni izraz. Rodno nadziranje zapravo je primjer društvenog nametanja, kasnije i provođenja normativnih rodni izraza pojedincu za kojeg se smatra da ne ispoljava na odgovarajući način svoj spolni identitet, koji mu pripada po rođenju" (Vučić, 2021: 47).

Dijete se rađa bespomoćno. Kao što je prethodno navedeno, rađa se u jednom sistemu – obitelj – a potom postaje dio i drugih sistema: vrtić, škola, vjerske institucije, zdravstvene institucije, susjedstvo, radno okruženje, društveno-političke organizacije, mediji, tradicija, običaji, kultura itd. Svi oni međusobno komuniciraju i utiču na središte sistema – dijete – koje sa sobom nosi različite karakteristike ličnosti. Odgoj i obrazovanje su procesi koji teku i nisu vezani samo za jedan eko-sistem niti za jednu specifičnu instituciju. Poput globalizacije koja doprinosi povezivanju normi, kulture, obrazaca ponašanja i slično različitih društava, tako se i ovi sistemi isprepliću što za posljedicu ima direktne uticaje na život pojedinca.

Obitelj, obrazovne institucije i mediji odgovorni su za obrazovno-odgojni proces formiranja mentalnih percepcija mladih ljudi. Čest je slučaj da roditelji na jedan način odgajaju djecu, bez predstavljanja stereotipnih društvenih uloga, propagirajući ravnopravne mogućnosti i djelovanja dječaka i djevojčica u društvu, u obrazovanju i slično, a obrazovne institucije djecu uče drugačije. Na tom mjestu društvo je odgovorno za propisivanje sadržaja poučavanja, a poučavatelji za stil kojim će obiteljska uvjerenja njegovati ili povezivati s uvjerenjem institucije koja je dio javnog životnog prostora. Ako postoji razlika u uvjerenjima i vrijednostima kojima poučavaju obitelj i škola, djeca se susreću s nejasnim i nedefinisanim vrijednosnim sistemom u kojem ne znaju kome da vjeruju: roditeljima ili nastavnom osoblju koje priča i radi ono što piše u udžbeniku. Mediji, koji, također, prate određeni sistem vrijednosti, nisu imuni od stereotipnih predstavljanja rodni uloga. Preuzimajući taj društveni obrazac mediji djeluju

u javnom prostoru kroz izvještavanje koje, također, doprinosi rodnim stereotipijama. U ovom slučaju oni, kao treća strana u tvorbi istine, samo potvrđuju taj godinama tradicionalno utaban put stereotipa (Mujić i Knežević, 2016).

Medij i način njihovog izvještavanja utiču na oblikovanje javnog mnijenja. To se najčešće očituje kroz politički nekorektan govor, predstavljanje žena kao nekakvih objekata, a muškaraca kao uglednih lidera i političara itd. Obzirom da smo svi konzumenti medijskih sadržaja, bez obzira na spol i dob, rodnu stereotipizaciju upijamo i kroz medijske kanale komunikacije i podsvjesno usvajamo njene postulate.

7. Zaključak

Globalizacija je uticala na sve sfere društva: politiku, ekonomiju, obrazovanje, odgoj, kulturu itd. Njen uticaj se ogleda i u kreiranju ponašanja pojedinaca kojim bi se poštovala jedinstvenost i različitost drugog, uključujući marginalizovane grupe, kojoj pripadaju i žene. Međutim, rodna ravnopravnost i nije toliko izražena niti u obiteljskom odgoju niti u sistemu obrazovanja.

Navike, stavove, uvjerenja i mišljenja djeca usvajaju prvenstveno u obitelji, stoga, poželjno je da roditelji modeliraju i propagiraju vrijednosti poput rodne ravnopravnosti. Ponašanja koja učimo od obitelji, u ranom djetinjstvu utiču na ponašanja tokom odrastanja. Ako dijete od ranog uzrasta uči po modelu, gledajući majku kako radi sve kućanske poslove i oca koji leži i odmara se; moguća su dva ishoda. Prvi, pozitivna kopija modela kada djeca usvajaju ponašanja roditelja i drugi, negativna kopija modela kada djeca formiraju potpuno suprotna ponašanja; npr. moja majka je preuzimala rad svih kućanskih poslova, ja to neću raditi već ću nastojati ravnopravno podijeliti poslove sa partnerom. Različita istraživanja u polju psihologije pokazala su da usvojene navike i uvjerenja do pete godine života, najčešće postaju dijelom ličnosti, ali se uz volju i učenje mogu korigovati.

Nakon internalizovanja vrijednosti iz obitelji, djeca nastavljaju procese učenja u obrazovnom sistemu. Odgajatelji i/ili nastavnici ne moraju nužno podržavati iste vrijednosti kao i obitelj, ali prema prethodno navedenom, uočeno je da zapravo podržavaju rodnu neravnopravnost. To je upravo vidljivo u udžbenicima, u stavovima koje nastavnici prenose djeci, u uređenju prostorija u kojima borave dječaci i u kojima borave djevojčice, itd. Dakle, obrazovanje samo dodatno potvrđuje većinu normativa iz obitelji.

Sadržaji i vrijednosti koji se usvajaju u obrazovnom sistemu utiču na cjelokupno društvo jer učenici (koji čine društvo) usvajaju znanje o rodu i rodnim ulogama, a to znanje formira njihov pogled na svijet, na druge i na sebe same. Udžbenici, kao osnovno nastavno sredstvo, trebaju doprinositi jačanju svijesti o rodnoj ravnopravnosti. Udžbenici su ključni u kreiranje svijesti mladih o životu, društvu, društvenim i rodnim ulogama, vrijednostima i mnogim drugim društvenim načelima.

Dakle, globalizacija predstavlja razvoj nauke, informacionih tehnologija, ekonomije i društva generalno te se kroz taj proces rodna ravnopravnost posmatra na drugačiji

način. Čak i u razvijenim zemljama svijeta, postoji rodna neravnopravnost, a globalizacija je doprinijela da razumijemo kako se rodni stereotipi i diskriminatorna uvjerenja dešavaju svima. Uvažavanje svih članova društva podrazumijeva pružanje jednakih mogućnosti svakom rodu. Dostignuća i prava žena trebala su doprinijeti njihovoj ravnopravnoj uključenosti u društvene, političke, ekonomske i kulturne sfere.

Od najranijeg uzrasta djeca nisu podučavana o rodnoj ravnopravnosti niti od roditelja niti od prosvjetnih radnika. Čak ni pedagoška sredstva i alati ne djeluju u prilog rodne ravnopravnosti. Zasigurno je globalizacija odgoja i obrazovanja prilika za rodnu ravnopravnost. Međutim, neophodna je edukacija roditelja i prosvjetnih radnika te jačanje vještina za doprinos ravnopravnom učešću dječaka i djevojčica, žena i muškaraca u kućanskim obavezama, obrazovanju, radnim okruženjima odnosno u društvu generalno. Pored edukacije, neophodno je i jačanje vještina kritičke analize medijskog sadržaja koji propagira rodnu neravnopravnost, a koji se rapidno i u velikom broju plasira javnosti. Jedino je sigurno, cjeloživotnim obrazovanjem možemo razviti kompetencije za život sa drugima, sa različitostima gdje će se svakome pružati jednako pravne mogućnosti za rast i razvoj.

Literatura

Babić Krešić, I. (2015). Globalizacija, europeizacija i tranzicija – fenomeni današnjice i smjernice budućeg razvoja. u: *Nova prisutnost*. 13 (3), 381-409.

Baranović, B., Doolan, K., Jugović, I. (2010). Jesu li čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj rodno osjetljive?. u: *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*. 48 (2), 349-374.

Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

First-Dilić, R. (1983). Socijalizacija u obitelji i slobodno vrijeme. u: *Revija za sociologiju*. 4, (2-3), 3-14.

Fondacija Heinrich Böll (HBS). (2004). *GENDER perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo: Kulturkontakt Austrija.

Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Gršetić, I. (2021). *Rodna socijalizacija*. Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci.

Hudolin, D. (2018). Globalizacija i obrazovne perspektive. u: *Didaskalos*. 2 (2), 29-40.

Kokorić, M. i sar. (2013). Stav o bračnim ulogama i percepcija obiteljskih odnosa kod zaposlenih supružnika. u: *Revija socijalne politike*. 21 (1), str. 1-17.

Maleš, D. (1988). *Obitelj i uloga spola: utjecaj roditelja na usvajanje uloge spola kod djece*. Zagreb: Školske novine.

Milić, A. (2007). *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa.

Mujić, M., Knežević, S. (2016). *Pogled iz drugog ugla: Udžbenička politika i analiza zastupljenosti stereotipa u udžbenicima srednjih škola u Kantonu Sarajevo*. Sarajevo: Fondacija CURE.

Pašalić Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.

Previšić, V. (2007). Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. u: *Pedagogijska istraživanja*. 4 (2), 179-187.

Sablić, M. (2014). *Interkulturalizam u nastavi*. Zagreb. Naklada Ljevak.

Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti: uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.

Somolanji Tokić, I. (2018). *Kurikulumske poveznice prijelaza djeteta iz ustanove ranog odgoja i obrazovanja u školu*. Zagreb: Filozofski fakultet.

Topić, M. (2009). (Ne)ovisnost žena i posljedice tog položaja: rod, patrijarhat, odgoj. u: *Sociološka luča*. 3 (2), 48-59.

Vučić, N. (2021). *Kritika toksične muškosti: pregled suvremenih istraživanja*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).

Vuksanović, I. (2009). Mogućnosti za e-učenje u hrvatskom obrazovnom sustavu. u: *Napredak: časopis za pedagoški teoriju i praksu*. 150 (3-4), 451-466.

Ždralović, A. (2019). Rodna socijalizacija: odgoj i obrazovanje. u: *Rodna ravnopravnost. Teorija, pravo, politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar (SOC) i Univerzitet u Sarajevu: Pravni fakultet. 231-245.

TEMA II: "ROD I DRUŠTVO"

Muška inicijativnost i ženska pasivnost: problem rodne norme prvog koraka u romantičnim vezama

Nemanja Tubonjić

nemanja55@mail.com

Mentor: Željko Šarić, mr.

zeljko.saric@ff.unibl.org

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Sažetak: Autor ovog rada bavi se pitanjima rodni predrasuda o muškoj inicijativnosti i ženskoj pasivnosti u romantičnim vezama. Ključna pitanja koja rad pogađa jesu pitanja zašto se smatra da muškarci moraju biti ti koji će inicirati romantične susrete, zašto žene moraju biti pasivne i zašto se ženska inicijativnost promatra kao oblik promiskuitetnosti. Da li je žena samo nagrada za mušku inicijativnost i upornost? Da li su stidljivi muškarci manje muškarci zbog svoje stidljivosti? Rad će obuhvatiti i pitanje filozofije ljubavi kao koncepta sinteze bića u polju njihove emotivnosti koju krasi idealni iskrenosti, otvorenosti, direktnosti, kao i dokidanje ostvarenja emotivnog odnosa čiji rezultat jeste oslobođenje čiste emotivne naklonosti u ostvarenoj društvenosti. Time će biti otvorena pitanja prisutnosti rodni stereotipa u domenu inicijativnosti u romantičnim vezama, a sliku jednog stanja dat će presjek određenih istraživanja nad populacijom u američkom prostoru. Tako će se otvoriti i pitanja alternativa, tj. šta je potrebno učiniti da se razbiju rodni stereotipi i koji koraci emancipacije moraju biti napravljeni da bi se ovo ostvarilo.

Ključne riječi: inicijativnost, pasivnost, stereotipi, norme, ljubav

1. Uvod

Pitanje prvog koraka, kada je riječ o formiranju romantičnih veza, jedno je od osnovnih pitanja. Ko će biti inicijator romantičnog susreta? Ko će biti taj koji pita za izlazak? Ko će biti taj koji će priznati svoja osjećanja prvi? Ova pitanja su i dalje vrlo aktualna na globalnom nivou, te se još vode rasprave uživo, na internetu i posebno društvenim mrežama, o tome treba li muškarac napraviti prvi korak ili se ove tradicionalne norme trebaju prepustiti odumiranju, a muškarac i žena postaviti na sasvim ravnopravan položaj. Tako se jasno vidi da borba sa naslijeđenim normama u našem društvu još traje, a kao zadatak ostaje da se ispita u kojoj mjeri su te norme još aktuelne, koliko žive kroz društvo i koliko su u korelaciji sa emancipacijom muškaraca i žena od zastarjelih nacrti ponašanja.

Ovaj rad će se sastojati iz tri dijela. Prvi dio će biti filozofski osvrt u kojem će biti prikazana apstraktnija i reduciranija filozofija ljubavi, ali koja će pokušati dosegnuti pitanje ljubavi u njenoj esencijalnosti. Time ne treba očekivati da će sada u njenom sažetku biti otkrivene sve tajne ljubavi ili ispitani svi njeni aspekti, iako bi to bio jedan zanimljiv i dosta sažet poduhvat, ali sasvim je dovoljno da ovih nekoliko pasusa motiviše na razmišljanje i produbljivanje znanja o ovoj temi. Pritom, tu je i nekoliko riječi o tome da li je moguće ostvariti jedan kvalitetan romantični odnos ako ispred nas stoje prepreke rodni normi.

Drugi dio rada će biti sociološke prirode i bit će riječi o prisustvu rodni normi u romantičnim susretima koje postoje i danas, a ove norme će biti prikazane kroz nekoliko istraživanja različitog vremenskog perioda. Time će biti data geneza razvoja ovih rodni normi i postavljat će se pitanje u kojoj mjeri je građansko društvo sposobno za društvenu emancipaciju. Kao primjer tu je američki prostor koje je jedno od dominantnih društava na svjetskom nivou, pogotovo na području interneta koje danas predstavlja aktuelno sredstvo za romantične susrete. Tako će biti omogućeno da se nakon analize rada uporedi jedno relativno napredno kapitalističko društvo sa drugim naprednim društvima, kao i sa društvima koje se nalaze na kapitalističkoj periferiji. Istraživanja obavljena na različitim univerzitetima nad studentskom populacijom, u različitim gradovima nad radnim ljudima, ljudima različite dobi i sl., će dati jednu dinamičnu sliku, prije svega i generacijsku, o shvatanju samih rodni normi u oblasti romantičnih susreta, posebice rodne norme prvog koraka.

Treći dio rada će biti kritička refleksija na rezultate ovih analiza koja će postaviti pitanje o tome šta treba učiniti, kako se može doprinijeti borbi za emancipaciju i da li postoje trajna rješenja ovog pitanja.

2. Mogućnost jedne filozofije ljubavi

Kada se govori o formiranju romantičnih veza, što je prije svega jedno sociološko pitanje, ne može se mimoći ni ono što se javlja kao suština romantičnih veza – ljubav. Šta je ljubav? To je jedno od najtežih pitanja. Kada bi se pokušala dosegnuti neka opća definicija ljubavi bilo bi potrebno napraviti jednu veliku redukciju nakon koje bi se moglo reći da je ljubav povezanost s nečim ili nekim. Različit intenzitet i karakter ljubavi mogu biti prisutni, ali njen akt jeste pristupanje onome što stoji izvan nas, čemu smo privučeni, što nas ispunjava kao nesavršena bića koja tom Drugom predaju sebe u cilju ostvarenja sinteze s Drugim. Tako možete voljeti prijatelje, partnere, ideje, stvari, stanja u kojima se nalazimo itd., tj. sve ono s čime se osjeća jedinstvo utemeljeno na slobodi pristupanja.

Kada se govori o različitim koncepcijama ljubavi, treba se osvrnuti na to da se pojam ljubavi teško može svesti na samo jednu koncepciju, ali jedna od veoma važnih koncepcija jeste ta da je ljubav izgradnja istine. A šta bi to bila istina u ljubavi? Istinu odnos u iskrenost kao jedan od njenih stubova, prostor bića da bivstvuju van pritiska zadatih normi, prostor uzajamnog davanja i prihvatanja kao akt međusobne izgradnje. Tako se, prema teoriji koju postavlja Badiou, postavlja pitanje šta je to svijet kada se

polazi od dvoga, a ne od jednoga (Badiou, 2011.). Ovo jeste pitanje odnosa subjekta i objekta kao pitanje odnosa nas i onoga što je izvan nas, čak i kada je riječ o ljudima. Ukoliko se kroz tu društvenost rađa povezanost s onim Drugim, tada se ljubav može smatrati vezom ostvarene društvenosti i prostora uzajamne izgradnje. Podijeliti sebe znači predstaviti se, a zajednička crta ova dva bića koja se uzajamno predstavljaju mora biti iskrenost. Time se i dalje ljubav redukuje na taj osjećaj zajedništva, na povezanost, ali upravo ovo može pomoći da se sagleda koliko određene prepreke predstavljene u formi rodne norme prvog koraka mogu biti savladane prirodnim duhom ljudske društvenosti koja teži slobodi, a koliko ujedno ova rodna norma može biti prepreka za razvoj istinski ljubavnog odnosa.

Ovdje se neće ulaziti u dublje tumačenje ljubavi, prije svega jer suština rada nije samo filozofija ljubavi. Ali, kako bi se razumjele neke njene suštinske osobine, barem u romantičnim vezama, mora se pokušati napraviti jedan pregled nekih njenih esencijalnih osobina bez kojih se ne može obuhvatiti njena suština. Moglo bi se reći da je ljubav prema životnom partneru ono gdje se granice poznanstva, prijateljstva i strasti ujedinjuju. Ono što ljubav prema partneru ne bi mogla da bude jeste gubitak mogućnost slobode emotivnog povezivanja. To je trenutak kada se ljubav pretvara u posesivnost, zavisnost, kada postaje nekontrolisanom ljubomorom i postvarenjem i kada se onemogućava Drugome da se vodi vlastitim osjećanjima. Moje emocije zaljubljenosti i ljubavi mogu biti izražene, ali ne može se natjerati nekoga da bude zaljubljen ili u ljubavi. A da li ta sloboda da se izraze ili ne izraze osjećanja zapravo postoji? Ili nešto prisiljava da se bude taj koji ih mora izraziti zbog svoje spolnosti? Ukoliko nešto prisiljava time se govori o nekim drugačijim faktorima van datog bića koje odlučuje, van nekog koncepta slobodne volje, i time ovo individualno pitanje postaje društveno pitanje. Tako shvatanje ljubavi i romantike zavisi od društvene stvarnosti u kojoj se one manifestuju. Time ljubav u ovom kontekstu jeste ono što treba dosegnuti, s obzirom na to da smo svi, kao što se vidi iz samog iskustva, predmet određenih društvenih normi koje nas nastoje ukalupiti u jednu specifičnu stvarnost (From, 1993, 11). Postavlja se pitanje o valjanosti ovih normi i da li one uopće u sebi sadrže emancipatorsku funkciju ili je njihova funkcija sasvim reakcionarna.

Ukoliko se postojeće rodne norme shvate kao stvar koja se promatra permanentnim, kao nekakav prirodni zakon koji proizlazi iz prirodnosti ljudskih bića, tada one postaju ujedno tradicijom koja se pokušava racionalizirati kroz falsifikovanje stvarnosti. To je jedna vrsta ritualnog održavanja postojećih normi i time se zatvara duhovni ili preciznije – slobodarski – horizont života čiji suštinski cilj može biti upravo oslobađanje pojedinaca da budu ono što jesu kroz razvoj njihovih ljudskih, društvenih snaga, gdje bi ljubav značila prihvaćanje bića po sebi (Kangrga, 1983, 405).

Sve su to faktori formiranja romantičnih odnosa, ali u njima se sagledava i stereotipna problematika, gdje će se vidjeti kroz predstavljena istraživanja u tekstu da u okvirima današnje epohe obje strane nisu toliko u mogućnosti da postupaju jednako, iako tendencija za borbom nužno postoji. Zato svaka teorija ljubavi mora početi s teorijom egzistencije (From, 1993), a svaka teorija egzistencije da ne bi ostala jednostrana ili apstraktna ako se samo fokusira na egzistenciji pojedinca mora postati teorijom društvene egzistencije.

Čovjek je životinja kao i sve druge, ali se po svojoj prirodi kvalitativno razlikuje od ostalih. Ljubav u ljudskom svijetu nije samo prirodna karakteristika, ona je društveni fenomen i u velikoj mjeri podložna društvenom oblikovanju. Postavlja se pitanje da li je moguća autonomija ljubavi i šta bi to moglo biti? Čist racio, čista emotivnost, čista privlačnost? Možda, u nekom osnovnom obliku. Ako se kaže da čovjek napreduje samo razvijajući razum (From, 1993), ako se apeluje na izmjeni individualne svijesti bez odnosa s materijalnom stvarnosti, a sva sila svodi na razum, može li to biti dovoljno? Šta oblikuje razum? Razum o ljubavi jeste svijest o procesima koji se javljaju, ali uspostavljanje ljubavi nije samo razumno, nekad je i iracionalno, ali u mnogo čemu zavisi u kojim okvirima se uspostavlja emotivni odnos. Ljubav u robovlasništvu, feudalizmu, kapitalizmu, komunizmu itd. Razlikuje se, prije svega u tome kako se ljudi odnose jedni prema drugima, pa i u tome kako promatraju jedni druge, ali se u svim ovim fazama društvenog razvoja mogu primijetiti i faze razumijevanja ljubavi. Da li je predmet zadovoljenja druga osoba ili se partneri predaju jedno drugom kao voljenom biću, a da pritom samostalnost i individualnost ličnosti ne bivaju neigrane (Kangrga, 1983, 422)?

Čini se da ovakav koncept ljubavi nužno mora biti sinteza individualnog i kolektivnog, slobode i nužnosti, pa možda, i jedini mogući koncept istinske ljubavi koji tek treba da bude realiziran kao neko opće pravilo koje bi proizilazilo iz same društvene stvarnosti, ako se društvena stvarnost razumijeva kao cjelina društvenih odnosa. Ovdje postoji susret s dijalektičkom prirodom romantičnog povezivanja, u kome se sloboda, kao fenomen koji se javlja u našem odlučivanju, javlja i kao nužnost koja se sagledava kroz naše odluke zasnovane na našim utiscima i motivacijom ka Drugome. Nemoguće je govoriti o nekoj apsolutnoj autonomiji. Dijelom postoji određenost Drugim. A da bi se ostvarila ova sinteza slobode i nužnosti ljubav mora biti želja da se s nekim podijeli to stanje međuzavisnosti, ona mora biti stvar čiste volje, čistog htijenja prema Drugome (Singer, 2009.). Otvara se pitanje koliko društvena stvarnost želju može pretvoriti u realitet, odnosno, koliko društvena stvarnost dozvoljava izražavanje želje, a koliko prisiljava na to izražavanje.

To predavanje drugom ili davanje sebe nije žrtvovanje ili gubitak nego davanje onoga što u nama živi, a to su osjećaji, lični bitak, pozitivne namjere, vrijeme itd. (From, 1993.). Time ovdje nema susreta s nekom individualnom voljom, nego s voljom čitavog društva, s voljom njegovih normativnosti koje su dio jedne kulture, a koje se pretačaju u navike. Određene navike su napadnute kada se napadaju određene norme, a time i data kultura. Kultura ne mora biti negativno napadnuta, već može napasti najreakcionarnije slojeve te kulture, što dovodi do istraživanja srži zakonitosti određenog društva – cjeline političko-ekonomskih odnosa. A šta onda ostaje od razorenog starog društva i njegovih normi? Samo ona oblast uzajamne naklonosti koja je uvijek bila u unutrašnjosti ljudskog bića, podložna različitim oblicima manifestiranja u okvirima određene epohe, koja sada ispred sebe ima osnove za izgradnju temelja novog društva (Engels, 1975, 71).

Ako se ova filozofija ljubavi shvati kao određeno mišljenje o ljubavi i generalno emotivnim odnosima, tada se može otvoriti spektar različitih filozofija ljubavi i sva-ka može dati određenu sliku svijeta ljubavi. Ali, ako se kao sadržajni i temeljni koncept ove filozofije ljubavi postavi idealitet slobode bića da bude kakvo jeste, idealitet

poštovanja, jedinstva i iskrenosti, idealitet ne ugnjetavanja, tada naše filozofiranje postaje i kritika različitih epoha. Zar npr. kritika patrijarhalnog koncepta braka nije ujedno i kritički prikaz šta bi to ljubav i bračna zajednica trebali biti? Zar prikaz različitih oblika veza koje odstupaju od tradicionalnih nije ujedno i prikaz različitih oblika emotivnog i romantičnog ispoljavanja, kao i materijalnih uslova kojima su ti odnosi uslovljeni (Engels, 1975)? Sloboda nije nešto što postoji sada i tu uvijek. Pitanje slobode je uvijek pitanje nekakve neograničenosti. Nemoguće je govoriti o apsolutnoj slobodi, pa ni o apsolutnoj slobodi ljubavi. Ne može se odrediti u koga da se bude zaljubljen. Zaljubljenost je određena silom osobina osobe, a tu se gubi svaka autonomija. Akti i želje dalje mogu biti stvar volje bića koje je zaljubljeno, ali nemoguće je ne priznati da pored racionalnih sila koje bivstvaju unutar svakog bića i koje su u njegovoj autonomiji vladaju i čisto iracionalne sile koje vladaju samim bićem. Zašto i kako je moguća ova dijalektička priroda? To je predmet nekih drugih rasprava.

3. Rodni stereotipi prvog koraka u romantičnim vezama

Pošto se sada iz oblasti filozofije prelazi na jedno konkretnije polje društvene nauke, ovdje će biti osvrta na pitanje ko u formiranju i daljem razvijanju romantičnih veza treba biti inicijativan, tj. ko od partnera treba da napravi "prvi korak". Razlog zbog kojeg se ovo pitanje postavlja jeste u tome da se iz određenog konteksta slobode, ukoliko se polazi od pojedinca i svih njegovih osobina, vidi problem koji stvaraju rodne norme primoravajući pojedinca društvenim obrascima da bude ono što po sebi nije. Tako je predmet sada pitanje inicijativnosti.

Ovdje neće biti riječi o homoseksualnim vezama nego isključivo o romantičnim vezama između muškaraca i žena. Istraživanja koja su ovdje predstavljena napravljena su u rasponu od nekoliko decenija, a američki prostor je uzet kao osnova koja može poslužiti kao slika jednog dominantnog društva u svjetskim okvirima. Istovremeno se može vidjeti koliko su se emancipatorske ideje utemeljile u njihovoj društvenoj stvarnosti i koliko utiču na izmjenu rodni stereotipa u jednom generacijskom kontekstu. Time će biti dodira ne samo s pitanjima iniciranja romantičnih veza nego i onog što se dalje iz njih razvija – seksualni odnos, brak i sl. Naravno, jedna od svrha ovog rada jeste da ponudi primjere istraživanja obavljenih unutar jedne razvijene kapitalističke zemlje, koja se kasnije mogu usporediti s drugim istraživanjima u drugim razvijenim i perifernim zajednicama za koje se može reći da su još zapele u zastarjelim rodni obrascima.

Pitanja koja se ovdje javljaju jesu – Da li žena treba da bude pasivna zato što se smatra da muškarac treba da bude inicijator? Da li je pozicija inicijativnosti privilegij ili je pasivnost ta koja nosi moment privilegiranosti? Da li je inicijativnost hrabrost i zašto to treba da pripada samo muškarcu? Da li su i muškarci i žene žrtve nepravde društvenih normi koje ih prisiljavaju da budu nešto što nisu? Da li trebaju da glume kako bi se uklopili u rodne stereotipe? Da li trebaju biti otuđeni od svoje suštine koja se razlikuje u svakom pojedincu? Da li da prihvate ovu emotivnu podjelu rada (Dworkin i O'Sullivan, 2005, 153) koja na oba spola djeluje destruktivno? Zašto se muškarcu

oduzima stidljivost i introvertnost? Zašto ga se prisiljava da bude "lovac"? Zašto se ženi oduzima emancipatorska snaga da bude otvorena, direktna, jaka, nezavisna? Zašto je se prisiljava da bude predmet koji se treba osvojiti? Treba li muškarac da bude gospodar upornosti u romantičnom susretu? Ili možda oboje trebaju da budu bića za sebe različitih potencijala za formiranje romantičnih odnosa? Treba li žena koja pravi prvi korak da se smatra lahkom umjesto da se smatra jakom i sposobnom da se usudi priznati svoju privlačnost ka nekome? Treba li žena koja inicira romantični susret da se brendira prostitutkom, a stidljiv muškarac da se brendira slabićem, pa da oboje budu odbačeni, usamljeni ili da pronađu neku zonu komfora unutar samih društvenih očekivanja? Ili umjesto svega toga da se prizna da u našem svijetu postoji spektar osobina podjednako karakterističnih i za muškarce i za žene? Ove analize i kritike predstavljene u ovom tekstu biće pokušaj eventualnog dobivanja odgovora na ova pitanja.

Za početak u obzir može biti uzeto jedno starije istraživanje Suzzane Rose i Irene Hanson Frieze sa Univerziteta u Missouri i Pittsburgu koje je obavljeno 1989. godine. U ovo istraživanje bilo je uključeno 97 osoba između 18 i 22 godine starosti kojima je rečeno da opišu svoja iskustva u formiranju romantičnih veza. Istraživanje je izučavalo tradicionalne rodne norme u romantičnim vezama muškaraca i žena, a rezultati istraživanja pokazali su da većina intervjuisanih smatra da muškarac treba da bude taj koji će napraviti prvi korak i pitati za izlazak, te da treba planirati tok izlaska, inicirati fizički kontakt i pitati za drugi izlazak (Rose i Frieze, 1989.). Da li su se stvari od tada do sada promijenile?

Istraživanje Shari L. Dworkin i Lucia-e O'Sullivan koje je nešto kasnije sprovedeno na 32 muškarca s javnog univerziteta u New Yorku rađeno je kako bi se napravila razlika između formiranja romantičnih susreta po načinu kako neki muškarci priželjkuju da se desi i kako se ti susreti zapravo dešavaju. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da većina ispitanika ide putem klasičnih rodni stereotipa u formiranju romantičnih i seksualnih veza, dok je dobar dio njih priželjkivao jednak odnos inicijativnosti između muškaraca i žena. Prema rezultatima istraživanja seksualni čin je iniciran od 18 muškaraca, dok je čak 13 od njih željelo egalitarniji pristup samom činu. Druga polovina muškaraca našla se između egalitarnog pristupa i ženske inicijativnosti, gdje je šest muškaraca odgovorilo da njihove partnerke iniciraju seksualni čin, a osam je odgovorilo da je njihov odnos inicijativnosti uzajaman. Ova većina u kojoj su muškarci inicijatori, na pitanje o razlozima zašto se to događa, dala je odgovore tipičnih rodni stereotipa o prirodi muškaraca kao aktivnih i žena kao pasivnih, ali većina njih je smatrala da se to može izmijeniti u pravcu egalitarnijeg pristupa. Neki od odgovora ispitanika bili su da se muškarci usljed nedostatka ženske inicijativnosti mogu osjećati usamljeno i da se čitav teret veze svaljuje na njih, te da su im žene koje preuzimaju inicijativu jednako privlačne i da bi voljeli da budu u ravnopravnijem položaju (Dworkin i O'Sullivan, 2005.).

Slični rezultati su pokazani istraživanjem koje je obavljeno u obliku intervjua s 38 žena u San Franciscu 2014. godine koje je radila Ellen Lamont. Raspon godina ovih žena bio je između 25 i 40, a pitanja su bila organizirana tako da daju pregled iskustava prvog izlaska, razvoja romantičnih veza i razvoja braka. Unutar istraživanja većinu su činile visokoobrazovane i ekonomski samostalne žene. Tradicionalni rodni stereotipi izraženi su od većine žena, a neki od njih bili su da se očekuje od muškarca da inicira

izlazak, pokrije troškove izlaska, "rukovodi" vezom i inicira bračnu vezu. Neki od ovih stereotipa su bili da je u prirodi muškarca da bude taj koji vodi, kao i da bi muškarci trebali biti dominantni partneri jer bi u suprotnom žene u očima muškaraca postale očajne, lahke i prestale bi biti privlačne. Od ovih 38 žena samo je 10 pitalo muškarce za izlazak. Istraživanje je pokazalo da pored ovih faktora postoje faktori stidljivosti i straha od odbijanja, što se, također, pronalazi i kod muškaraca. Istraživanje je, također, pokazalo da većina ispitanica smatra da nakon prvog koraka kroz razvoj veze ovi stereotipi slabe. Naravno, emotivna otuđenost je krajnji rezultat ovih stereotipa. Neke od ispitanica raskinule su sa svojim partnerima upravo zbog rodni stereotipa, dok neke od njih nisu uspjele ni ostvariti romantični kontakt s osobama koje su im se sviđale (Lamont, 2014.).

U periodu od desetak godina unazad desilo se dosta promjena u strukturi formiranja romantičnih veza. Uslijed sve masovnije upotrebe internetskih usluga pojavio se novi oblik upoznavanja i sklapanja ovih veza. Sada je dostupan širi prostor komunikacije, a internet je postao neizostavno sredstvo. Tako internet daje jednu distancu između pojedinaca koji stupaju u kontakt, za razliku od direktnijeg kontakta uživo, što je preoblikovalo i status stidljivosti kao osobine.

Jedna od poznatih aplikacija za romantične susrete jeste OkCupid sa sjedištem u Americi. Istraživanje u ovom spektru iniciranja prvih romantičnih susreta, kao i pitanja šta treba da se desi na prvom spoju, napravljeno je 2015. godine, a istraživanje su obavili Kelly Cooper i Dale Markowitz. Istraživanjem je pokazano da i ovdje muškarci većinom prave prvi korak, a šanse da muškarac napravi prvi korak na njihovoj platformi skoro je 3.5 puta veća nego da to uradi žena. U obzir su uzete i godine starosti članova, te je postavljeno pitanje da li inicijativnost, možda, dolazi s godinama starosti i iskustvom. Rezultat je bio isti – prvi se procentualno više javljaju muškarci. Također, istraživanjem je pokazano da ukoliko se žena javi prva, ona ima 2.5 puta veću šansu da joj se odgovori na poruku nego kada to uradi muškarac. Naravno, treba uzeti u obzir i nezamislivu količinu seksizma na internetu i aplikacijama za upoznavanje, što stvara nepovjerenje žena prema muškarcima na tim aplikacijama, pa prema tome i dozu povučenosti (Cooper i Markowitz, 2015).

Pošto se kroz svakodnevni život može vidjeti da rodne norme odumiru postepeno i postepenim društvenim razvojem, kao što su ova istraživanja pokazala, pitanje se postavlja zašto i sada one preživljavaju, a negdje se čak i vraćaju? Koji su to faktori koji još pridonose njihovom preživljavanju? Možda, će jedan od brojnih odgovora biti ponuđen u knjizi *Make Your Move* koju je napisao Jon Birger. U knjizi se objašnjava da se ove rodne norme čak promovišu i u literaturi koja se bavi pitanjem romantičnih susreta. Jedan od odgovora će biti taj da se ženama godinama serviraju knjige koje im govore da preuzimanje inicijative može biti kontraproduktivno za njih same, pri čemu se navode autori koji savjetuju ženama da glume nedostižne kako bi se muškarci trudili da ih pridobiju, jer se iz nekog razloga smatra da muškarci vole izazov i da je romantični susret nagrada za njihov trud. Iz ovoga slijedi da se romantični susreti često shvataju kao sistem trofeja u kojem se muškarci mogu hvaliti o kvantitativnosti seksualnih partnerica, dok bi, ukoliko bi se ova logika primijenila na žene, došlo do osude u obliku izjednačavanja direktnosti i otvorenosti s prostitucijom. U knjizi će biti naglašena potreba da mlade žene mijenjaju svijet, posebno putem ženskih pokreta, protivno

vizijama tzv. stručnjaka za upoznavanje o tome kako žene ne mogu biti upravljačice vlastitih života, što im se servira na suptilan način kroz literaturu. U knjizi se navodi kako se muškarcima i ženama objašnjava da su muška inicijativnost i ženska pasivnost prirodne osobine spolova utemeljeni na biologiji. Ali ne postoji nikakav naučni narativ kojim bi se ovo potvrdilo. Ove norme više preživljavaju i izviru iz domena kulture, društva i navika, nego iz biologije (Birger, 2021.).

Tako smo upućeni i na Angelu Saini, naučnu novinarku, čije su teorije objasnile da je stav o ženskoj pasivnosti, pored toga što je seksistički, ujedno i pogrešan s naučnog aspekta. Žene nisu po prirodi pasivne, a tako će biti dovedeno u pitanje da li su naučnici u prošlosti pogrešno pristupili pitanjima ženske seksualnosti. Šta ako žene sada, a i kroz evolucijski razvoj, nikada nisu bile pasivne i monogamne? Šta ako je prirodno stanje žena, kao i muškaraca, takvo da nadilazi okvire pasivnosti i čak jednopartner-skog odnosa (Saini, 2017.)?

Da su ove predrasude o ženama pogrešne, objašnjeno je još davno u istraživanjima Lewisa H. Morgana, na koja se osvrtao Friedrich Engels. U knjizi *Porijeklo porodice, privatne svojine i države* dokazano je na temelju tadašnje antropologije da su kroz historiju postojali različiti oblici porodica, kao i različiti oblici romantičnih odnosa. Fenomeni poput poliamoričnih veza, zajednica grupnog braka i otvorenog seksualnog odnosa prema kojima se djeca prepoznaju samo po majci, matrijarhalno ustrojenih zajednica, zajednica gdje su sva djeca plemena zajednička itd. prirodni su fenomeni i zavise od načina društvene organizacije na datom stupnju njegove razvijenosti. Time je još 1884. godine, kada je ova knjiga pisana, dokazao da muškarci i žene mogu biti jednako inicijativni i u odnosima koji odstupaju od tradicionalno usmjerenih normi. Pošto su ove norme inicijativnosti i pasivnosti proizvod specifičnog oblika klasnog društva, razrješenje ove zagonetke vidi se u pojavi mašina koje bi izjednačile položaj muškaraca i žena, lišile ih kućnog rada, dale više slobodnog vremena, a kroz demokratizaciju proizvodnje ostvarile i kulturološku emancipaciju na temeljima novog društva (Engels, 1975.).

I ova istraživanja, čija je suština bila da pruže jednu sliku stanja rodni stereotipa koji i dalje egzistiraju, pokazala su da društvena emancipacija vodi sveopćoj emancipaciji muškaraca i žena, što se postepeno da vidjeti u razvijenim zemljama, ali da je ovaj proces dosta spor. Međutim, točak razvoja čak i u tim zemljama gura se unatrag ili stagnira uslijed krize građanskog društva i njegove kapitalističke epohe. Razvoj emancipacije dosta je spor i neophodan je koliko na općem nivou toliko i na ličnom nivou svake osobe. Pitanje emancipacije tada ne postaje samo teorijsko pitanje, ono postaje pitanje primjene teorije u praksi i stvaranja društvenog pritiska kojim bi se inicirali talasi promjena. I ovo je zajednička osobina svakog društva. Moglo bi se reći da se ovdje radi o globalnim "skriptama" ponašanja koje, ovisno o prostoru u kom se manifestuju, poprimaju različite oblike (Sobieraj i Humphreys, 2021.).

4. Šta da se radi

Pitanje alternativa, kao i metoda ostvarenja tih alternativa, elementarno je pitanje svake teorije, pa i svake kritike. Kritika bez alternativa jeste samo prikaz stanja, ali kakvu korist prikaz može ponuditi ako nema aktivnosti u borbi za alternativne pravce? A kakve alternative mogu biti po pitanju izmjene ili potpunog odumiranja rodne norme prvog koraka u romantičnim vezama?

Jedan od pokušaja jeste uspostavljanje oblika "pozitivne diskriminacije" Bumble aplikacije za romantične susrete, o tome je dosta pisano pod autorskom palicom Sabine Sobieraj i Lee Humphreys (2021) a na primjeru ove aplikacije. S namjerom da se razbije stav da muškarci trebaju biti ti koji iniciraju romantični susret, ova aplikacija je organizirana tako da se registriranim muškarcima onemogućuje slanje prve poruke. Ta mogućnost postoji samo za registrirane žene. Istraživanje je pokazalo da su koristeći ovu aplikaciju žene osjetile jednu snagu, motivaciju i samopouzdanje time što su imale tu slobodu da pokažu svoju inicijativnost. Sada se može postaviti pitanje da li ovaj oblik "pozitivne diskriminacije" treba zadržati i prenijeti u susrete uživo? Da li bi trebalo reći da muškarci trebaju prestati praviti prvi korak kao način zamjene rodni normi ili možda postoje drugi efikasniji načini da se akti inicijativnosti između muškaraca i žena ujednače?

Kroz ovaj prvi način dugoročno bi došlo do jedne vrste konformizma i ponovnog uspostavljanja negativnog načina realizacije romantičnih susreta. Suštine muškaraca i žena, koje su raznovrsne, guše se tradicionalnim stereotipima, a zadržavanje na oblicima "pozitivne diskriminacije" dugoročno bi imalo negativan uticaj jer ne bi uradilo ništa drugo sem prebacivanja rodni normi jednog spola na drugi spol. Naravno, u određenoj fazi emancipacije nužno se na jedan ekstrem odgovori drugim, kako bi se pokazalo da postoje i drugačiji pravci različitih mogućnosti romantičnih susreta, ali bilo bi apsurdno na tome stati ili čak dozvoliti ekstremima da nastave da postoje. Ono što je esencija promjene jeste normalizacija pravca koji pokazuje da zastarjele rodne norme treba odbaciti, da društvo koje proizvodi ove norme treba promijeniti, te da i muškarci i žene mogu biti jednako inicijativni i emotivni u čemu se ogleda ne njihova slabost nego njihova snaga. Potrebno je normalizirati mušku i žensku emotivnost, njihovu samostalnost, njihovu uzajamnu inicijativnost. Potrebno je normalizirati iskazivanje vlastitih emocija, različitosti interesovanja i pozitivnog odnošenja sa drugima. Potrebno je normalizirati žensku otvorenost i mušku stidljivost, a ponajviše normalizirati različitosti čiji cilj nikada ne smije biti ugnjetavanje. Nažalost, trenutno je upravo ugnjetavanje normalizirano. A da bi se ovo moglo potencijalno ostvariti potrebno je svakodnevno biti aktivan na polju društvenog razvoja, potrebno je svakodnevno ukazivati na probleme, kritikovati ih, pronalaziti njihove izvore i udarati na same izvore. Nikada ne treba biti cilj fokusiranje isključivo na jedan problem koji se želi popraviti u okviru društva koje ga stvara – to je domena uzaludne borbe. Društveni razvoj, emancipacija ljudi u društvu, svi ovi faktori zavise od samih ljudi, od procesa društvene demokratizacije, od stvaranja materijalnih uvjeta u kome se određene ideje mogu ostvariti, utemeljiti, postati permanentnim. Okvir građanskog društva koje se zadržava u lancima reformizma, koje u jednom trenutku daje, a u drugom uzima, a koje je uvezano lancima individualnih volja, nam, nažalost, ne može ponuditi permanentna rješenja.

5. Zaključak

Iz svega ovoga može se zaključiti da današnja epoha i dalje vodi bitku s predrasudama koje je naslijedila stotinama godina unazad. Ne samo da je ovo oblikovalo pitanje inicijativnosti u romantičnim vezama nego, je oblikovalo samo shvatanje ljubavi i međuljudskih odnosa. Ukoliko je jedan od temelja ljubavi međusobno uvažavanje onda je razumnost nužno dio nje. Time svi oni momenti u kojima Drugog prepoznajemo kao objekt vulgarnog zadovoljavanja naših potreba u smislu korisnosti koju Drugi nudi moraju nestati jer se onda ljubav time ne temelji na uzajamnim željama, potrebama i naklonosti, nego na postvarenju. A moderna epoha ima tendenciju da pod romantičnom vezom podrazumijeva zastarjele parametre po ugledu na miraz koji se ogledaju u čistoj ekonomskoj korisnosti. Ukoliko je tendencija ljubavi podijeliti svoj bitak s Drugim onda su zajedničke i dobre i loše strane koje bivstvuju u zajedničkom bitku. Podijeliti sebe znači predstaviti se Drugome, a zajednička crta mora biti razumijevanje. Vidimo da u okviru rodni normi ne postoji potpuna mogućnost predstavljanja. U okviru rodni normi veća je tendencija da se nešto prikrije nego da se predstavi.

Istraživanja koja je ovaj rad ponudio slika su jednog stanja koje se mora prevazići. Prevazilaženje ovog stanja jeste stvar borbe protiv određenog društva, njegove kulture, navika, konformizma. To mora biti zahvatanje u širinu jer borba mora biti svestrana. Kao što u svakom društvu postoji specifična podjela rada tako i u izmjenama društvene stvarnosti mora biti podjela rada u obliku aktivizma onih koji žele mijenjati društvo. Uz emancipaciju od rodni normi i rodne ideologije mora doći emancipacija od društva koje kontinuirano generiše ove norme. To je ujedno ekonomska, politička, kulturološka, nacionalna, internacionalna, suštinski klasna, ženska i muška zajednička emancipacija.

Tako nema jednog konkretnog ucrtanog pravca kretanja emancipatorske borbe, ali se mogu sagledati najprogresivniji pravci kretanja. To kretanje može biti građanske reformističke prirode, može biti prirode krajnosti u obliku "pozitivne diskriminacije", a može biti i na revolucionarnim osnovama. Prije svega mora biti jasan cilj, a kada je cilj jasan onda su jasna i sredstva kao i načini borbe. Ukoliko je cilj kraj svakog ugnjetavanja na temeljima oslobađanja čovjeka da bude kakav po prirodi jeste onda ova promjena jeste nužno revolucionarnog karaktera.

Literatura

- Badiou, A. (2011). Pohvala ljubavi. Zagreb: Meandarmedia
- Birger, J. (2021). Make Your Move: The New Science of Dating and Why Women Are in Charge. Dallas: BenBella Books, Inc.
- Cooper, K. (2015). A Woman's Advantage. [Internet] Dostupno na: <https://theblog.okcupid.com/a-womans-advantage-82d5074dde2d> [pristupljeno 23. aprila 2023.]
- Dworkin, L.S i O'Sullivan, S. (2005). Actual versus Desired Initiation Patterns among a Sample of College Men: Tapping Disjunctures within Traditional Male Sexual Scripts. The Journal of Sex Research. Vol. 42, str. 150-158
- Engels, F. (1975). Porijeklo porodice, privatne svojine i države. Sarajevo: Svjetlost
- From, E. (1993). Umijeće ljubavi. 2. izd. Beograd: BIGZ
- Kangrga, M. (1983). Etika ili revolucija. Beograd: Nolit
- Lamont, E. (2013). Negotiating Courtship. Gender and Society. Vol. 28, str. 189-211
- Rose, S. i Hanson, F.I. (1989). Young Singles' Scripts for a First Date. Gender and Society. Vol.3, str. 258-268
- Saini, A. (2017). Inferior: How Science Got Women Wrong and the New Research That's Rewriting the Story. Boston: Beacon Press
- Singer, I. (2009). Philosophy of Love: A Partial Summing-Up. Massachusetts: MIT Press
- Sobieraj, S., & Humphreys, L. (2021). Forced Empowerment and the Paradox of Mobile Dating Apps. Social Media + Society, 7(4).

(DE) aktivacija rodnih stereotipa u selekcijskim situacijama

Helena Ćavar

helenacavar24@gmail.com

Mentorica: Ivona Ćarapina Zovko, doc. dr. sc.

ivona.carapinazovko@ff.sum.ba

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

Sažetak: Rodne predrasude u radnom okruženju pojavljuju se kada ljudi procjenjuju muškarce i žene na različite načine isključivo kao rezultat rodnih stereotipa. U ovom radu obrađena je tema rodni stereotipa koji se (de)aktiviraju u selekcijskim situacijama na uzorku (N=60) mladih osoba iz Bosne i Hercegovine, prosječne dobi od 21.5 godine (M=21.5, SD=1.944). Dodatni cilj je bio ispitati koliko je varijabla roda još uvijek relevantna na suvremenom tržištu rada. Korištenjem eksperimentalnog nacrt s konstruiranim životopisima, stvorena je selekcijska situacija u kojoj su mladi imali izbor zaposliti muškarca ili ženu istih kvalifikacija na određeno stereotipno radno mjesto. Podaci na grupnoj razini pokazuju da studentice imaju tendenciju zapošljavanja istog spola, tj. žena dok studenti nemaju tendenciju zapošljavanja istog spola, tj. muškaraca. Na osnovu dobivenih rezultata, može se zaključiti da je među mladima još uvijek prisutna ideja o rodni ulogama te ideja o stereotipnim muško-ženskim zanimanjima.

Ključne riječi: rodni stereotipi, rodne uloge, tržište rada, zapošljavanje,

1. Uvod

Tema ovog rada je odnos rodni stereotipa i rodni uloga na suvremenom tržištu rada. Ured Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava (OHCHR) definira rodne stereotipe kao općenita gledišta ili predodžbe o karakteristikama i ulogama koje imaju ili bi trebale imati i žene i muškarci. Prema OHCHR-u „rodni stereotip je štetan kada ograničava sposobnost žena i muškaraca da razviju svoje osobne sposobnosti, nastave svoje profesionalne karijere i/ili donose odluke o svojim životima“. Pitanje koje se postavlja kada se ispituje rodna (ne)ravnopravnost u bilo kojem obliku je ko diskriminira i zašto diskriminira? Budući da se vremena brzo mijenjaju, a mladi postaju sve liberalniji, važno je provjeriti jesu li rodni stereotipi prisutni kod mladih osoba u današnje vrijeme. U radu je predstavljen jednostavan eksperimentalni nacrt pomoću

kojeg se testiralo donošenje odluka mladih prilikom zapošljavanja u stereotipnim situacijama. Glavni fokus stavljen je na teoriju podudarnosti uloga koja objašnjava stereotipe o određenim radnim mjestima i rodnim ulogama. Rodni stereotipi mogu ograničiti napredovanje žena u karijeri i promicati samo ograničavajuća ponašanja, pridonoseći tako fenomenima poput teorije podudarnosti uloga i staklenog stropa. Iz tih razloga, provedba politika koje promiču rodnu ravnopravnost, uključujući mentor-ske programe i isticanje uspješnih žena u svim područjima tržišta rada, potencijalni su pomaci prema tome da zanimanja u kojima tradicionalno dominiraju muškarci budu pristupačnija i ženama i obratno.

2. Teorijska podloga

Rodne predrasude u radnom okruženju pojavljuju se kada ljudi procjenjuju muškarce i žene na različite načine isključivo kao rezultat rodnih stereotipa. Jedno od objašnjenja rodnih predrasuda u radnom okruženju je tzv. teorija podudarnosti uloga (Eagly i Karau, 2002.) koja objašnjava predrasude u smislu podudarnosti stereotipa o rodnim ulogama i stereotipa o zahtjevima određenog radnog mjesta. Točnije, veće rodne predrasude nastaju kada postoji velika nepodudarnost između stereotipne rodne uloge i rodnog stereotipa vezanog uz određeno radno mjesto (Eagly i Karau, 2002). Primjerice, „misli menadžer – misli muškarac“ (engl. „*think manager – think male*“) je fenomen koji su pronašli istraživači u Sjedinjenim Američkim Državama početkom 1970-ih godina (Schein, 2001.) pri čemu su i muškarci i žene izjavili da se karakteristike vezane uz menadžerski uspjeh više iskazuju kod muškaraca, nego kod žena. Neke od karakteristika koje su značajne za uspjeh su dominacija, agresija i emocionalna stabilnost te se one češće i automatski povezuju s muškarcima, a ne sa ženama (Schein, 2001). Martell, Lane i Emrich (1996.) su koristili računalne simulacije kao alat za procjenu utjecaja spolnih razlika i pokazali kako najsuptilnija predrasuda može utjecati na raspodjelu muškaraca i žena na različite pozicije unutar organizacije. Računalna simulacija pokazala je da u situacijama kada su muškarci i žene jednako kvalificirani za napredovanje, ali 5% varijance u odlukama o napredovanju dolazi zbog negativnih pristranosti protiv žena, tada se udio žena može smanjiti sa preko 50% radne snage na nižoj razini – do 29% kada su na hijerarhijski višim razinama u organizaciji (Martell, Lane i Emrich, 1996).

Postavlja se pitanje kako žene mogu biti istovremeno diskriminirane u područjima kao što su vodeće pozicije, a s druge strane favorizirane kada su u pitanju područja brige o djeci i njihov fizički izgled. U tom slučaju, govori se o seksizmu koji se definira kao diskriminirajuće i predrasudno uvjerenje i praksa usmjerena protiv jednog od dvaju spolova, obično protiv žena. Seksizam je povezan s prihvaćanjem stereotipa o rodnim ulogama i može se pojaviti na više razina: individualnoj, organizacijskoj, institucionalnoj i kulturnoj (APA Dictionary, 2023). Glick i Fiske (1996.) smatraju da ovakvo općenito gledište seksizma zanemaruje značajan aspekt seksizma, točnije subjektivno pozitivne osjećaje prema ženama koje često idu ruku pod ruku sa seksističkom antipatijom. Istraživači navode da „na seksizam treba gledati kao na višedimenzionalni konstrukt koji obuhvaća dva skupa seksističkih stavova: neprijateljski (hostilni) i dobronamjerni (benevolentni) seksizam“ (Glick i Fiske, 1996). Hostilni seksizam ima za

cilj očuvanje muške dominacije nad ženama kroz naglašavanje muške moći. Žene koje se ne pridržavaju ovih tradicionalnih (rodnih) uloga doživljavaju se kao prijetnja dominantnom položaju muškaraca te hostilni seksizam drži žene u otvoreno podređenom položaju (Begany i Milburn, 2002.). Benevolentni seksizam je suptilniji oblik seksizma, u usporedbi sa hostilnim i društveno prihvatljiviji. Smatra se da muškarac treba cijeniti i čuvati ženu, kao u bajkama, a ona mu zauzvrat treba biti pokorna i dobra, oslanjajući se na tradicionalne rodne uloge (Cross i Overall, 2018.). Upravo taj naizgled pozitivan opis čini benevolentni seksizam društveno prihvatljivijim oblikom seksizma, a posljedično postaje mehanizam koji povećava rodnu neravnopravnost na svim poljima (Glick i Fiske, 2001). Istraživanja su, također, pokazala da ovaj tip seksizma potiče žene da daju prednost odnosima (obitelj, djeca) u odnosu na postizanje obrazovnih ili profesionalnih ciljeva i potkopava percepciju žena o njihovim kompetencijama i izvedbe (Dardenne i sur., 2007).

Spominjući napredovanja žena, u literaturi se često spominje termin stakleni strop, koji je metafora za neslužbenu, neopipljivu psihološku, društvenu ili organizacijsku barijeru koja sprječava sposobne i ambiciozne pojedince, osobito žene i pripadnike manjinskih skupina, da se popnu na najviše pozicije na mnogim radnim mjestima i organizacijama (APA, 2015.). Iako je danas, u 21. stoljeću postignut velik napredak, može se reći da je stakleni strop nešto s čime se žene i danas suočavaju usporedbi s drugim oblicima diskriminacije i nejednakosti, stakleni strop je poseban i specifičan oblik nejednakosti zbog nekoliko kriterija (Cotter i sur., 2001.), a prvi je taj da je suština staklenog stropa diskriminacija žena u menadžmentu. Stakleni strop utječe na žene unatoč njihovoj razini obrazovanja, iskustvu i vještinama i promatra se tako da treba uzeti u obzir napredovanje žena u karijeri, napredovanje na rukovodeća mjesta, a ne broj žena na rukovodećim pozicijama u određenom trenutku (Cotter i sur., 2001.). Te su prepreke u napredovanju sve prisutnije kako se čovjek odnosno u ovom slučaju žena, približava vrhu hijerarhije (Cotter i sur., 2001.). Pojam često vezan uz stakleni strop je i tzv. staklena litica koja se odnosi se na činjenicu da su žene obično unaprijeđene na vodeće uloge u određenim industrijama tijekom razdoblja krize ili pada i stoga su automatski osuđene na neuspjeh (Reinwald, 2023). Tvrtke izgledaju dobro kada promoviraju žene na vodeće uloge, pa čak i ako ne uspiju, tvrtka i dalje stječe pozitivnu reputaciju. Postavljanje žene na rukovodeću poziciju daje tvrtki nekoga koga će okriviti ako ne uspije izvući tvrtku iz silazne spirale odnosno krize (Reinwald, 2023).

Iako rezultat da žene pomažu ženama, možda, ne bi bio iznenađujući na prvu, literatura je pokazala da postoje slučajevi u kojima žene odmažu kandidatkinjama. Farrell i Hersch (2005.) su pokazali da se vjerojatnost zapošljavanja žene značajno povećava kada u odboru nije žena. U Španjolskoj na ocjenjivanju redovitih profesora kandidatkinje imaju bolje izgleda za uspjeh kada ih ocjenjuje povjerenstvo s više žena (Bagues, Sylos – Labini i Zinovyeva, 2017). Bagues i suradnici (2017.) navode da veći broj žena u ocjenjivačkim povjerenstvima ne povećava niti smanjuje kvantitetu ni kvalitetu kandidatkinja koje ispunjavaju uvjete. Podaci iz pojedinačnih izvješća o glasovanju sugeriraju da ocjenjivačice nisu značajno naklonjene kandidatkinjama. Istodobno, muški ocjenjivači postaju manje naklonjeni kandidatkinjama čim se ocjenjivačica pridruži komisiji. Zaključak ovih istraživanja nije ograničen na žene koje pomažu ženama, ali impliciraju da su ljudi istog spola ponekad korisni jedni drugima u potencijalnim situacijama zapošljavanja, a ponekad i ne.

Podaci o rodnoj neravnopravnosti nažalost prisutni su diljem svijeta, ne samo u Sjedinjenim Američkim Državama nego i u kontekstu u kojem trenutno živimo i djelujemo – u Bosni i Hercegovini. Potkrepljenje su podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (2022.) koji prikazuju da stopa zaposlenosti, koja predstavlja odnos zaposlenih i radno sposobnih stanovnika između 20. i 64. godine, iznosi 40% za žene i 65% za muškarce. Spolna struktura izabраних načelnika na Lokalnim izborima u BiH 2020: 96% muškaraca i samo 4% žena. U Vijeću ministara BiH prema podacima iz 2021., postoji 80% ministara i 20% ministrice. Zanimljiv je podatak da u Sudskoj vlasti BiH prednjače žene, sa 64% sutkinja naspram 36% sudaca.

Ako se ovakvi stavovi ne kontroliraju i ne osvijeste, osoba koja donosi odluke će biti naklonjena da zaposli kandidata, a ne kandidatkinju, za istu poziciju, sa istim kvalifikacijama. Postavlja se pitanje čemu pripisati ove omjere koji su u korist muškaraca. Sposobnostima, interesima ili nečem trećem? Koliko je važna varijabla roda u 2023. godini na (suvremenom) tržištu rada, od ulaska na tržište do napredovanja i osiguravanja rukovodećih pozicija? Kako bi se odgovorilo na prethodna pitanja, cilj ovog istraživanja je ispitati prisutnost rodniх stereotipa prilikom zapošljavanja na uzorku mladih osoba.

Metodološki dizajn je eksperiment u kojem je sudionicima prezentiran zadatak pri kojem su na osnovu životopisa ispred sebe trebali donijeti odluku o zapošljavanju kandidata na tri radna mjesta: pročelnik/ica odsjeka za anesteziologiju i reanimaciju u bolnici, odgajatelj/ica u dječjem vrtiću te radnik/ca za popravak automobila u autoservisu. Rodni stereotipi su izazvani kroz eksperimentalne scenarije u kojima su se prikazivale dvije osobe istih kvalifikacija, ali različitog spola. Zavisnu varijablu u eksperimentu predstavljala je odluka zaposliti ili ne zaposliti svakog od kandidata. Pored toga, u eksperimentalnim scenarijima se manipuliralo stereotipnim zanimanjima, koji su se u pred istraživanju pokazali kao tipični za pojedino zanimanje. Svi detalji o postupku opisani su u metodi.

3. Rezultati istraživanja

U okviru ovog istraživanja, identificirani su sljedeći istraživački problemi: zastupljenost zapošljavanja muškarca ili žene na određena radna mjesta s obzirom na spol ispitanika, zastupljenost zapošljavanja muškarca ili žene u situacijama podudarnosti između stereotipne rodne uloge i rodnog stereotipa vezanog za zanimanje te zastupljenost studenata i studentica u namjeri zapošljavanja na rukovodeću poziciju. Sukladno, definirane su i istraživačke hipoteze prema kojima se pretpostavlja sljedeće: da će globalno studenti imati tendenciju za zapošljavanjem muškaraca, a da će studentice imati tendenciju za zapošljavanjem žena, da će u situacijama stereotipnog podudaranja rodne i radne uloge biti zaposlen onaj spol koji je u osnovi stereotipa, bez obzira na kvalifikacije predočene u životopisu te u skladu s teorijom staklenog stropa, da će se na rukovodeću poziciju češće postaviti muškarac u procesu odabiranja studenata i studentica.

3.1. Istraživački problemi:

Problem 1: Ispitati zastupljenost zapošljavanja muškarca ili žene na određena radna mjesta s obzirom na spol ispitanika.

Hipoteza 1: Pretpostavlja se da će globalno studenti imati tendenciju za zapošljavanjem muškaraca, a da će studentice imati tendenciju za zapošljavanjem žena.

Problem 2: Ispitati zastupljenost zapošljavanja muškarca ili žene u situacijama podudarnosti između stereotipne rodne uloge i rodnog stereotipa vezanog za zanimanje.

Hipoteza 2: Pretpostavlja se da će u situacijama stereotipnog podudaranja rodne i radne uloge biti zaposlen onaj spol koji je u osnovi stereotipa, npr. muškarac na mjesto automehaničara, a žena na mjesto odgajateljice, bez obzira na kvalifikacije predočene u životopisu.

Problem 3: Ispitati zastupljenost studenata i studentica u namjeri zapošljavanja na rukovodeću poziciju (pročelnik odjela za anesteziologiju).

Hipoteza 3: Pretpostavlja se, u skladu s teorijom staklenog stropa, da će se na rukovodeću poziciju češće postaviti muškarac i po odabiru studenata i studentica.

3.2. Metodologija i uzorak

Istraživanje je provedeno u dva dijela. Prvi dio je proveden sa svrhom utvrđivanja podražajnog materijala koji se koristio u glavnom, eksperimentalnom dijelu istraživanja. U prvom dijelu istraživanja sudjelovali su mladi ljudi, ispitanici prikupljeni metodom snježne grude. Ukupan broj ispitanika u pred istraživanju iznosio je 121. Raspodjela u uzorku je bila 51 muškarac (42.1%) i 68 žena (56.2%) te 2 osobe (1.7%) koje se nisu željele izjasniti. Konstruiran je elektronski upitnik za potrebe ovog istraživanja koji je sadržavao demografska pitanja o dobi i spolu, pored toga zadan je niz pitanja u kojima su bila navedena zanimanja poput zdravstva, autoindustrije, obrazovanja. Zadatak je bio procijeniti smatraju li određeno zanimanje tipično: muškim, ženskim ili neutralnim zanimanjem. Potom je zadnji dio upitnika sadržavao niz od 11 fotografija osoba muškog i ženskog spola, kojima su trebali procijeniti privlačnost na skali Likertova tipa od pet stupnjeva (od uopće nije privlačna do iznimno privlačna). Fotografije su služile kako bi se detektirale najprivlačnije fotografije osoba te su preuzete s adobe stock internet stranice, čiji pravilnik o korištenju i licenciranju navodi da su sva njihova sredstva „besplatna i mogu se ponovno koristiti u bilo kojem kreativnom projektu“. Također, se navodi da su fotografije konstruirane uz pomoć fotošopa i umjetne inteligencije, što je pomoglo da ispitanici ne budu zbunjeni ako na životopisu prepoznaju slavnu osobu. Na osnovu prvog dijela istraživanja odabrana su stereotipna zanimanja kao ona koja su imala najveću stopu procjene kao tipično muška, ženska ili neutralna. 64% ispitanika izjavilo je da smatra posao u dječjem vrtiću tipično ženskim poslom, 72% njih smatra posao popravka automobila muškim poslom te 92% smatra da je svejedno da li posao u zdravstvenom sektoru obavlja muškarac ili žena. Potom su odabrane fotografije po tri muškarca i tri žene koji su procijenjeni kao privlačni u upitniku. Te

fotografije bile su umetnute u životopis te su sve osobe s fotografija dobile izmišljena imena, kako bi se ispitanicima bilo lakše realistično uživjeti u ulogu osobe zadužene za zapošljavanje.

Nakon izbora podražajnog materijala, osmišljen je eksperiment u kojem je sudionicima na powerpoint prezentaciji prezentirana uputa prema kojoj trebaju pažljivo pročitati svaki životopis ispred sebe i donijeti odluku o zapošljavanju navedenih kandidata na sljedeće tri pozicije: pročelnik/ica odsjeka za anesteziologiju i reanimaciju u bolnici, odgajatelj/ica u dječjem vrtiću te radnik/ca za popravak automobila u autoservisu. Za svaku poziciju natjecala su se po dva kandidata, muškarac i žena, u sva tri slučaja. Ispitanici su dobili zadatak da između dvije osobe (jedna muška, jedna ženska) izaberu koga će zaposliti na radno mjesto. Nije im bilo dozvoljeno zaposliti dvije osobe na jedno radno mjesto. Ukupan broj ispitanika u eksperimentalnom istraživanju iznosio je 60. Svih 60 ispitanika dobilo je sljedeću uputu prije početka rada kako bi se osigurala što veća kontrola uvjeta u eksperimentu: „Poštovani, dobar vam dan i dobrodošli. Zahvaljujem se što ste izdvojili vrijeme za sudjelovanje u ovom istraživanju. Sudjelovanje je dobrovoljno i anonimno te u bilo kojem trenutku možete odustati od sudjelovanja. Prikupljeni podaci koristit će se u znanstvene svrhe i biti analizirani na grupnoj razini. Vaši odgovori nikako se ne mogu povezati s vašim identitetom. Ispred vas se nalaze po dva životopisa za svako radno mjesto. Vaš zadatak je da pročitate životopise ispred sebe, odlučite koju biste od te dvije osobe zaposlili na radno mjesto te kada odlučite koju biste osobu radije zaposlili, ime te osobe stavit ćete na listić ispred sebe, pored pripadajućeg radnog mjesta. Ne možete zaposliti obje osobe, morate se odlučiti za jednu. Nakon što zaposlite svoje kandidate slobodni ste napustiti prostoriju, čak i ako vrijeme nije isteklo. Na raspolaganju imate 10 minuta. Kada vrijeme istekne, bit ćete obaviješteni. Molim vas da radite u tišini kako ne bi ometali druge ispitanike pri radu. Ako imate pitanja, slobodno dignite ruku i bit će vam razjašnjeno sve što vas zanima. Također, ako imate pitanja i nejasnoća možete se javiti na navedeni mail. Kada pročitate uputu, krenite s radom“. Raspodjela u uzorku je bila 19 muškaraca (31.7%) i 41 žena (68.3%). Raspon dobi ispitanika bio je od 19 godina (najmlađi) do 28 (najstariji). Prosječna dob ispitanika iznosila je 21.5 godinu. Životopisi osoba bili su izmišljeni, no izjednačeni po stručnoj spremi i radnom iskustvu, jedina razlika bila je rod. Formirani su pomoć interneta, linkedlna, oglasa za posao sa stranice moj.posao.hr koja je služila kao okvir za to što poslodavac zahtjeva od potencijalnog zaposlenika te uz pomoć na internet postavljenih životopisa određenih osoba sa sličnim zanimanjima. Životopisi su napisani na standardnom europass šablonu te su provjereni kao objektivno isti na polju kvalifikacija od strane dva nezavisna istraživača. Svi sudionici radili su po istom redoslijedu sa životopisima, dakle, prvo su im bili prikazani životopisi za radno mjesto pročelnik/ica odsjeka za anesteziologiju i reanimaciju u bolnici, zatim odgajatelj/ica u dječjem vrtiću te na kraju radnik/ca za popravak automobila u autoservisu. U prosjeku je istraživanje trajalo po 15 minuta za svakog ispitanika.

Tablica 1. Zastupljenost spolova i raspodjela pri zapošljavanju na tri radna mjesta

PROČELNIK ODJELA ZA ANESTEZIOLOGIJU I REANIMACIJU			
SPOL		frekvencija	Postotak (%)
M	DRAGAN HODŽIĆ	7	36,8
	EMINA KOVAČEVIĆ	12	63,2
	Ukupno	19	100,0
Ž	DRAGAN HODŽIĆ	15	36,6
	EMINA KOVAČEVIĆ	26	63,4
	Ukupno	41	100,0

ODGAJATELJ U DJEČJEM VRTIĆU			
SPOL		frekvencija	Postotak (%)
M	MILAN LUKIĆ	10	52,6
	ALEKSANDRA BAŠIĆ	9	47,4
	Ukupno	19	100,0
Ž	MILAN LUKIĆ	18	43,9
	ALEKSANDRA BAŠIĆ	23	56,1
	Ukupno	41	100,0

POPRAVAK AUTOMOBILA U X SERVISU			
SPOL		frekvencija	Postotak (%)
M	MARKO ALILOVIĆ	6	31,6
	ANA TOMIĆ	13	68,4
	Ukupno	19	100,0
Ž	MARKO ALILOVIĆ	13	31,7
	ANA TOMIĆ	28	68,3
	Ukupno	41	100,0

4. Radna i rodna uloga

Globalno studentice imaju tendenciju zapošljavanja istog spola, dok studenti nemaju tendenciju zapošljavanja istog spola. Za sva tri radna mjesta studentice su konzistentno češće zapošljavale žene. S druge strane, studenti su samo u uvjetu odgajatelja u dječjem vrtiću većinom zaposlili muškarca, što je u kontradikciji s hipotezom, a što se tiče ostala dva posla zapošljavali su većinski žene. Prema tome prva hipoteza se samo djelomično potvrđuje. Bitno je naglasiti da broj studenata i studentica u

istraživanju nije bio podjednak, te je realno da su studentice zapošljavale više žena, jer je u uzorku broj žena dvaput veći od broja muškaraca. No, istraživanja potvrđuju da kandidatkinje imaju bolje izgleda za uspjeh kada ih ocjenjuje povjerenstvo s više žena, a muški ocjenjivači postaju manje naklonjeni kandidatkinjama čim se ocjenjivačica pridruži komisiji te u skladu s tim zapošljavaju više muškaraca. Preporuka za buduća istraživanja bila bi sastaviti eksperimentalne scenarije u kojim komisija sastavljena od muškaraca i žena treba zajednički odlučiti o zaposlenju.

U situacijama stereotipnog podudaranja rodne i radne uloge pretpostavljeno je da će biti zaposlen onaj spol koji je u osnovi stereotipa, npr. muškarac na mjesto automehaničara, a žena na mjesto odgajateljice, bez obzira na kvalifikacije predočene u životopisu. Podaci su pokazali da je u slučaju radnog mjesta za popravak automobila, više puta bila zaposlena žena, što je kontradiktorno pretpostavljenoj hipotezi. S druge strane, u slučaju radnog mjesta odgajatelja/ice u vrtiću, više puta je zaposlena žena, kao što je bilo i pretpostavljeno. U skladu s tim, druga hipoteza se djelomično prihvaća. Zitelny i suradnici (2017.) sugeriraju da bi implicitni stereotipi mogli igrati važniju ulogu od eksplicitnih stereotipa u predviđanju ponašanja i potencijalnog zaposlenja. To bi moglo objasniti zašto je trenutna studija pokazala rodne stereotipe pri zapošljavanju, čak i kada su kandidati oba spola jednako kompetentni. Iako se uvjerenje da žene i muškarci nisu jednako prikladni za neka zanimanja može smatrati suptilnijim i implicitnijim oblikom rodnih stereotipa, ova unaprijed stvorena ideja još uvijek odražava stereotipne poglede na žene i muškarce. Češće zapošljavanje žene na poziciju odgajateljice može objasniti i ranije spomenuta teorija podudarnosti uloga (Eagly i Karau, 2002.) koja objašnjava predrasude u smislu podudarnosti stereotipa o rodnim ulogama i stereotipa o zahtjevima određenog radnog mjesta. Tačnije, veće rodne predrasude nastale su kod ispitanika jer se stvorio konflikt u smislu da muškarac ne odgovara stereotipu kojeg ljudi imaju o radnom mjestu odgajatelja u vrtiću. Ukratko, misle vrtić, briga o djeci – misle žena. Istraživanja sugeriraju da se žene i muškarci polako pomiču prema jednakosti u smislu svojih rodni karakteristika, no ta promjena se ne odvija istim tempom za muškarce i žene (Moreno, 2010). Žene usporavaju napredak u smislu da sporije preuzimaju tipično muške karakteristike, no muškarci koji se okreću prema tipično ženskim karakteristikama najavljuju pozitivan trend u budućnosti stereotipa i rodni uloga. Vjeruje se da je razlog tome sve veća uključenost muškaraca u obiteljski život i odgoj djece, potpomognut modernim obiteljskim politikama (Moreno, 2010). Iz navedenih razloga, moguće je objasniti zašto su žene češće birale ženu za odgajateljicu u vrtiću, no oba spola su bila spremna dati priliku i muškarcu u 48% slučajeva.

S druge strane, zanimanje koje se, također, smatra tipično muškim je radnik/ca u autoservisu i također, je bilo na listi ponuđenih radni mjesta za ispitanike. U ovom slučaju, i unatoč činjenici da su kompetencije oba kandidata bile identične, više puta je zaposlena žena. Čak i ako se razmotri činjenica da je više žena u uzorku, i dalje je 13 od 19 muškaraca odabralo upravo ženu za rad u autoservisu. Ukoliko se uzme u obzir da je u istraživanju sudjelovao dio mlade, studentske populacije, moguće je da su osviješteni o problemima roda i rodne diskriminacije te su u skladu s tim predznakom, zaposlili ženu. S obzirom na to da je ovo radno mjesto bilo posljednje u nizu tijekom eksperimenta, moglo bi se pretpostaviti da su ispitanici shvatili o čemu se

radi te da su iz straha da ne budu ocijenjeni kao diskriminatorni, zaposlili ženu. S druge strane, moguće je da su je zaposlili isključivo zbog njene fizičke privlačnosti. Ako razmotrimo zašto su žene više puta zaposlile ženu za rad u autoservisu, potvrđuje se nalaz da kandidatkinje imaju bolje izgleda za uspjeh kada ih ocjenjuju žene.

Pretpostavlja se, u skladu s teorijom staklenog stropa, da će se na rukovodeću poziciju pročelnika/ice češće postaviti muškarac, no podaci pokazuju da je u čak 63% slučajeva zaposlena žena. U skladu s tim, treća hipoteza se u potpunosti odbacuje. Iako je u pred istraživanju pokazano da ispitanici smatraju posao u zdravstvenom sektoru neutralnim, dakle, ni muškim ni ženskim, kada im je dano da odaberu kojeg liječnika će zaposliti za pročelnika/icu odjela za anesteziologiju i reanimaciju, više puta (tačnije u 63% slučajeva) zaposlili su ženu. U idućim istraživanjima bilo bi poželjno uvesti radno mjesto vezano uz ekonomiju ili politiku što je veći odraz pozicije moći nego zdravstvo koje je neutralno. Kontradiktoran je ovo nalaz i sa teorijom staklenog stropa, prema kojoj žene ne dopijevaju na rukovodeće pozicije zbog nevidljivih barijera i predrasuda koje im se postavljaju. Zašto su u ovom istraživanju mladi češće zaposlili ženu može se objasniti na dva načina. Prvenstveno, moguće je da su studentice u ovom uzorku, s obzirom na to da je većina na putu ka visokom obrazovnom stupnju, zamislila sebe na takvoj poziciji i odlučila zaposliti upravo ženu. S druge strane, ponovo se može uzeti u obzir interakcija stereotipne rodne uloge i radnog mjesta, u kojoj preferencije potencijalnih pacijenata navode ka tome da je bolji liječnik žena, no ne zbog svojih kompetencija, već zbog svog stila komunikacije kojim pružaju više skrbi i pažnje prema svojim pacijentima nego muškarci (Cooper–Patrick i sur., 1999).

Na uvodno pitanje koliko je važna varijabla roda u 2023. godini na (suvremenom) tržištu rada, od ulaska na tržište do napredovanja i osiguravanja rukovodećih pozicija potencijalno bi se moglo odgovoriti sljedeće: rodni stereotipi su prisutni, no polako se smanjuju i brišu zahvaljujući mladim, obrazovanim i inteligentnim osobama koje uviđaju da rod nije varijabla koja čini dobrog zaposlenika. Zaključno, odbrana protiv rodni stereotipa, naprimjer, održavanjem nekih strogih pravila i propisa protiv neprofesionalnih radnji u organizacijama je dobar početak borbe protiv rodni stereotipa (Berry, 2010). Organizacije bi, također, mogle provoditi programe edukacije o rodni stereotipima kako bi svi zaposlenici naučili uvidjeti i usvojiti vrijednosti poštovanja prema svima. Za kraj, jako važan citat iz rada du Plessis i suradnika glasi (2015., str. 45), "prakse koje olakšavaju ravnopravnost spolova mogu povećati troškove za organizacije, ali dugoročno će prednosti definitivno nadjačati nedostatke. Što se bolje postupa sa zaposlenicima, veća je dobit i produktivnost koju organizacije imaju zauzvrat jer je zadovoljstvo poslom jedan od najvažnijih čimbenika za poboljšanje učinka zaposlenika i uspješnosti organizacije u cjelini."

5. Zaključak

Uz pomoć ovog rada i eksperimentalnog nacrtu došlo se do odgovora kako rod utječe na stanje na tržištu rada danas, na uzorku mladih ljudi koji se tek spremaju za tržište rada. Zaključeno je da na grupnoj razini, studentice podržavaju kandidatkinje istog spola, dok su muškarci varijabilniji u odgovorima. U situacijama stereotipne rodne i radne uloge (odgajatelj/ica u vrtiću) češće se zapošljava žena, a u kontrast tome,

na mjesto radnik/ca u autoservisu češće je zaposlena žena. Također, u situaciji rukovodeće pozicije u zdravstvenom sektoru (pročelnik/ca odjela za anesteziologiju) češće su zaposlili ženu. Istraživanje ima nekoliko ograničenja koja se odražavaju u nejednakoj zastupljenosti studenata i studentica u uzorku. Odaziv muškaraca za sudjelovanje u istraživanju je generalno slabiji, no ta činjenica ne umanjuje podatke dobivene na danom uzorku. Prigodni uzorak studenata i studentica, također, smanjuje mogućnost generalizacije podataka na opću populaciju, no s obzirom na to da se radi o mladim ljudima različitih usmjerenja, dobar su pokazatelj stavova nove generacije. Za donošenje pouzdanijih zaključaka bilo bi dobro provesti slično istraživanje na velikom broju mladih, uz jednaku raspodjelu muškaraca i žena u uzorku. Potrebna su daljnja istraživanja kako bi se dodatno ispitale zastupljenosti spolova na radnim mjestima, razlike u odlukama između muškaraca i žena te stanja na tržištu rada općenito.

Literatura

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2022). Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo. Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf

American Psychological Association, (2015). *APA Dictionary of psychology*. Dostupno na : <https://dictionary.apa.org/>

Bagues, M, Sylos Labini, M., Zinovyeva, N. 2017. Does the gender composition of scientific committees matter? *American Economic Review* 107: 1207-38. Dostupno na: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.20151211>

Begany J. J., Milburn M. A. (2002). Psychological predictors of sexual harassment. authoritarianism, hostile sexism, and rape myths. *Psychol. Men Masculi.* 3, 119-126. Dostupno na : <https://doi.org/10.1037/1524-9220.3.2.119>

Berry, P., & Franks, T. J. (2010). Women In The World Of Corporate Business: Looking At The Glass Ceiling. *Contemporary Issues in Education Research (CIER)*, 3(2), 1-10. Dostupno na : <https://doi.org/10.19030/cier.v3i2.171>

Birkelund, B., Lancee, B., Larsen, E.N., Polavieja J., Radl J., Yemane R. Gender Discrimination in Hiring: Evidence from a Cross-National Harmonized Field Experiment, *European Sociological Review*, Volume 38, Issue 3, June 2022, Pages 337-354. Dostupno na : <https://doi.org/10.1093/esr/jcab043>

Bossler, M., Mosthaf, A., i Schank, T. (2020). Are Female Managers More Likely to Hire More Female Managers? Evidence from Germany. *ILR Review*, 73(3), 676-704. Dostupno na : <https://doi.org/10.1177/00197939198625>

Cooper-Patrick L, Gallo JJ, Gonzales JJ, Vu HT, Powe NR, Nelson C, Ford DE. (1999.) Race, gender, and partnership in the patient – physician relationship. *JAMA*. 282(6):583-9. Dostupno na : doi: 10.1001/jama.282.6.583.

Cotter, David A., Joan M. Hermsen, and Reeve Vanneman. 1999. "Systems of Gender, Race, and Class Inequality: Multilevel Analyses." *Social Forces* 78:433-60.

Cross E., Overall N. C. (2018). Women's attraction to benevolent sexism: needing relationship security predicts greater attraction to men who endorse benevolent sexism. *Eur. J. Social Psychol.* 48, 336-347. Dostupno na : DOI:10.1002/EJSP.2334

Dardenne B, Dumont M, Bollier T. Insidious dangers of benevolent sexism: consequences for women's performance. *J Pers Soc Psychol.* 2007 Nov;93(5):764-79. Dostupno na: doi:10.1037/0022-3514.93.5.764

du Plessis, A. J., Thao Tran, T. T., Marriott, J. R., and Dodd, P. (2015). The existence of the glass ceiling and the impact on the participation of female executives in the Vietnamese banking sector. *Asia Pacific J. Bus. Manag.* 6, 32-48. Dostupno na : <https://uunz.ac.nz/journal/the-existence-of-the-glass-ceiling-and-the-impact-on-the-participation-of-female-executives-in-the-vietnamese-banking-sector/>

Eagly, A.H. i Karau, S J. 2002. Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109, 573-598. Dostupno na : https://www.women-unlimited.com/wp-content/uploads/prejudice_against_women.pdf

Farrell, Kathleen A., L. Hersch. 2005. Additions to corporate boards: The effect of gender. *Journal of Corporate Finance* 11: 85-106. Dostupno na : <https://core.ac.uk/download/pdf/188110203.pdf>

Glick, P., i Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512. Dostupno na : <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.3.491>

Martell, R.F., Lane, D.M i. Emrich, C. 1996. Male – female differences: A Computer simulation. *American Psychologist*, 51, 157-158. Dostupno na : https://www.ruf.rice.edu/~lane/papers/male_female.pdf

Moreno, A. (2010). Family and gender roles in Spain from a comparative perspective. *European Societies*, 12(1), 85-111. Dostupno na : <https://doi.org/10.1080/14616690902890321>

Reinwald, M., Zaia, J., i Kunze, F. (2023). Shine Bright Like a Diamond: When Signaling Creates Glass Cliffs for Female Executives. *Journal of Management*, 49(3), 1005-1036. Dostupno na : <https://doi.org/10.1177/01492063211067518>

Schein, V. E. (2001). A global look at psychological barriers to women's progress in management. *Journal of Social Issues*, 57, 675-688. Dostupno na : <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00235>

Zitelny H., Shalom M., Bar–Ananx Y. (2017) What is the implicit gender–science stereotype? Exploring correlations between the gender–science IAT and self–report measures. *Soc. Psychol. Personal. Sci.*;8:719-735. Dostupno na : <https://www.tau.ac.il/~baranan/papers/zsb.final.draft.pdf>

Rodne norme i poremećaji ishrane: feministički uvid u psihopatologije u vezi sa izgledom ženskog tijela

Maida Husičić

maidahhhh@gmail.com

Mentorica: Jasmina Husanović Pehar, dr. sc.

jasmina.husanovic@untz.ba

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet

Sažetak: U ovom radu bavimo se rasprostranjenošću poremećaja u ishrani, posebno među ženama, i njihovim odnosom prema društveno konstruiranim rodnim ulogama. Koristimo feminističku perspektivu kako bismo ispitali socio-kulturne faktore koji doprinose poremećajima u ishrani, uključujući i pritisak da se prilagodi idealiziranim tipovima tijela, i ulogu medija u oblikovanju ovih ideala. Fokusiramo se i na sociokulturni kontekst poremećaja u ishrani, raspravljajući o povećanoj prevalenci ovih poremećaja, porastu popularnosti estetske hirurgije, te kulturnom pritisku da se prilagodi idealima mršavog tijela. Istražuje se i povijest, a i uzrok anoreksije nervoze i bulimije, te njihova povezanost s društvenim utjecajima i kulturnim idealima koji su uvijek orodnog karaktera. Cilj ovog rada jeste dati pregled kritičkih teorijskih stavova u polju rodnih studija o učestalim poremećajima ishrane i njihovom odnosu sa društveno postavljenim pravilima i rodnim normama, te pružiti uvide u nekoliko važnih feminističkih perspektiva oko pojave, uzroka i posljedica poremećaja ishrane. Također, cilj rada jeste pojasniti utjecaj okolnih čimbenika u nastanku poremećaja ishrane među ženskom populacijom, te tako sagledati poremećaje ishrane kroz sociološku i kulturološku prizmu konstrukcije roda.

Ključne riječi: poremećaji u ishrani, rodne uloge i norme, orodni kulturni ideali, društveni standardi ljepote

1. Uvod

Poremećaji u ishrani su povezani sa navikama u hranjenju i ponašanju karakteristični su za razvijene zapadne zemlje (Ambrosi-Randić, 2004). Ovaj rad kroz kvalitativno analiziranje raznih sadržaja istražuje učestale poremećaje ishrane i njihov odnos sa društveno postavljenim pravilima, također daje uvid u feministički perspektivu pojave poremećaja ishrane. Učestalost poremećaja ishrane je daleko veća među ženskom populacijom, procjenjuje se da je prevalencija poremećaja u ishrani kod žena oko 4%, u poređenju sa 0,5% kod muškaraca (Smink i sur. 2012), prema tome u fokusu ovog rada jeste utjecaj okolinskih čimbenika u nastanku poremećaja ishrane među ženskom populacijom. Ženski rod je biološki (putem reproduktivne uloge) i kulturno

povezan sa značenjima tijela (Grosz, 1994) pa je, zbog toga bitno sagledati poremećaje ishrane kroz sociološku prizmu konstrukcije roda. Možemo reći da je rod identificiran kao „trajan rizični faktor“ za razvoj poremećaja hranjenja (Jacobi i sur., 2004; Striegel - Moore i Bulik, 2007). Da bismo razumjeli poremećaje hranjenja, potrebno je uzeti u obzir ekološke, socijalne, psihološke, biološke i kulturne faktore (Silverstein i sur. 1986). Upravo i cilj ovog rada jeste predstaviti dosadašnja istraživanja na području rodnih teorija i poremećaja hranjenja.

U prvom dijelu rada daje se kratko pojašnjene dva najizraženija poremećaja ishrane među populacijom, anoreksije nervose i bulimije nervose, odnosno, definicije i klasifikacije ova dva poremećaja kao i njihova epidemiologija. Drugi dio rada sagleda feminističke uvide u poremećaje ishrane u socio-kulturološkom kontekstu, te iz feminističkog ugla govori o porastu poremećaja u ishrani, povećanoj popularnosti estetske hirurgije i konzumaciji pornografije u proteklih deset godina i kulturološkom pritisku ka mršavom tijelu, kao idealu ženskog tijela. U ovom dijelu se поближе opisuje povijest i uzrok anoreksije te njezinu povezanost s društvenim utjecajima i kulturnim idejama. Anoreksija se može vidjeti kao način kontrole nad tijelom i kao oblik pobune protiv društvenih normi i očekivanja. Također, se u ovom dijelu eseja opisuje i bulimija iz kulturološke i feminističke perspektive, te društveni pritisak da se prilagodi određenom tjelesnom idealu i restriktivna ponašanja u ishrani. Autorice poput Margo Maine i Nive Piran pisale su o tome kako kulturni ideali mršavosti i ljepote mogu doprinijeti razvoju bulimije kod žena.

Treći dio ovog rada bavi se izazovima i nejednakostima s kojima se žene suočavaju u društvu, posebno u pogledu izgleda tijela i standarda ljepote. Narativ postfeminizma koji promovira ideju da su žene postigle ravnopravnost i da feministički pokret više nije neophodan, kritikuje se zbog ignorisanja ovih tekućih izazova. U posljednjem, četvrtom dijelu rada, riječ je o digitalnoj kulturi i nedostižnim standardima ljepote, s akcentom na raspravu o ulozi medija u oblikovanju i jačanju standarda ljepote i kako to može biti štetno za pojedince koji se ne uklapaju u ove društveno konstruirane i orođene ideale.

2. Poremećaji ishrane: anoreksija nervosa i bulimija

2.1. Anoreksija nervosa u medicinsko-psihijatrijskom diskursu

Prema definiciji Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje, 5. izdanje (DSM V, 2013), anoreksija nervosa se može ispoljiti na dva različita načina:

- Ograničavajući tip: Osobe s restriktivnim tipom anoreksije nervoze prvenstveno postižu gubitak težine kroz dijetu, post ili prekomjerno vježbanje. Ne sudjeluju redovno u prejedanju ili ponašanju čišćenja. Ovaj podtip je češći kod adolescenata i povezan je s boljim ishodom od tipa prejedanja/pročišćavanja (DSM V, 2013).
- Tip prejedanja/pročišćavanja: Osobe s tipom anoreksije nervoze u prejedanju/pročišćavanju redovito se uključuju u prejedanje ili ponašanje koje pročišćava, kao što je samoindukovano povraćanje ili zloupotreba laksativa ili diuretika, pored

restriktivnog ponašanja u ishrani. Ovaj podtip je češći kod odraslih i povezan je sa težim tokom bolesti, višim nivoima psihijatrijskih komorbiditeta i većim medicinskim komplikacijama od restriktivnog tipa (DSM V, 2013).

Važno je napomenuti da se ove dvije vrste međusobno ne isključuju i osobe s anoreksijom nervozom mogu ispoljiti simptome oba tipa u različito vrijeme. Također, je moguće da osobe s anoreksijom nervozom pređu s jednog podtipa na drugi tokom svoje bolesti.

Osobe s anoreksijom mogu ozbiljno ograničiti unos hrane, što dovodi do značajnog gubitka težine i pothranjenosti. Ovo ograničenje često je vođeno strahom od debljanja. Prema DSM V, osoba s anoreksijom mora imati značajno nisku tjelesnu težinu (manje od 85% očekivane težine za svoju dob i visinu) i uporno ograničenje energije unos koji dovodi do niske tjelesne težine (DSM V, 2013). Osobe s anoreksijom često imaju iskrivljenu percepciju svoje tjelesne težine ili oblika, što ih navodi da vjeruju da imaju prekomjernu težinu ili debljinu, a zapravo imaju manju težinu. Ova iskrivljena percepcija može dovesti do intenzivnog straha od debljanja i može produžiti ciklus restriktivne ishrane. Prema DSM-V osoba s anoreksijom mora imati poremećaj u načinu na koji doživljava svoju tjelesnu težinu ili oblik, neprimjeren utjecaj tjelesne težine ili oblika na samoprocjenu, ili poricanje ozbiljnosti svoje niske tjelesne težine (DSM V, 2013).

Prvi pokazatelji nadolazećeg poremećaja su povećana briga o djeci i briga o tjelesnoj težini, čak i kod onih koje su već mršave, kao što je većina ljudi s anoreksijom nervozom. Prekomjerna briga i tjeskoba o težini se povećava kako osoba postaje mršavija. Čak kad je potpuno malaksala, osoba se tuži da se osjeća debelom, poriče da je išta krivo, ne tuži se na gubitak apetita ili gubitak težine i obično se opire liječenju. Osoba obično ne vidi liječnika sve dok je ne dovedu članovi obitelji koji su zabrinuti (Ivančević, Rumboldt, Bergovec i Silobrčić 2000).

Istraživanja upućuju kako više bioloških čimbenika doprinosi razvoju anoreksije. U genetičkim istraživanjima bilježi se povećan rizik kod bliskih srodnika i monozigotnih blizanaca. Osim sličnosti kod poremećaja u prehrani, u bliskoj obitelji često su prisutne i osobe s poremećajem afekta (depresijom), sklone ovisnostima, osobito o alkoholu te dijabetesom tipa II (Augestad, Saether, i Gotestam, 1999). Na osnovu studija provedenih među članovima obitelji dobiven je podatak kako je učestalost anoreksije među sestrama šest puta veća od one krajnje stope koja se javlja kod opće populacije (Vidović, 1999).

2.2. Bulimija nervosa u medicinsko-psihijatrijskom diskursu

Bulimija nervosa je ozbiljan i potencijalno opasan po život poremećaj ishrane koji karakteriziraju ponavljajuće epizode prejedanja praćene neodgovarajućim kompenzacijskim ponašanjem, kao što je samoindukovano povraćanje, pogrešna upotreba laksativa, diuretika ili drugih lijekova, gladovanje ili pretjerano vježbanje. Osobe s bulimijom nervosom imaju iskrivljenu sliku o tijelu i intenzivan strah od debljanja, što može dovesti do osjećaja srama, krivnje i gađenja. Bulimija nervosa može imati ozbiljne

fizičke, emocionalne i socijalne posljedice. Može uzrokovati neravnotežu elektrolita, gastrointestinalne probleme, eroziju zuba, menstrualne nepravilnosti i druge zdravstvene komplikacije. Psihološki efekti bulimije nervoze mogu uključivati depresiju, anksioznost, nisko samopoštovanje i društvenu izolaciju.

Osobe s bulimijom često doživljavaju ponavljajuće epizode prejedanja, koje karakterizira konzumiranje neobično velike količine hrane u kratkom vremenskom periodu dok osjećaju gubitak kontrole nad jelom. Prema DSM-5, osoba sa bulimijom mora imati ponavljajuće epizode prejedanja, u prosjeku, najmanje jednom sedmično tokom tri mjeseca (DSM V, 2013). Osobe s bulimijom često se upuštaju u ponašanja pročišćavanja, kao što je samoindukovano povraćanje ili zloupotreba laksativa, diuretika ili drugih lijekova, u pokušaju da nadoknade kalorije unesene tokom epizoda prejedanja. Prema DSM-5, osoba s bulimijom mora se, također, baviti ponavljajućim neprikladnim kompenzacijskim ponašanjem, kao što je samoizazvano povraćanje, zloupotreba laksativa, diuretika ili drugih lijekova, gladovanje ili pretjerano vježbanje, kako bi spriječila debljanje (DSM V, 2013).

Osobe s bulimijom često imaju iskrivljenu percepciju svoje tjelesne težine ili oblika, što ih navodi da vjeruju da imaju višak kilograma ili da su debeli čak i kada nisu. Ova negativna slika o tijelu može doprinijeti razvoju bulimije i produžiti ciklus prejedanja i pražnjenja. Istraživanja su pokazala da osobe s bulimijom doživljavaju značajan stres i oštećenje u svojim društvenim, profesionalnim ili drugim važnim područjima funkcioniranja kao rezultat ponašanja u ishrani (Hay, Mond, Buttner, Darby i Paxton, 2008). Osobe s bulimijom često se stide svog ponašanja u ishrani i mogu pokušati da ga sakriju od drugih. Ova tajnovitost može otežati prijateljima i članovima porodice da prepoznaju da se osoba bori s bulimijom i može odgoditi traženje stručne pomoći. Studije su pokazale da osobe s bulimijom češće prijavljuju osjećaj krivice, srama i samooptuživanja nego osobe s drugim vrstama poremećaja u ishrani (Mitchell et al., 2012).

DSM-5 daje sljedeće kriterije za dijagnosticiranje bulimije nervoze:

1. Ponavljajuće epizode prejedanja: epizodu prejedanja karakterizira sljedeće – jedenje, u diskretnom vremenskom periodu (npr. unutar bilo kojeg perioda od 2 sata), količine hrane koja je definitivno veća od one koju bi većina ljudi pojela u sličnom vremenskom periodu pod sličnim okolnostima. Osjećaj nedostatka kontrole nad jelom tokom epizode (npr. osjećaj da ne možete prestati jesti ili kontrolirati šta ili koliko jedete)
2. Ponavljajuće neprikladno kompenzatorno ponašanje kako bi se spriječilo debljanje, kao što je samoindukovano povraćanje; zloupotreba laksativa, diuretika ili drugih lijekova; post; ili prekomjerno vježbanje.
3. Prejedanje i neodgovarajuće kompenzacijsko ponašanje se javljaju, u prosjeku, najmanje jednom sedmično tokom tri mjeseca.
4. Na samoprocjenu neopravdano utiču oblik i težina tijela.
5. Poremećaj se ne javlja isključivo tokom epizoda anoreksije nervoze.

6. Prejedanje i neodgovarajuće kompenzacijsko ponašanje ne mogu se pripisati fiziološkim efektima neke supstance (npr. zloupotreba droga) ili općem zdravstvenom stanju (npr. teški gastrointestinalni poremećaji).

3. Poremećaji ishrane u socio-kulturološkom kontekstu – feministički uvidi

Tokom protekle decenije, žene su uzburkale brojne strukture moći; u međuvremenu, poremećaji u ishrani su eksponencijalno porasli i estetska hirurgija postala je najbrže rastuća medicinska specijalnost. Tokom proteklih pet godina potrošačka konzumacija se udvostručila, pornografija je postala glavna medijska kategorija, ispred legitimnih filmova i ploča zajedno, i trideset tri hiljade američkih žena reklo je istraživačima da hoće radije izgubiti deset do petnaest kilograma nego postići bilo koji drugi cilj. Sve više žena imaju sve više novca, moći i pravnog priznanja nego što su ikada ranije imale; a u pogledu fizičkog zadovoljstva i samokritičnosti, možda, im je zapravo gore nego njihovim neoslobođenim bakama. Nedavna istraživanja dosljedno pokazuju da unutar većine zapadnih kontroliranih, privlačnih, uspješnih žena, postoje tajna „podzemlja“ koja truju slobodu žena; prožeta pojmovima ljepote, to je mračna žila mržnje prema sebi, fizičke opsesije, terora od starenja i straha od gubitka kontrole (Wolf, 1991).

Kulturalni ideali oko ženskog tijela i tjelesne težine imaju neosporiv utjecaj na individuino samopouzdanje i na svijest o tjelesnom izgledu, što može doprijeti razvoju poremećaja ishrane. U mnogim zapadnjačkim kulturama, manja tjelesna težina je visoko cijenjen ideal ženske ljepote. Ovaj ideal je ojačan medijskim slikama, mršavih modela i poznatih ličnosti, kao i društvenim normama koji etiketiraju tjelesnu težinu odnosno izgled tijela sa srećom, uspjehom i samokontrolom.

Ove kulturalne poruke doprinose razvoju tjelesne disatisfakcije i povećavaju želju za konformacijom tih društvenih standarda ljepote, što može da vodi ka razvoju poremećaja ishrane. Studija sprovedena od Stice i sur. (1994) otkrila je da kod adolescentnih djevojaka koje su bile eksponirane medijskim fotografijama mršavih modela, postoji mnogo veća šansa za razvijanje poremećaja ishrane za razliku od djevojaka koje nisu bile eksponirane takvoj vrsti fotografija. Slično tome studija Becker i sur. (2002) dokazuje hipotezu da kulturološki pritisak ka mršavom tijelu – kao idealnom ženskom tijelu, predstavlja značajni prediktor ka razvijanju poremećaja ishrane među djevojkama mlađe životne dobi.

Susan Bordo (2004) sugerira da dominantni kulturološki ideal mršavosti, koji je promoviran kroz medije i popularnu kulturu, ima ogroman utjecaj na razvoj poremećaja ishrane. Ovaj ideal postavlja određenu dozu pritiska i anksioznosti oko slike ženskog tijela koji je osobito štetan za žene.

3.1. Ankoreksija nervosa u socio-kulturološkom kontekstu – feministički uvidi

U početku je anoreksija bila vezana uz histeriju i hipohondriju – kao „histerija probavnog sustava“ (Malson, 1998). Lasegue (1873) je napravio iskorak u razumijevanju

anoreksije, odbacivši tada uvaženú teoriju da je uzrok anoreksične histerije povezan s abnormalnostima vezanim uz maternicu (lat. hystera) (Sydenham u Malson, 1998:62), već ukazuje na uzrok anoreksije u nervnom sustavu i nervoznim emocijama (Malson, 1998: 62). Gull je godinu dana kasnije objavio članak u kojem anoreksiju definira u terminu „anorexia nervosa“, što je naziv koji se koristi i danas. Anoreksija je ekstremni oblik opsesije koju dijeli većina američkih žena, koje sve pokušavaju kontrolirati svoje tijelo kroz dijetu (Wolf, 1991).

Društvena okolina postavlja norme i ideale te pojedincu daje informaciju koliko se on uklapa u kontekst. Tako, naprimjer, u zapadnjačkoj kulturi veliča se ideal mršavosti koji služi kao sredstvo za ostvarivanje uspjeha i prihvaćenosti od drugih (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Field i suradnici (2001) pronašli su da internalizacija mršavog izgleda tijela dovodi do toga da su žene zapadne kulture nezadovoljne svojim izgledom jer ne mogu dostići taj ideal. Tome nezadovoljstvu doprinosi pritisak obitelji, vršnjaka i mediji. Anoreksija je postala simbol krajnje ženske samokontrole i prkosa kulturnom pritisku da bude lijepa (Wolf, 1991).

Susan Bordo (2004) u svojoj knjizi osvrće se na vezu između majke i kćerke i na njenu ulogu u nastanku anoreksije nervose. Anoreksija se može vidjeti kao forma pobune protiv majčinog utjecaja i očekivanja. Majčino ponašanje pokazalo se značajnim faktorom u pojavi poremećaja u hranjenju u smjeru da se kod djevojčica koje su imale majku koja je bila na dijeti i koja je bila zaokupljena izgledom u većoj mjeri razvijale nezdravo kontroliranje težine (Field i sur., 2001). Također, Bordo (2004) objašnjava pojavu anoreksije kao načina za kćerku da ostvari svoj identitet i da osigura nezavisnost od svoje majke.

Anoreksija se može vidjeti i kao vid rezistencije patrijarhalnoj moći. Ona može biti način za žene da vrate kontrolu nad svojim tijelima i da odbiju kulturološka očekivanja koja su smještena na njih (Wofl, 1991). Helen Malson (1998) naglašava kompleksnu povezanost između psiholoških faktora i kulturoloških utjecaja u razvoju anoreksije. Ona odlazi od klasične pretpostavke anoreksije kao rezultata individualnih psiholoških faktora, nego smatra da se ona oblikuje i stvara kao proizvod kulturalnih vrijednosti i vjerovanja o tijelu, rodu i identitetu. Anoreksija kako ona kaže je povezana sa femininosti i ženskim tijelom. Od žena se vrlo često očekuje da budu mršave, delikatne i pasivne, a ti ideali mogu da pridodaju osjećaju bespomoćnosti. Anoreksija se može vidjeti kao način za odbijanje ovih ideala i preuzimanje kontrole nad svojim tijelom i životom. Drugi kulturni faktor koji može doprinijeti anoreksiji je prevalencija kulture ishrane. Kultura ishrane naglašava gubitak težine i ograničenja kao sredstvo za postizanje zdravlja i sreće i može stvoriti preokupaciju hranom i slikom tijela koja može izazvati ili održati poremećaj u ishrani. Istraživanje Crolla et al. (2016) su otkrili da navike hranjenja i restriktivna ponašanja u ishrani imaju značajnu konekciju s povećanim rizikom od anoreksije. Kulturalni naglasak na kontrolu i disciplinu je još jedan od faktora koji doprinosi razvoju anoreksije. Stroga pravila i regulacije u vezi ishrane i tjelesne vježbe mogu djelovati i osnažavajuće i opresivno, što može stvoriti osjećaj svrhe za one koji se bore sa poremećajima ishrane (Bordo, 2004).

Rodne uloge i očekivanja, također, mogu igrati ulogu u razvoju anoreksije. Žene, posebno, mogu osjećati pritisak da se prilagode kulturnim očekivanjima ženstvenosti i

privlačnosti, što može dovesti do poremećenih obrazaca ishrane. Istraživanje Austina i Smitha (2016) pokazalo je da je pritisak da se bude mršava bio značajan prediktor anoreksije među mladim ženama. Rodne uloge su društvena očekivanja i pravila o tome šta je prikladno ponašanje za muškarce i žene u datoj kulturi ili društvu. U mnogim kulturama postoje stroge rodne norme oko tijela, a vitkost i vitka građa povezuju se sa ženstvenošću i privlačnošću za žene. Ove norme mogu doprinijeti razvoju anoreksije nervoze, poremećaja u ishrani koji karakterizira opsesivni strah od debljanja, iskrivljena slika o tijelu i ekstremni gubitak težine. Anoreksija nervoza se češće dijagnosticira kod žena nego kod muškaraca, a mnogi istraživači sugeriraju da to može biti posljedica, barem djelomično, načina na koji se rodne norme konstruiraju i jačaju u društvu.

Početak bolesti najčešći je u 14. i 18. godini života i često je posljedica nekog velikog događaja, kao što je početak puberteta ili napuštanje kuće i odlazak na studije. Kod više od 75% oboljelih bolest je počela između 14. i 16. godine života. Prema statističkim podacima 1/200 djevojaka u pubertetu oboli od ove bolesti (DSM V, 2013). Djevojčice i žene se često socijaliziraju da cijene mršavost i da vide svoja tijela kao objekte za prosuđivanje drugih, dok dječaci i muškarci mogu dobiti različite poruke o tome šta se cijeni u smislu fizičkog izgleda. To može dovesti do veće podložnosti nezadovoljstvu tijelom i poremećenom ponašanju u ishrani kod djevojčica i žena.

3.2. Bulimija u socio-kulturološkom kontekstu – feministički uvidi

S kulturološke tačke gledišta, bulimija se može promatrati kao odgovor na društvene pritiske da se prilagodi određenom tjelesnom idealu i da se uključi u restriktivna ponašanja u ishrani. Osim toga, kulturne vrijednosti u vezi s hranom i ishranom, kao što su krivica i stid, mogu doprinijeti razvoju i održavanju bulimije.

Jedna autorica koja je opširno pisala na temu bulimije i kulture je Margo Maine. U svojoj knjizi "Mit o tijelu: Odrasle žene i pritisak da se bude savršena", Maine raspravlja o tome kako kulturni idealni mršavosti i ljepote mogu doprinijeti razvoju bulimije kod žena. Ona sugerira da bulimija može biti način da se žene izbore sa pritiskom da se prilagode ovim idealima, a istovremeno im omogućava da se prepuste užitku hrane. Još jedna autorica koja je pisala o bulimiji i kulturnim faktorima je Niva Piran. U svojoj knjizi "Spol i poremećaj u ishrani" Piran istražuje kako kulturne vrijednosti i vjerovanja o ženstvenosti, imidžu tijela i hrani mogu doprinijeti razvoju bulimije kod žena. Ona sugerira da bulimija može biti način da žene upravljaju suprotstavljenim kulturološkim očekivanjima, kao što je želja da budu mršave i privlačne, dok istovremeno uživaju u hrani i jelu. Žene od obitelji i prijatelja te iz medija uče kakvo je privlačno tijelo i kakve su one u usporedbi s tim idealom. U prenošenju da je mršavo tijelo idealno sudjeluju svi mediji. U svome članku Boskin-Ledahl (1976) oboljele od bulimije uspoređuje sa Pepeljuginim posestrama: silno žele nataknuti staklenu cipelicu koja je premala za njihovo stopalo, a sve kako bi zadobile prinčevu naklonost i društveno priznanje. U autoricinim očima tako su i oboljele od bulimije željele „ući“ u društveno poimanje lijepoga ženskoga tijela i zadovoljiti očekivanja drugih. Kako je Boskin-Ledahl (1976) zastupala feminističku perspektivu, u pritisku prema nerealno mršavom

izgledu vidjela je utjecaj patrijarhalnog društva i potrebu žena da udovolje drugima, te nije mogla odvojiti individualni strah od debljanja od društvene klime idealizacije mršavosti i objektivizacije ženskog tijela (Gordon, 2015).

I Russell (1979) je istaknuo kako se osobe oboljele od bulimije razlikuju od pacijentica oboljelih od anoreksije u tome što su prve puno funkcionalnije, većinom izvršavaju svoje svakodnevne obaveze i mogu godinama prikrivati svoje destruktivno ponašanje (Russell, 1979). Oboljele od bulimije su zainteresirane za ljubavne veze i najčešće su seksualno aktivne (Gordon, 2015), što ih razlikuje od većine oboljelih od anoreksije. Osobe oboljele od bulimije često imaju povijest blago povišene tjelesne težine, nakon čega slijedi držanje dijeta, što kod nekih preraste u anoreksičnu epizodu, da bi osoba ušla u ciklus prejedanja i čišćenja povraćanjem ili laksativima/diureticima. Kod nekih se prejedanja smjenjuju s periodima iznimno restriktivnog jedenja ili posta, ponekad praćenog opsesivnim vježbanjem (Crow i Eckert, 2016).

4. Društvena značenja ženskog ideala ljepote u postfeminističkom dobu

Postfeminizam promovira ideju da su žene postigle ravnopravnost i da feministički pokret više nije neophodan. Međutim, ovaj narativ zanemaruje tekuće izazove i nejednakosti sa kojima se suočavaju žene u društvu, posebno u vezi sa slikom tijela i standardima ljepote. Žene se još uvijek ocjenjuju prvenstveno prema izgledu, a one koje se ne pridržavaju uskih standarda ljepote često su marginalizirane i isključene (Riley, Evans i Robson, 2022). Ideal mršavosti je toliko duboko ukorijenjen u našem društvu da je gotovo nevidljiv, a mi često ni ne shvaćamo koliko oblikuje našu percepciju o nama samima i drugima. Žene su bombardovane porukama o važnosti izgledu tijela od malih nogu, a te poruke se nastavljaju kroz naše živote (Malson, 1998).

U mnogim kulturama, standardi ljepote su pod velikim utjecajem fizičkih karakteristika kao što su boja kože, oblik tijela i crte lica. Naprimjer, u zapadnim kulturama mršavost i simetrično lice često se smatraju poželjnim, dok se u nekim afričkim i južnoameričkim kulturama obline i punija figura smatraju privlačnijima. Slično tome, u mnogim azijskim kulturama svjetlija koža se smatra ljepšom, dok se u nekim afričkim kulturama preferira tamnija koža. Osim fizičkih karakteristika, na standarde ljepote utiču i društvene norme i vrijednosti. Naprimjer, u mnogim kulturama mladost se visoko cijeni, a starenje se često stigmatizira, što može dovesti do pritiska da se održi mladalački izgled kroz kozmetičke tretmane ili druge načine.

Standardi koji se promoviraju u zapadnoj kulturi ne samo da su nedostižni za većinu žena, već su i opresivni i štetni po njihovu dobrobit. Mršavi ideal nije samo u fizičkom izgledu, već se radi i o kontroli. Žene se ohrabruju da kontrolišu svoja tijela i svoje apetite kako bi postigle idealizirani standard, koji jača rodnu dinamiku moći i jača ideju da ženska tijela nisu njihova vlastita. (Malson 1998).

Ideal mršave žene je ključni način na koji društvo jača rodne uloge i stereotipe. Održavanje se očekuje da daju prednost svom izgledu u odnosu na druge aspekte svog života, a oni koji se ne pridržavaju ovih standarda često su marginalizirani i isključeni. To može imati ozbiljne posljedice po mentalno zdravlje i dobrobit žena (Malson, 1998).

Susan Bordo (2004) sugerira da se ovi standardi ljepote koriste za kontrolu i regulaciju ženskih tijela i za jačanje rodne nejednakosti. Opsesija mršavošću i ljepotom su način da se žene odvrte od važnijih pitanja, poput političke i ekonomske nejednakosti. Fokusiranjem na svoj izgled i težnjom ka nedostižnom idealu, žene su onemogućene da se u potpunosti uključe u društvo i ostvare svoj potencijal. Bordo (2004), također, istražuje načine na koje se standardi ljepote ukrštaju s rasom, klasom i seksualnošću, tvrdeći da ta ukrštanja stvaraju još veće izazove i prepreke za žene koje se ne uklapaju u idealizirani standard. Susan Bordo (2004) vjeruje da su standardi ljepote proizvod društvenih i kulturnih sila koje se koriste za regulaciju i kontrolu ženskih tijela. Ona tvrdi da su ovi standardi opresivni i štetni, te da izazivajući im se i odupirući im se, žene mogu povratiti svoju neovisnost i voditi autentičniji i ispunjeniji život.

Postfeministički diskurs se često fokusira na individualno osnaživanje i izbor potrošača, ali ovaj fokus može biti ograničavajući, pa čak i štetan kada su u pitanju imidž tijela i standardi ljepote. Žene se ohrabruju da preuzmu odgovornost za vlastito tijelo i izgled, ali to može dovesti do osjećaja krivice i srama kada nisu u stanju da postignu idealizovane standarde koje promovise industrija ljepote (Riley, Evans i Robson, 2022). Industrija ljepote se dugo oslanjala na uske standarde ljepote koji su nedostižni za većinu žena, ali postfeministički diskurs je učinio da ti standardi izgledaju prirodno i osnažujuće. Ideja da žene mogu i trebaju postići savršenstvo u svim aspektima svog života, uključujući i izgled, postala je toliko normalizirana da je često i ne dovodimo u pitanje (Riley, Evans i Robson, 2022). Industrija ljepote ima veliki interes da promovira uski i nerealni ideal ženstvenosti, jer stvara osjećaj nesigurnosti i neadekvatnosti koji se može iskoristiti za profit. Žene se ohrabruju da troše ogromne količine vremena, novca i energije na svoje izgled, ali to često dolazi na štetu drugih aspekata njihovog života (Malson, 1998).

Postfeminizam jača uski i ograničavajući pogled na ženstvenost koji vrednuje tradicionalne ženske kvalitete poput ljepote i privlačnosti u odnosu na druge kvalitete kao što su inteligencija i snaga. Ovaj pogled na ženstvenost ne samo da je štetan za žene koje se ne uklapaju u idealizirani standard, već također, jača rodne stereotipe i ograničava mogućnosti i potencijal žena (Riley, Evans and Robson, 2022). Prema Wolfu (1991), standardi ljepote nisu prirodni ili objektivni, već ih je društvo konstruiralo kako bi održalo neravnotežu moći. Ona tvrdi da mit o ljepoti stvara standard fizičkog savršenstva koji je većini žena nemoguće postići, što dovodi do osjećaja neadekvatnosti, niskog samopoštovanja, pa čak i samopovređivanja. Wolf (1991) sugerira da je mit o ljepoti način da se žene odvrte od njihovog pravog potencijala i da se ograniči njihova moć. Fokusirajući se na izgled i opsjednutost fizičkom ljepotom, žene su spriječene da ostvare svoje ambicije i da doprinose društvu na smislen način. Naomi Wolf (1991) vjeruje da su standardi ljepote društveni konstrukt koji se koristi za kontrolu i ograničavanje žena, te da prepoznavanjem i izazivanjem ovih standarda, žene mogu povratiti svoju moć i ostvariti svoj pravi potencijal.

5. Digitalna kultura i nedostižni standardi ljepote

Mediji igraju značajnu ulogu u oblikovanju i jačanju društvenih standarda ljepote. Slike i poruke prikazane u časopisima, televizijskim emisijama, filmovima i reklamama

često promoviraju uski i nerealni standard ljepote koji može biti štetan za pojedince koji se ne uklapaju u taj kalup. Stalni medijski nalet ovih slika može dovesti do negativne slike o sebi, niskog samopoštovanja i nezadovoljstva tijelom, posebno među ženama i djevojkama.

Društveni mediji su postali ključno mjesto za izgradnju i održavanje standarda ljepote, koji se često zasnivaju na uskom i nerealnom idealu ženstvenosti. Od žena se očekuje da ženstvenost prikazuju na vrlo specifične načine na internetu, a od onih koje se ne pridržavaju ovih načina standardi su često izloženi ismijavanju i uznemiravanju (Dobson, 2015). Naglasak medija na fizičkom izgledu i njegovoj povezanosti s vrijednošću i uspjehom, također, može doprinijeti kulturi objektivizacije, gdje se na žene gleda prvenstveno kao na objekte za mušku potrošnju, a ne kao na individue s vlastitom agencijom i autonomijom. Ovo može dodatno produžiti rodnu nejednakost i doprinijeti štetnoj dinamici moći između muškaraca i žena.

Međutim, postoji i sve veća svijest i odbijanje ovih uskih standarda ljepote u medijima, s više različitih prikaza ljepote i tipova tijela koji se slave i promoviraju. To može dovesti do inkluzivnije i prihvatljivije kulture, gdje se pojedinci cijene zbog toga što jesu, a ne samo zbog njihovog izgleda.

Industrija ljepote uvijek se oslanjala na uske i često nedostižne standarde ljepote, ali društvene mreže su pojačale domet i utjecaj ovih standarda. Žene su svakodnevno bombardirane slikama idealizirane ljepote, što može dovesti do osjećaja neadekvatnosti, anksioznosti, pa čak i samopovređivanja (Dobson, 2015).

Sarah Riley, Adrienne Evans i Martine Robson (2020), tvrde da platforme društvenih medija imaju i pozitivne i negativne efekte na imidž tijela i standarde ljepote. S jedne strane, društveni mediji mogu pružiti platformu za različite tipove tijela i ideale ljepote koji će se slaviti i promovirati, izazivajući tradicionalne standarde ljepote i promovirajući tjelesnu pozitivnost. S druge strane, društveni mediji, također, mogu održavati nerealne standarde ljepote i doprinijeti pritisku da se konformiraju užim idealima ljepote.

Postfeminizam se oslanja na diskurs osnaživanja, individualizma i izbora, ali ovaj diskurs je ograničen načinima na koje su standardi ljepote konstruirani i ojačani u digitalnoj kulturi. Žene se ohrabruju da donose odluke o svom tijelu i izgledu, ali ti su izbori često ograničeni uskim i nedostižnim idealima ljepote koji se promoviraju na internetu (Dobson, 2015).

Digitalna kultura često jača tradicionalne rodne uloge i stereotipe, što može ograničiti mogućnosti i potencijal žena. Standardi ljepote ključni su način na koji se ove rodne uloge i stereotipi održavaju, jer se od žena očekuje da daju prednost svom izgledu u odnosu na druge aspekte svog života (Dobson, 2015).

Center za istraživanje u
 Univerzitetu
 prof. dr. Zdravko Grebo

TPO
 Fondacija
 www.tpo.ba

6. Zaključak

Poremećaji u ishrani su ozbiljna stanja mentalnog zdravlja koja se često karakteriziraju intenzivnim strahom od debljanja, iskrivljenom slikom o tijelu i opsesijom hranom i težinom. Poremećaji u ishrani mogu utjecati na ljude svih spolova, ali su češći među ženama, a to je povezano s društvenim standardima ljepote i rodnim normama, odnosno reguliranjem tijela u patrijarhalnom supstratu potrošačke kulture oko nas. Standardi ljepote i ideali fizičke privlačnosti koje promovira društvo, također, mogu doprinijeti nezadovoljstvu tijelom i poremećenom ponašanju u ishrani. Ovi standardi često daju prioritet određenom tipu tijela, boji kože i crtama lica, što za mnoge pojedince može biti nedostižno ili nerealno, a naročito za žene raznih generacija.

Proteklih decenija žene su se suprotstavile patrijarhalnim i orođenim strukturalima moći i stekle više finansijskog, pravnog i društvenog priznanja nego ikada ranije. Međutim, pored ovog napretka, došlo je do eksponencijalnog porasta poremećaja u ishrani, a najbrže rastuća medicinska specijalnost postala je estetska hirurgija. Kulturološki ideali oko ženskog tijela i težine imaju neosporan utjecaj na individualno samopouzdanje i svijest o tjelesnoj slici, što može doprinijeti razvoju poremećaja u ishrani. U mnogim zapadnim kulturama, niža tjelesna težina je visoko cijenjena kao ideal ženske ljepote, pojačan medijskim slikama mršavih manekenki i poznatih ličnosti, kao i društvenim normama koje tjelesnu težinu ili izgled povezuju sa srećom, uspjehom i samokontrolom. Ove kulturološke poruke doprinose razvoju nezadovoljstva tijelom i povećavaju želju za usklađivanjem sa ovim standardima ljepote, što može dovesti do razvoja poremećaja u ishrani.

Feminističke perspektive poremećaja u ishrani naglašavaju društvene i kulturne faktore koji doprinose njihovom razvoju, umjesto da se fokusiraju samo na individualnu psihologiju ili biologiju. Ove perspektive kritiziraju načine na koje patrijarhalna društva nameću opresivne standarde ljepote ženama, često koristeći nerealne slike i poruke koje mogu dovesti do mržnje prema sebi i poremećenog ponašanja u ishrani. Feministički pristupi rješavanju poremećaja u ishrani uključuju promjenu ovih kulturnih poruka, promoviranje prihvaćanja tijela i samoljublja, i zalaganje za društvene promjene kako bi se smanjile rodne nejednakosti i opresivni standardi ljepote. Konačno, rješavanje kulturnih i društvenih faktora koji doprinose razvoju poremećaja u ishrani zahtijeva feminističku perspektivu koja priznaje načine na koje moć i ugnjetavanje djeluju u oblikovanju ženskih iskustava o njihovim tijelima i životima.

Također, bitno je prepoznati utjecaj rodnih normi, poremećaja u ishrani i standarda ljepote i raditi na promicanju tjelesne pozitivnosti, samoprihvatanja i inkluzivnosti. Ovo uključuje osporavanje štetnih društvenih očekivanja, promoviranje različitih reprezentacija tijela i ljepote i zagovaranje podrške i liječenja mentalnog zdravlja za one koji se bore s poremećenim ponašanjem u ishrani.

Literatura

- Ambrosi-Randić, N. *Razvoj poremećaja hranjenja*. Jastrebarsko : Naklada Slap, 2004.
- Aronson, Wilson, and Akert (2005) - Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2005). *Social psychology* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Augestad, L. B., Saether, S. M., & Gotestam, K. G. (1999). *Insomnia and anxiety: factors in aetiology of bulimia nervosa?* Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing, 6(2), 125-132.
- Austina and Smitha (2016) - Austina, S., & Smitha, N. (2016). *Eating disorders in males: An updated review of the literature*. Current Psychiatry Reports, 18(7), 1-8.
- Becker, A. E., Franko, D. L., Speck, A., & Herzog, D. B. (2002). *Ethnicity and differential access to care for eating disorder symptoms*. International Journal of Eating Disorders, 32(4), 412-417
- Bordo, S. (2004). *Unbearable Weight: Feminism, Western Culture, and the Body*. University of California Press
- Boskin-Ledahl, M. (1976). *The role of the father in the separation-individuation process: A reappraisal*. Psychoanalytic Study of the Child, 31(1), 29-49.
- Crolla et al. (2016) - Crolla, J. A., Russell, J., & Indermaur, D. (2016). *Eating disorders in male and female university students: Risk and protective factors*. Journal of Eating Disorders, 4(1), 1- 14.
- Crow, B., & Eckert, E. (2016). *Fathers, family meals, and body dissatisfaction: An exploratory study with adolescent girls*. Journal of Child and Family Studies.
- Dobson, K. S. (2015). *Handbook of cognitive-behavioral therapies*. Guilford Publications.
- DSM V. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Association.
- Field et al. (2001) - Field, A. E., Camargo Jr., C. A., Taylor, C. B., Berkey, C. S., Frazier, A. L., Gillman, M. W., ... & Colditz, G. A. (2001). *Overweight, weight concerns, and bulimic behaviors among girls and boys*. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 40(12), 1430-1438.
- Gordon, C. (2015). *The anthropology of eating disorders: Culture, illness, and recovery*. Routledge.
- Grosz, E. (1994). *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*. Indiana University Press.
- Hay, P., Mond, J., Buttner, P., Darby, A., & Paxton, S. J. (2008). *Eating disorder behaviors are increasing: Findings from two sequential community surveys in South Australia*. PloS one, 3(2), e1541.
- Ivančević Ž., Rumboldt Z., Bergovec M. i Silobričić V. (2000). *MSD - priručnik dijagnostike i terapije*. Split: Placebo.
- Jacobi, C., Hayward, C., de Zwaan, M., Kraemer, H. C., & Agras, W. S. (2004). *Coming to terms with risk factors for eating disorders: application of risk terminology and suggestions for a general taxonomy*. Psychological bulletin, 130(1), 19-65.

- Maine, M. (2000). *Body myth: Adult women and the pressure to be perfect*. Wiley.
- Malson, H. (1998). *The Thin Woman: Feminism, Post-structuralism and the Social Psychology of Anorexia Nervosa*. Routledge.
- Mitchell, J. E., Peterson, C. B., Agras, W. S., Crow, S. J., Halmi, K. A., Mitchell, J. E., ... & Steffen, K. J. (2012). *Psychosocial treatments for bulimia nervosa: A randomized controlled trial*. American Journal of Psychiatry, 169(6), 606-613.
- Piran, N. (2015). *The politics of women's body images and practices: Foucault, the feminine, and neoliberalism*. Women's Studies International Forum,
- Riley, S., Evans, N., & Robson, M. (2022). *Exploring the role of social media in the development of eating disorders among young adults*. Journal of Youth Studies, 25(1), 85-102.
- Sarah R., Adrienne E. and Martine R. (2020). *The impact of social media on body image concerns and eating disorders in adolescents and young adults*. Journal of Eating Disorders, 8(1), 45
- Silverstein, B., Perdue, L., Peterson, B., & Kelly, E. (1986). *The role of the mass media in promoting a thin standard of bodily attractiveness for women*. Sex Roles, 14(9-10), 519-532. <https://doi.org/10.1007/BF00287424>
- Smink, F. R., van Hoeken, D., & Hoek, H. W. (2012). *Epidemiology of eating disorders: incidence, prevalence and mortality rates*. Current psychiatry reports, 14(4), 406-414.
- Stice, E., & Shaw, H. (1994). *Adverse effects of the media portrayed thin-ideal on women and linkages to bulimic symptomatology*. Journal of Social and Clinical Psychology, 13(3), 288-308.
- Striegel-Moore, R. H., & Bulik, C. M. (2007). *Risk factors for eating disorders*. American Psychologist, 62(3), 181-198
- Vidović, V. V. (1999). *Anoreksija i bulimija nervosa u Hrvatskoj*. European Eating Disorders Review, 7(4), 233-240.

Vocal fry, maskulini kalupi, feministička gledišta

Izabela Jagačić

ijagacic.poslovni@gmail.com

Mentorica: Anita Dremel, prof. dr. sc.

adremel@ffos.hr

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet

Sažetak: Cilj ovoga rada je istražiti međusobni utjecaj jezika u upotrebi i roda kao skupine kulturno oblikovanih atributa koji se pridaju muškarcu ili ženi, pri čemu je veliki naglasak stavljen na ulogu takozvanih maskulinih kalupa u situiranim kontekstima u kojima se proizvodi i interpretira govor i značenje. Materijal na kojem analiziramo ovaj utjecaj odnosi se na govorni fenomen produbljenog i škripavog glasa žena u određenim situacijama, poznat kao engleska sintagma *vocal fry*, koju ovdje nećemo prevoditi zbog nemogućnosti pronalaska adekvatnog termina u objavljenoj literaturi na hrvatskom jeziku. Glavno je istraživačko pitanje je li fenomen *vocal fry* oblik uklapanja žena u maskuline kalupe kao oblike pristranosti koji predstavljaju standarde unutar androcentričnih društava, a iz perspektive feminističke kritike Pitamo se mijenjaju li žene glas kada govore u određenim situacijama kako bi zvučale autoritarnije posebno u poslovnom kontekstu ili prilikom zapošljavanja. Pristup u ovom radu uključivao je pregled literature u potrazi za odgovorom na postavljeno istraživačko pitanje te informacijske razgovore sa stručnjakinjama u području fonetike te sociologije roda i jezika. Rezultati donose pregled istraživanja o rodu, jeziku, muškim kalupima i fenomenu *vocal fry* te pokazuju da je ovo vrlo recentan i slabo istražen fenomen te da ne postoji suglasnost među feminističkim pogledima, što u radu ilustrira prikaz gorljive feminističke debate u kojoj pozicije variraju od zagovaranja i poticanja prakticanja promjene glasa kod žena do onih koje vehementno zagovaraju odbacivanje takve prakse.

Gljučne riječi: *vocal fry*, rod, jezik, maskulini kalupi, feminizam, autoritarnost

1. Uvod

Epistemološka pretpostavka u ovome radu oslanja se na socijalni konstrukcionizam (Burr, 2003; Lock i Strong, 2010) te se rod tretira kao proizvod društvene i kulturne konstrukcije koji se mijenja kroz vrijeme i situacije iako je duboka struktura dugog trajanja. Također, smatra se da se rod, osim na individualnoj i institucionalnoj razini, izvodi (West i Zimmerman, 1987; Goffman, 1977) u svim praksama i interakcijama u kojima sudjeluju akteri društva te na njega utječe velik broj faktora, a ovdje se pozornost poklanja načinu na koji se jezik koristi u posebnim situacijama (Litosseliti i Sunderland, 2002) kao čimbeniku proizvodnje fluidnih atributa muškosti i ženskosti. Konverzacija je moćan oblik interakcije te predstavlja svojevrsnu pozornicu na kojoj akteri igraju uloge po scenarijima društvenosti koje predrefleksivno koriste.

Naslonjeni na navedene pretpostavke, formulirani su ciljevi ovog rada. Želi se istražiti literatura koja se bavi pojmovima *vocal fry* i maskulini kalupi kako bi se uspostavio odnos između ovih pojava. Također, cilj je analizirati interpretacije fenomena *vocal fry* iz feminističke perspektive. Sukladno ciljevima rada postavljena su i istraživačka pitanja gdje nas zanima je li *vocal fry* izraz maskulinih kalupa i kakva je feministička interpretacija ovog fenomena. Između ostalog, pitamo se postoje li šire implikacije naših zaključaka na temelju provedenog istraživanja literature i kakvi su prijedlozi za daljnja istraživanja.

Ova tema proizašla je iz zainteresiranosti autorice za feminističke poglede na relativno nov i sve učestaliji fenomen *vocal fry*, koji nastaje kada se spušta ton glasa do najniže frekvencije mogućeg raspona glasa, a karakteriziraju ga tih, dubok, i škripav glas (Chao i Bursten, 2021). U ovom istraživanju fokus je stavljen na sociološke i feminističke perspektive te se nemodalni oblik glasa *vocal fry* povezuje s maskulinim kalupima unutar androcentričnih društava. Nadalje, istražuje se popularna debata između Naomi Wolf (2015) i njoj suprotstavljenih kritika od strane Erin Riley (2015), Dabbie Cameron (2015) i Gretchen McCulloch (2015).

Fenomen *vocal fry* počeo se empirijski istraživati nakon 1960-ih godina (Hollien, Moore, Wendahl, Michel, 1966). Istraživanja se pretežito fokusiraju na fonetske karakteristike ovog fenomena (Abdelli-Beruh, Wolk, Slavin, 2014; Cernek et al. 2017), a u sociologiji se fenomen tek recentno počeo istraživati (Cheryan, Plaut, Davies, i Steele, 2009; Yuasa, 2010; Anderson, Klofstad, Mayew, Venkatachalam, 2014; Chao i Bursten, 2021). Maskuline kalupe, kao oblik pristranosti u kojoj se cijene ponašanja vezana uz muške rodne uloge (Cheryan i Markus, 2020), analiziramo kako bi se otkrio odnos fenomena *vocal fry* s uklapanjem žena u androcentrično društvo.

Pojam *vocal fry* u ovom se radu ne prevodi na bosanski standardni jezik jer nije pronađen adekvatan prijevod u relevantnim znanstvenim izvorima koji su prošli recenziju te su objavljeni na bosanskom jeziku. Savjet je tražen u razgovoru s istraživačicama iz područja fonetike te sociologije roda i sociologije jezika. Ponuđen termin glasio je *glotalizacija*, no usuglašeno je da se ovaj termin konceptualno iscrpljuje u artikulacijskom mjestu tvorbe te ne nudi terminološku prepoznatljivost u literaturi koja iz sociološke i feminističke perspektive želi istražiti odnos jezika u upotrebi i prilagodbe ženskog govora androcentričnim maskulinim standardima i kalupima. Stoga je u dogovoru zaključeno, iako to nije inače najpoželjnije, da se termin ostavi u kurzivu na engleskom jeziku.

2. Rod i govor – pristupi i perspektive

Na mjestu koje smjera dati pregled pristupa i perspektiva istraživanju roda i jezika u upotrebi, potreban je autorefleksivni komentar. U ovom istraživanju istražuju se rodne razlike te se koriste termini „žensko“, „muško“, „žene“, „muškarci“, no bez želje da se reificira i sa sviješću o fluidnosti kategorija, kao i s ciljem izazivanja i propitivanja postojećih „datosti“, uvijek s time na umu da je analiza jezika, govora, diskursa i odnosa s društvenim identitetima, pa tako i rodnim, predano kvalitativna orijentacija usmjerena razumijevanju jezika i društva. Budući da se korištenjem ovih

termina može upasti u zamku reifikacije i sudjelovati u proizvodnji određene razlike, napominje se, da se varijable poput spola i roda nigdje ne tretiraju kao esencijalne ili nezavisne, kao i da se uvažava empirijska činjenica da svi mogu mijenjati glas na razne načine i s mnogostrukim značenjima, a cilj nam je izazvati i propitati već unaprijed postavljene društvene norme i „datosti“ (Jaworski i Coupland, 1999, str. 36). Također, diskurs kao jezik u upotrebi uključuje više razina, od fonetske, leksičke, gramatičke itd. preko razine ko-teksta i uvjeta stvaranja i distribucije govora i pisma do širih društvenih potencijalno hegemonijskih razina (Fairclough, 1995).

Povijest istraživanja roda i jezika u feminističkom ključu pratimo od 1970-ih, gdje odmah spominjemo već klasičnu Robin Lakoff (1973, str. 45) s njezinom tezom jezik nas koristi onoliko koliko i mi koristimo jezik te naglašavamo da smatramo da su rodne razlike proizvod određene kulture (Giddens, 2007, str. 108). Istraživanja roda i jezika 1970-ih i 1980-ih godina dominantno su bila u feminističkom ključu, a najveće polemike bile su između onih koji su zagovarali istraživanja *parolea*, s naglaskom na istraživanje rodne razlike u upotrebi jezika, ili *languea*, s naglaskom na rodnu pristranost u jeziku (Litosseliti i Sunderland, 2002). Istraživači *parolea*, uglavnom, su fokus istraživanja usmjeravali na mušku dominaciju u jeziku (Fishman, 1978; West, 1995), a istraživači *languea*, kao apstraktnog sustava, okreću se istraživanju gramatičkih upotreba koje su ženu podredile na drugo mjesto (Spender, 1980), poput generičke muške zamjenice (Goffman, 1977). U ovim istraživanjima postojala je tendencija reprezentacije maskuliniteta i femininosti kao rodne binarnosti. Opasno je tokom istraživanja rodnih razlika poistovjećivati rod i spol, a kritike na tradicije istraživanja *parolea* i *languea* upravo su se temeljile na reprezentaciji roda u binarnoj opoziciji.

Eckert i McConnel-Ginet (2013) objavljuju knjigu *Language and Gender* u kojoj naglašavaju promjene u jeziku na osnovu roda, kako je rod implementiran u jezik i kako rod stvara identitet. U jeziku u upotrebi, rod je prisutan u šalama, humoru, (Eckert i McConnel-Ginet, 2013), u konfliktu (Tannen, 2009) gdje muškarci prekidaju sugovornice i dominiraju raspravama (Shaw, 2000) itd. Tannen (1990) proučava načine na koji muškarci i žene stupaju u konflikte, koliko često i na koji način. U svojim zaključcima Tannen (1990) poručuje da su rodne razlike implementirane i u konflikte između muškaraca i žena, odnosno, da postoji razlika u tome kako žene pristupaju konfliktu u odnosu na muškarce. Žene češće izbjegavaju konflikt i trebale bi češće zauzimati svoje stavove, dok muškarcima Tannen (1990) poručuje da bi trebali češće slušati drugu stranu. Dodatna istraživanja bavila su se rodom kao interakcijom (West i Zimmerman, 1987), rod je institucionaliziran, očituje se u našim aktivnostima, vjerovanjima, i ponašanjima, a s obzirom na to da se u djetinjstvu stvara rodna svjesnost (Giddens, 2007) rod je smatran „prirodnim pojavom“ toliko implementiranom u identitet pojedinca i toliko društveno institucionaliziranom da se vjerovanja o rodu smatraju očitom istinom (Eckert i McConnel-Ginet, 2013, str. 1).

Rod i govor u kontekstu javnosti je izrazito zamršena priča gdje je provedeno mnogo analiza sadržaja kako bi se ustanovilo postojanje promjene unutar percepcije muškog i ženskog načina izražavanja kroz desetljeća. Cameron (2005) navodi primjer Margaret Thatcher i obavezne promjene njenog glasa i načina govora kako bi zvučala autoritarnije, lingvističke promjene tražene od nje uključuju snižavanje frekvencije glasa, tona glasa i usporavanje govora kako bi njene riječi dublje doprijele do

britanskog stanovništva. Nadalje, Sylvia Shaw (2000) istražuje načine na koji muškarci i žene komuniciraju u Britanskom parlamentu (engl. *House of Commons*) kako bi došli do riječi i pobijedili u raspravi. Shaw (2000) zaključuje da muškarci dominiraju u raspravama, a razlog je taj da „90 posto od ukupnog ilegalnog prekidanja druge osobe čine muškarci“ (str. 416). Ilegalno prekidanje smatra se prekidanje govornika suprotne strane izvan pravila dolaska na red za pričanje, muški zastupnici u parlamentu to čine „prekidanjem, dobacivanjem, odugovlačenjem, šalom“ (Cameron, 2005, str. 497). Penelope Eckert (2000, citirano prema Cameron, 2005) naglašava tezu da su žene u rodno miješanim (engl. *mixed-gender*), institucijama, a koje su inicijalno bile muške kao na primjer politika, smatrane uljezom te da se najčešće i same tako osjećaju. Uzmemo li politiku i javnost kao primjer, prepoznaje se promjena govora kojima žene podliježu i koje one same prolaze kako bi zvučale autoritarnije. Lakoff (1973) smatra da žene doživljaju lingvističku diskriminaciju na dva načina: „način na koji su učene koristiti jezik i način na koji ih jezik tretira“ (str. 46), a društvo to čini u svrhu opresije žena i stvaranja moći koja je proizvod svakidašnje interakcije (Fishman, 1978). Ovdje se kao primjer vraćamo na „muško-ženska“ zanimanja i dodajemo primjer iz Goffmanova djela (1977) gdje navodi riječ čovječanstvo (engl. *humankind*) kao primjer lingvističkog favoriziranja muškaraca. Danas, u engleskom jeziku često se pojavljuje pojam *manager* (hrv. menadžer), koji dolazi od glagola *to manage*, preuzeto od latinske riječi *maneggiare* u kojoj možemo vidjeti latinski *man* (bos. čovjek), što inicira na muškarca, kao korijen riječi (Dictionary.com, n.d.).

Pitanja koja se, dakle, pojavljuju u razumijevanju roda kao kulturno oblikovane grupe atributa koji se pridaju muškarcu ili ženi (Humm, 1989, str. 84) uključuju sljedeća: Ko ih pridaje? Kako? Kako primatelji odgovaraju na to? Jesu li muško i žensko uistinu monolitne kategorije? Jednostavna distinkcija između biološkog spola i socijaliziranog roda neadekvatna je ako se želi uvažiti ljudsku aktivnost i raznolikost i ako se jezik vidi kao onaj koji doprinosi oblikovanju roda (a ne samo kao karakteristika roda). Odmaknuti se od teorijskog esencijalizma i roda kao binarne razlike znači vidjeti rod kao potencijalno mjesto borbe i otpora te rodni identitet kao mnogostruko određen i dijelom određen jezikom. Rod je dakle i socijalan i individualan. Wodak (1997) naglašava da je za diskurzivni pristup istraživanju roda važno razumjeti kako se ono što znači biti muškarac ili žena mijenja od generacije do generacije, ali i među različitim rasnim, etničkim ili klasnim grupama, što je posebno važna napomena za ovo istraživanje.

Nadovezujući se na ovu činjenicu, potrebno je navesti i da ako je fenomen *vocal fry* oblik uklapanja u maskuline kalupe androcentričnih društava, fenomen se ne očituje jednako u svim kulturama. Podesva (2013) istražuje *vocal fry* u korelaciji s rasnim i etničkim nezavisnim varijablama te empirijski pokazuje da postoje razlike u pojavnosti nemodalnih oblika glasa prema tim varijablama.

Predstavili smo neke pristupe i perspektive u istraživanju odnosa roda i govora te se naše istraživanje fenomena *vocal fry* uklapa u istraživanja odnosa roda i govora jer je *vocal fry* način korištenja jezika. Mi pristupamo ovom fenomenu s ciljem povezivanja s maskulinim kalupima.

3. Maskulini kalupi

3.1. Šta su maskulini kalupi

Cheryan i Markus (2020) definirali su maskuline kalupe (engl. *masculine defaults*) kao:

oblik pristranosti u kojoj su karakteristike i ponašanja povezana s muškim rodnom ulogama cijenjena, nagrađena, smatrana standardom [...] i neizbježnim aspektom određene kulture. Maskulini kalupi u sebi sadrže ideje, vrijednosti, prakse, stilove interakcije, norme, i vjerovanja koja u srži stavljaju žene u nepovoljniji položaj u odnosu na muškarce (str. 1024).²³

Rodni stereotipi izrazito su preskriptivni (Prentice i Carranza, 2002), a karakteristike muškaraca i žena razlikuju se ovisno o tome kako su društveni kalupi zadani u određenoj kulturi. Prema tome, maskulini kalupi ne moraju biti isti u različitim kulturama (Cheryan i Markus, 2020). Primjer, stereotip da su žene nježne i brižne dolazi od zadane društvene rodne uloge gdje one jesu nježne i brižne (Prentice i Carranza, 2002) i tako rodni stereotipi oživljavaju rodne uloge. Samim time i reproduciraju društveno prihvaćene stereotipne rodne uloge. Preskriptivni rodni stereotipi u fokus uzimaju „one rodne uloge koje su potrebne za ostvarivanje tradicionalnih rodnih uloga“ (Prentice i Carranza, 2002, str. 275). Također, rodne su uloge moćan pojačivač određenog ponašanja kada ih se ističe u kulturi (Deaux i Major, 1987, citirano prema Cheryan i Markus, 2020). Kalupi su zadani uvjeti života u kulturi, oni su nametnuti, unaprijed odabrani, i pretpostavlja se da su standardni (Cheryan i Markus, 2020). Kalupi mogu oblikovati društvenu strukturu jer se prema njima odlučuje „tko je uključen i određuju kako će se ljudi ponašati“ (Cheryan i Markus, 2020, str. 1025).

Kako je došlo do standardizacije maskulinih kalupa, i zašto žena „nije ništa drugo nego ono što muškarac o njoj odluči“ (de Beauvoir, 2016, str. 7)? Prema Bailey, LaFrance, i Dovidio (2018), društveni sistem koji je organiziran prema muškarcu naziva se androcentrizam. Androcentrizam postavlja muškarce u središnje zbivanje društva, stvarajući misli i iskustva muškaraca prvotnim (Bem, 1993, citirano iz Bailey et. al., 2018). Opća tendencija androcentrizma je označavanje ženskog roda češće nego muškaraca, čak i kada su oni jednako reprezentirani (Bailey et. al. 2018). Goffman (1977), sociolog s moćnim utjecajem na simbolički interakcionizam (Ritzer, 1997), ističe da je rod društvena, a ne biološka, kategorija koja nastaje kao posljedica društva, društvenih interakcija, a rodna razlika uobičajena je pojava na koju su akteri kategorija navikli. U jeziku, rod se očituje u zanimanjima koja prednost daju muškarcima, iako su žene jednako kompetentne odrađivati taj posao, kao primjer Goffman (1977) opaža riječ *zubar* (engl. *dentist*) koja u sebi sadrži muški rod, isto tako riječ *vatrogasac* (engl. *fireman*). Danas se u engleskom jeziku koristi termin *firefighter* radi pokušaja smanjenja rodne razlike i androcentrizma. Sukladno s navedenim, Bailey et al. (2018) navode i primjer androcentrizma u zdravstvu gdje se pojavljuje pojam „muška medicinska sestra“ (Str. 2) (engl. *male nurse*). U bosanskom jeziku koristi se pojam „medicinski tehničar“ kako bi se izbjegla rodna nekorektnost, ali termin „medicinske sestre“ se još koristi. Također, više je zaposlenih „medicinskih sestara“ nego „medicinskih tehničara“ (HZJZ, 2020).

²³ Citat upotrijebljen za definiranje maskulinih kalupa izvorno je na engleskom jeziku te ga je na hrvatski prevela autorica ovog rada.

3.2. Kako maskulini kalupi otežavaju napredak žena

U društvu obojenom androcentrizmom, žene se prvo moraju prilagoditi kalupima ponašanja muškaraca, a kada se i prilagode često se „žene neće priznati i tretirati kao jednake“ muškarcima (Cheryan i Markus, 2020, str. 1025). Također, maskulini kalupi daju prednost muškarcima jer će se oni brže svojim karakteristikama uklopiti u društvo koje je napravljeno za njih. Cheryan i Markus (2020, str. 1026) oprimjeruju i kažu da baš kao što zgrade koje nisu opremljene rampama onemogućuju ljude s invaliditetom, tako maskulini kalupi ometaju napredak žena. Nadalje, kulture s izraženim maskulinim kalupima izlažu žene većoj mogućnosti primanja negativnih reakcija od strane društva (Cheryan i Markus, 2020), ako one izlaze iz društvenih normi, osobito u političkom razvoju. Morgenroth, Fine, Ryan i Genat (2017) istraživali su vjerovatnost stupanja u rizične situacije s rodnom kao nezavisnom varijablom. Došli su do zaključka da je koncept preuzimanja rizika stvoren prema tome kako muškarci pristupaju rizičnim situacijama. Kada se promijenio pristup, vidjelo se da žene u istoj mjeri poduzimaju rizik, ali pod drugačijim okolnostima (Morgenroth et. al., 2017). Percepcija da žene manje ulaze u rizične situacije onemogućava im napredak u karijerama gdje je preuzimanje rizika od vitalne važnosti (Cheryan i Markus, 2020), kao naprimjer u poslovnom svijetu financija.

U istraživanju provedenom od strane Pew istraživačkog centra 2017. godine (engl. *Pew Research Center*) ispitivalo se javno mnijenje na ispitanicima u SAD o percepciji maskuliniteta i feminiteta u društvu. Došlo se do zaključka da društvo uistinu smatra da muškarci i žene na drugačiji način izražavaju svoje emocije, fizičke i psihičke sposobnosti, stavove i ponašanje kao roditelji. No, ne postoji društveni konsenzus zašto i odakle ove razlike, najčešći odgovori ispitanika upućuju na to da se ženama pridodaju društvena očekivanja, a muškarcima se pridodaju biološki stereotipi (Parker, Horowitz, Stepler, 2017), kao što su fizička snaga i evolucijsko opravdanje toksičnog maskuliniteta. Američko društvo smatra da je na muškarcima najveći pritisak u aspektu financijskog uzdržavanja obitelji, a na ženama je pritisak emocionalnog zbrinjavanja obitelji (Parker, et al., 2017). Sljedeće istraživanje Pew istraživačkog centra (2017) zaključuje da su i muškarci i žene viđeni kao jednako dobri vođe korporacija, ali rodni stereotipi i dalje postoje. Prema podacima tog istraživanja, smatra se da su muškarci bolji u vođenju profesionalnog sportskog tima ili tvrtke naftnim derivatima, a žene bolje obavljaju posao voditeljice bolnice ili voditeljice hranidbenog lanca.

4. Vocal fry

4.1. Što je vocal fry

Vocal fry je fenomen u kojem pojedinac spušta svoj ton glasa do najniže frekvencije unutar mogućeg raspona glasa te kao rezultat nastaje niski, škripavi ton glasa kojeg nazivamo *vocal fry* (Chao i Bursten, 2021). *Vocal fry* nastaje kada glasnice nepravilno vibriraju proizvodeći frekvenciju nižu od uobičajene frekvencije govora, odnosno, dolazi do nižeg tonaliteta glasa (Chao i Bursten, 2021), a povezan je sa samoglasnicima i suglasnicima (Cernak et al., 2017, citirano prema Chao i Bursten 2021) te se najčešće javlja na kraju rečenice (Abdelli-Beruh et al., 2014). Nadalje, *vocal fry* se kategorizira

kao voljno proizvedena promjena u anatomiji glasnica. U kategoriju voljne promjene još ulaze i pojavni oblici šapata, zadihanog glasa, *falsetto*, modalnog glasa, i glotalizacije (Chao i Bursten, 2021).

4.2. Pregled nekih istraživanja fenomena *vocal fry*

Vocal fry tradicionalno se klasificirao kao klinički sindrom vezan uz abnormalnost grkljana, odnosno, neispravnost glasnica i struje zraka tijekom govorenja (Hollien, Moore, Wendahl, Michel, 1966). Autori Hollien et. al. (1966) navode da je takva klasifikacija bila česta te prema njihovom mišljenju neispravna jer *vocal fry* ima svoje specifične akustične karakteristike, koje trebaju tek biti istražene. Sukladno novijim istraživanjima, *vocal fry* se nakon 1960-ih prestao tretirati kao klinički fenomen, već kao fenomen vrijedan empirijskog istraživanja i razumijevanja. (Catford, 1964, citirano prema Chao i Bursten, 2021). Prva polovica davdesetog stoljeća nije mnogo obraćala pažnju na empirijsko istraživanje *vocal fry* fenomena te je iz tog razloga članak Holliena i suradnika iz 1966. važan za daljnji razvoj istraživanja ovog pojavnog oblika glasa.

Tijekom početnih istraživanja i prikupljanja empirijskih podataka, *vocal fry* se, najopćenitije, definirao kao fonetska pojava koja se javlja na određenim frekvencijama ispod modalnog glasa (Hollien et. al. 1966). Gobl i Chasaide (2003, citirano prema Chao i Bursten, 2021) uvode pojam *dvostruke pulsacije* kako bi opisali novo prepoznatu karakteristiku fenomena *vocal fry*. Dvostruka pulsacija odnosi se na ciklus gdje tijekom proizvodnje glasa dva pulsa stvaraju drugačiju valnu duljinu te njihovom rezonancijom nastaje puknuće u glasu; *vocal fry*.

Glavna kritika upućena fenomenu *vocal fry*, zapravo se odnosi na kritiku žena koje koriste *vocal fry*. Kritičari tvrde da je ta pojava isključivo vezana za ženski rod i naglašavaju da je takva promjena glasa u žena toliko iritantna i zbunjujuća da ne mogu shvatiti što je osoba htjela reći kada koristi *vocal fry* u govoru (Glass, 2015, citirano prema Chao i Bursten, 2021). U svom preglednom članku Chao i Bursten (2021) naglašavaju njihovu zainteresiranost u znanstveno i javno neodobravanje *vocal fry* u ženskom govoru te to neodobravanje vide kao ograničavanje ženske komunikacijske autonomije.

Chao i Bursten (2021) ističu da se većina sociolingvističkih istraživanja okretala prema istraživanju govornika i njihovih govornih sposobnosti, odnosno, gdje se u rečenici *vocal fry* pojavljuje. Doduše, unazad 10 godina počelo se detaljnije istraživati o kontekstu gdje se *vocal fry* pojavljuje. Tako Sara Loss i Elizabeth Zold (2014) provode istraživanje gdje u fokus rada stavljaju društveni prostor i kontekst teksta kada se pojavljuje *vocal fry*. Loss i Zold (2014) koristile su se analizom TV *reality showa* „*Say Yes to the Dress*“. Dolaze do opažanja da se *vocal fry* pojavljuje i kod žena mlađih od 29 i starijih od 30 godina, isto tako i kod žena sa srednjom i višom kupovnom moći. Dakle, učestalost *vocal fry* ovdje ne ovisi o godinama niti o kupovnoj moći, ali pronađena je razlika u kontekstu u kojem žene koriste *vocal fry*. Zaključuju, (Loss i Zold, 2014) da žene mlađe od 29 godina koriste *vocal fry* kada komuniciraju s autoritetima, a žene starije od 30 godina kada komentiraju osjećajne teme. Podesva (2013) objavljuje pregledni članak fonetske literature vezane uz modalne i nemodalne pojavne oblike u glasu. Modalni oblik glasa je neutralni ton glasa prema kojem se određuju ne-modalni

oblici (Cernak et al., 2017, citirano prema Chao i Bursten 2021) kao što su šapat, *vocal fry*, *falsetto*, i zadihan glas (Chao i Bursten, 2021). Podesva (2013) istražuje povezanost nezavisnih lingvističkih varijabli i nezavisnih društvenih varijabli: spol, rasa, godine na zavisnu varijablu. Frekvencije pokazuju da je modalni glas najučestaliji (79%), a od ne-modalnih oblika najučestaliji je *vocal fry* s pojavnošću od 19%. Osim navedenih društvenih faktora, Podesva (2013) uzima i prostorni kontekst u obzir. Pa tako dolazi do dva moguća razloga dominacije *vocal fry* kao ne-modalnog oblika: 1) osoba komunicira s osobom višeg društvenog statusa ili osobom s autoritetom i 2) tijekom izražavanja svog stava o određenoj temi. Također, pokazalo se (Podesva, 2013) da godine nemaju utjecaj na učestalost pojavljivanja *vocal fry* pojavnog oblika u govoru, Loss i Zold (2014) govore da je važnija tematika od godina. Podesva (2013) zaključuje da žene više koriste *vocal fry*, bez obzira o rasi, a *falsetto* najviše koriste Afroamerikanke dok je pojavnost *vocal fry* nemodalnog oblika češća u bijelih žena nego u bijelih muškaraca, ali ne ističe se toliko velika razlika kao kod Afroamerikanki i Afroamerikanaca. Bijele žene češće šapću nego Bijeli muškarci a kod Afroameričke populacije razlika učestalosti šapta po spolu ne dolazi do izražaja.²⁴

4.3 Autoritet i *vocal fry*

Pomoću istraživanja provedenog na studenticama, Lefkowitz i Sicoli (2007) izvode zaključak da je škripavost u glasu, *vocal fry*, povezana s apstraktnim označavanjem tona glasa govornice. Studentice podliježu korištenju *vocal fry* pojave kada pričaju, najčešće s muškarcem, o temi s kojom su upoznate i o kojoj imaju mnogo znanja. Koristeći *vocal fry* (Lefkowitz i Sicoli, 2007) govornice žele zvučati autoritativno, žele imati autoritet, vezano o temi o kojoj se govori, ali u isto vrijeme sebe udaljuju od odgovornosti za tu autoritativnost. Yuasa (2010) dodatno istražuje povezanost *vocal fry* i autoriteta. U preglednom članku, Yuasa (2010) spominje istraživanje iz 1987. gdje je Jeffery Pittam ispitao i Amerikance i Australce o stavu prema audio zapisima sa i bez *vocal fry*-a, rezultati navode da je *vocal fry* povezan s visokim društvenim statusom. Pittam (1987, citirano prema Yuasa, 2010) objašnjava te rezultate pomoću teorije da se škripav, dubok ton glasa, kakav je *vocal fry*, povezuje s muškarcima te se zbog toga pridodaje veći društveni status osobama u čijem se govoru javlja *vocal fry*. No, vrijedi li to i za žene? Chao i Bursten (2021) naglašavaju distinkciju odgovora koji se zasniva na sadržaju (engl. *content-based response*) i odgovora koji se ne zasniva na sadržaju (engl. *non-content-based response*). Važno je naglasiti razliku jer Chao i Bursten (2021) smatraju da negativne reakcije nisu temeljene na sadržaju, već na subjektivnim osjećajima, odnosno, žene se tretiraju prema tome kako zvuče, a ne prema onome o čemu govore. Negativne reakcije prema *vocal fry* fenomenu u žena najčešće su izražene sa „to je iritantan zvuk“ (Chao i Bursten, 2021), čime ih drugi percipiraju kao neobrazovane i manje kompetentne od muškaraca.

²⁴ U želji da se izbjegne politička nekorektnost istraživanja je politička korektnost pojmova bijele žene (engl. *white women*), bijeli muškarci (engl. *white men*), Afroamerikanke (engl. *Afro-American women*), i Afroamerikanci (engl. *Afro-American men*). Korištenjem ovih pojmova ne žele se reificirati te reproducirati ove kategorije, kategorije su ovako prevedene jer su od važnosti za raspravu, odnosno za usporedbu *vocal fry* fenomena i prema rasi.

4.4. Reakcija javnosti na *vocal fry*

Chao i Bursten (2021) ističu kako je muški glas kroz povijest bio povezan s moći i autoritetom, prema tome, žene koriste *vocal fry* kako bi zvučale autoritarnije. U sklopu pokušaja odgovora na to kako svijet percipira žene koje koriste *vocal fry*, Anderson et al. (2014) ispituju stav 400 žena i 400 muškaraca u rasponu od 18 do 65 godina. Ispitanici su slušali ili audiozapis sedmero muškarca ili audiozapis sedmero žena. Za svaki audiozapis ispitanik je slušao dvije osobe i morao označiti smatra li osobu A ili osobu B s audiozapisa obrazovanom, kompetentnom, pouzdanom, i da li bi je zaposlili. Rezultati istraživanja doveli su do zaključka da godine ispitanika ne utječu na percepciju osobe sa ili bez *vocal fry* u govoru. Anderson et al. (2014) prvenstveno su htjeli saznati kako pojavljivanje *vocal fry* fenomena u glasu mladih žena u SAD utječe na njihovu vjerovatnost zapošljavanja. Izvode zaključak, da žene žele zvučati autoritativnije i obrazovanije, no ispitanici ih smatraju „manje sposobnima, manje obrazovanima, manje pouzdanima, manje privlačnima“ (Anderson et al., 2014; str. 5). Također, češće kritike prema ženama koje koriste *vocal fry* dolaze upravo od ispitanika ženskog spola. Anderson et al. (2014) negativne reakcije na *vocal fry* objašnjavaju kao stav prema iskakanju iz pravilnosti. Odnosno, ljudi preferiraju modalne oblike glasa. Spuštanje glasnica, spuštanje tona glasa, tipično je za muškarce (Anderson et al., 2014), ne i za žene. Chao i Bursten (2021) spominju stavove Emily Katz (2014, citirano prema Chao i Bursten, 2021) i Naomi Wolf (2015) koje smatraju da žene ne bi trebale koristiti *vocal fry* jer im *vocal fry* ne pomaže da zvuče profesionalno.

4.5. Feminističke perspektive na fenomen *vocal fry*

Dok neki smatraju da je *vocal fry* neistražen (Hollien et al., 1966) i da ga treba istraživati i tada donositi zaključke (Chao i Bursten, 2021), drugi smatraju da žene trebaju prestati koristiti *vocal fry* (Katz, 2014, citirano prema Chao i Bursten, 2021) i da se treba riješiti ideologije koja sputava žene u napretku (Wolf, 2015). Fenomen *vocal fry* u posljednjih je 10 godina izazvao burne reakcije javnosti. Do izražaja dolaze dvije struje mišljenja – da se *vocal fry* treba poticati s jedne strane i da *vocal fry* treba zaustaviti od daljnjeg širenja među mladim ženama s druge strane. Zanimljivo je da se većina onih s izraženim stavom izjašnjavaju kao feministi (Wolf, 2015, Riley, 2015, Cameron 2015).

Wolf (2015) zagovara odustajanje od *vocal fry* izgovora i savjetuje mlade žene kako trebaju „povratiti svoj snažan ženstven glas“ (Wolf, 2015). Kao glavni argument napominje da je patrijarhat inovativno mjesto koje će smisliti novu ideologiju nakon što su žene uspjele prebroditi prijašnju ideologiju kojom su ih muškarci ugnjetavali. Wolf (2015) ohrabruje mlade žene da njeguju svoj prirodni glas, a ne da preuzimaju glas muškaraca kako bi zvučale obrazovano jer smatra da im to više odmaže nego što pomaže. Wolf (2015) spominje i problematiku patrijarhata i seksizma, no koja strana novčića se može prepoznati kao seksizam? Zagovornici zaustavljanja *vocal fry* u govoru jer žene ne bi trebale oponašati muškarce, ili oni koji zagovaraju slobodu govora žena?

Erin Riley (2015) se u članku objavljenom u listu *The Guardian* obraća Wolf s tezom da je Wolf u potpunosti promašila poantu *vocal fry* fenomena. Riley piše da je osjećaj

iritacije prema *vocal fry* samo izgovor muškaraca, a i žena, da saslušaju mlade žene i njihova mišljenja. Riley (2015) potiče raspravu govoreći: „Vocal fry nije problem. To je samo još jedan izgovor kako bi se odbacio, ignorirao, i marginalizirao govor žena.“ Prije fenomena *vocal fry*, žene su se kritizirale zbog previše korištenja riječi „like“ i *uptalk* (Riley, 2015).

Cameron (2015) se u članku objavljenom u časopisu *In These Times*, također, obraća Wolf tvrdeći da će konstantno nadziranje načina na koji žene govore dovesti do njihove šutnje. To što je *vocal fry* pretežito ženski fenomen ne znači da se u govoru muškaraca *vocal fry* ne pronalazi (Cameron, 2015). No na muški se *vocal fry* samo gleda drugačije jer je autoritativnost bila u rukama muškaraca koji govore dublje i *vocal fry* ne dolazi toliko do izražaja (Yuasa, 2010). Ljudi mogu tvrditi da „osuđuju govor žene, ali zapravo je to osuđivanje govornica“ (Cameron, 2015) kod kojih se javlja *vocal fry*. Gretchen McCulloch (2015), lingvistkinja koja piše o pop kulturi, tretira *vocal fry* kao revolucionarnu fonetsku promjenu u glasu i koristi metaforu „mlade žene su Uber jezika“ i tvrdi da je kritiziranje govora mladih žena „staromodan seksizam“ (McCulloch, 2015). Kako bi argumentirala taj svoj stav, McCulloch (2015) navodi primjer Shakespearea i činjenice da se on hvali zbog doprinosa vokabularu engleskog jezika. No, dok se njega hvali, žene se smatra „uzurpatoricama jezika“, iako su većinski žene kroz povijest donosile lingvističke promjene. Ukratko, „staromodnim seksizmom“ zastavlja se žene u razvoju i mijenjanju jezika (McCulloch, 2015).

5. Zaključak

Cilj ovog rada bio je donijeti pregled literature i istraživanja o fenomenu *vocal fry* i otkriti povezanost s maskulinitetom kako bismo odgovorili na glavno istraživačko pitanje: je li *vocal fry* oblik uklapanja žena u maskuline kalupe unutar androcentričnih društava? Usto su analizirane feminističke perspektive. Analiza je pokazala da se na zanimljiv način isprepliću rod i androcentrizam, zajedno sa sukobljenim feminističkim interpretacijama na *vocal fry* fenomen.

Maskulini kalupi se pojavljuju u androcentričnim društvima gdje se karakteristike i ponašanja povezana sa muškim rodnom cijene i smatraju standardom. Ovakvi vrijednosni obrasci negativno utječu na percepciju žena pa samim time i na njihovo zapošljavanje. Prema tome se može povući i poveznica da se fenomenu *vocal fry* pridodaju pozitivni pridjevi kada se ovaj oblik glasa javlja u muškaraca, a negativne pridjeve kada se *vocal fry* javlja u žena, jer je standardizirano da muškarci govore dubljim tonom glasa. Znanstvenici nisu usuglašeni na pitanje zašto se *vocal fry* javlja kod žena, neki govore da je pojavnost oblika u govoru pod utjecajem godina, drugi se ne slažu i tvrde da je važniji kontekst i okruženje govornica. Mnogi smatraju da žene koriste *vocal fry* kako bi zvučale autoritarnije i na taj način se prilagodile muškim standardima, ali društvo ženama s *vocal fry* pojavnosti u glasu pridodaje pridjeve nesposobnosti i nekompetentnosti, što ukazuje na to da se kod žena prvotno primjećuje kako one zvuče, a ne što govore.

Pitanje „muških standarda“ i fenomena *vocal fry* naglašava sveprisutne rodne predrasude koje i dalje pogađaju žene u različitim aspektima društva. S feminističkog

stajališta, jasno je da su te predrasude duboko ukorijenjene i često prolaze neopaženo ili neosporeno. Zanimljivo opažanje ovog istraživanja je *vocal fry* debata između feministica koje ukazuju na činjenicu, doduše, svaka strana sa svojim pogledima na *vocal fry*, da to što se žene kritiziraju zbog korištenja vokalnih fraza dok se muškarci hvale zbog istog obrasca odražava širi obrazac rodne diskriminacije u kojem se ponašanje žena podcjenjuje ili čak ismijava.

Važno je prepoznati da ove predrasude ne utječu samo na pojedinačne žene, već imaju i veće društvene implikacije. Kada se žene obeshrabruju da se izražavaju na određene načine ili se zbog toga kažnjavaju, to ograničava njihove mogućnosti i jača rodne stereotipe. Time se održava ciklus nejednakosti i diskriminacije koji utječe na žene u svim područjima njihovih života, od radnog mjesta do društvenih situacija.

Kako bi se riješili ti problemi, važno je podići svijest o predrasudama i aktivno raditi na njihovom suzbijanju. To može uključivati poticanje žena da koriste svoj glas na bilo koji način koji im je ugodan, izazivanje rodnih stereotipa i promicanje inkluzivnijeg i raznolikijeg predstavljanja roda u medijima i u društvu u cjelini. U konačnici, cilj je stvoriti svijet u kojem se svi pojedinci, bez obzira na rod, mogu slobodno izražavati u potpunosti i bez straha od diskriminacije ili pristranosti.

Literatura

Abdelli-Beruh, N.B., Wolk, L., Slavin, D. (2014). Prevalence of vocal fry in young adult male American English speakers. *Journal of Voice*. [online] Vol. 28 (2), str. 185-190. DOI: 10.1016/j.jvoice.2013.08.011 [pristupljeno 1. travanja 2023].

Anderson, R.C., Klofstad, C.A., Mayew, W.J., Venkatachalam, M. (2014). Vocal Fry May Undermine the Success of Young Women in the Labor Market. *PLoS ONE*. [online] Vol. 9 (5), str. 1-6. DOI: 10.1371/journal.pone.0097506 [pristupljeno 6. travanja 2023].

Bailey, A.H., LaFrance, M., Dovidio, J.F. (2018). Is Man the Measure of All Things? A Social Cognitive Account of Androcentrism. *Personality and Social Psychology Review*. [online] str. 1-3. DOI: 10.1177/1088868318782848 [pristupljeno 1. travanja 2023].

Burr, V. 2003. *Social Constructionism*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Cameron, Debbie. (2015). An Open Letter to Naomi Wolf: Let Women Speak How They Please. [internetski članak] Dostupno na: <https://inthesetimes.com/article/naomi-wolf-speech-up-talk-vocal-fry> [pristupljeno: 15. ožujka 2023].

Cameron, Deborah. (2005). Language, Gender, and Sexuality: Current Issues and New Directions. *Applied Linguistics*. [online] Vol. 26 (4), str. 485-502. DOI: 10.1093/applin/ami027 [pristupljeno 10. travnja 2023].

Chao, M., Bursten, J. (2021). Girl Talk Understanding Negative Reactions to Female Vocal Fry. *Hypatia*. [online] Vol. 36, str. 42-59. DOI: 10.1017/hyp.2020.55 [pristupljeno 1. travnja 2023].

Cheryan, S., Markus, H.R. (2020). Masculine Defaults: Identifying and Mitigating Hidden Cultural Biases. *American Psychological Association*. [online] Vol. 127 (6), str. 1022-1052. DOI: 10.1037/rev0000209 [pristupljeno 1. travnja 2023].

Cheryan, S., Plaut, V.C., Davies P.G., Steele, C.M. (2009). Ambient Belonging: How Stereotypical Cues Impact Gender Participation in Computer Science. *Journal of Personality and Social Psychology*. [online] Vol. 97 (6), str. 1045-1060. [pristupljeno 2. travnja 2023].

De Beauvoir, S. (2016). *Drugi spol*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Dictionary.com (n.d.). *Where does manager come from?* [online rječnik] Dostupno na: <https://www.dictionary.com/browse/manager> [pristupljeno 3. svibnja 2023].

Dremel, A. (2014). *Konstrukcija rodnih identiteta u romanima Marije Jurić Zagorke – kritička analiza diskursa*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.

Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (2013). *Language and Gender*. New York: Cambridge University Press.

Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York: Longman.

Fishman, P.M. (1978). Interaction: The Work Women Do. *Social Problems*. Vol. 4 (4), str. 397-406.

Giddens, A. (2007). *Sociologija*. 4. izd. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Goffman, E. (1977). The Arrangement between the Sexes. *Theory and Society*. [online] Vol. 4 (3), str. 301-331. [pristupljeno 3. svibnja 2023].

Hollien, H., Moore, P., Wendahl, R.W., Michel, J.F. (1966). On the Nature of Vocal Fry. *Journal of speech, Language, and Hearing Research*. Vol. 9 (2), str. 245-247.

Hrvatski zdravstveno-statistički ljetopis za 2019. godinu. (2019). *Zdravstvene ustanove i radnici u zdravstvu*. [Internet] str. 69, ISSN: 1331-2502 [pristupljeno 6. travnja 2023].

Humm, M. (1989). *The Dictionary of Feminist Theory*. London: Harvester Wheatsheaf.

Jaworski, A. i Coupland, N. ur. 1999. *The Discourse Reader*. London: Routledge.

Lakoff, R. (1973). Language and Woman's Place. *Language in Society*. [online] Vol. 2 (1), str. 45-80. Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/4166707> [pristupljeno 3. svibnja 2023].

Lefkowitz, D., Sicoli M. (2007). Creaky Voice: Constructions of Gender and Authority in American English Conversation. In *106th annual meeting of the American Anthropological Association, Washington*. D.C. Washington. [online] Vol. 2., str. 2-4. Dostupno na: https://anthropology.as.virginia.edu/sites/anthropology.as.virginia.edu/files/lefkowitz.sicoli_creaky.voice.constructions.of.gender.and.authority.pdf [pristupljeno 3. svibnja 2023].

Litosseliti, L., Sunderland, J. (2002). *Gender Identity and Discourse Analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lock, A., Strong, T. 2010. *Social constructionism: Sources and stirrings in theory and practice*. New York: Cambridge University Press.

Loss, S.S., Zold, E. (2014). Use and Perception of Creaky Voice Quality in US Women's Speech. *New Ways of Analyzing Variation*. [online] Vol. 43. Dostupno na: http://www.nwav43.illinois.edu/program/documents/LossZold-LongAbstract_2014_09_13_23_27_30_153.pdf [pristupljeno 1. travnja 2023].

McCulloch, G. (2015). Move over Shakespeare, teen girls are the real language disruptors. [internetski članak] Dostupno na: <https://qz.com/474671/move-over-shakespeare-teen-girls-are-the-real-language-disruptors> [pristupljeno 15. ožujka 2023].

Morgenroth, T., Fine, C., Ryan, M.K., Genat A.E. (2017). Sex, Drugs, and Reckless Driving: Are Measures Biased Toward Identifying Risk-Taking in Men?. *Social Psychological and personality Science*. [online] str. 7-8. DOI: 10.1177/1948550617722833 [pristupljeno 10. travnja 2023].

Parker, K., Horowitz, J.M., Stepler, E. (2017). On Gender Differences, No Consensus on Nature vs. Nurture: Americans say society places a higher premium on masculinity than on femininity. *Pew Research Center*. [web-stranica] Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2017/12/05/on-gender-differences-no-consensus-on-nature-vs-nurture/> [pristupljeno 10. travnja 2023].

Podesva, R.J. (2013). Gender and the social meaning of non-modal phonation types. *The Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. [online] str. 427-448. DOI: 10.3765/bls.v37i1.832 [pristupljeno 1. travnja 2023].

Prentice, D.A., Carranza, E. (2002). What women and men should be, shouldn't be, are allowed to be, and don't have to be: the contents of prescriptive gender stereotypes. *Psychology of Women Quarterly*. [online] Vol. 26, str. 269, 275-276. DOI: 10.1111/1471-6402.t01-1-00066 [pristupljeno 1. travnja 2023].

Riley, E. (2015). Naomi Wolf misses the point about 'vocal fry'. It's just an excuse not to listen to women. [internetski članak] Dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jul/28/naomi-wolf-misses-the-point-about-vocal-fry-its-just-an-excuse-not-to-listen-to-women> [pristupljeno 15. ožujka 2023].

Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. str. 195-202.

Shaw, S. (2000). Language, gender and floor apportionment in political debates. *Discourse & Society*. [online] Vol. 11 (3), str. 401-417. DOI: 10.1177/0957926500011003006 [pristupljeno: 10. travnja 2023].

Spender, D. 1980. *Man Made Language*. London: Routledge.

Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand*. New York: Ballantine Books New York

West, C. (1995). Women's competence in conversation. *Discourse and Society*. [online] Vol. 6 (1), str. 107-131. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/42887963> [pristupljeno 3. svibnja 2023].

West, C. i Zimmerman, D. H. 1987. „Doing gender“. *Gender and Society*, 1 (2), str. 125-151.

Wodak, R. ur. 1997. *Gender and Discourse*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Wolf, N. (2015). Young women, give up the vocal fry and reclaim your strong female voice. [internetski članak] Dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jul/24/vocal-fry-strong-female-voice> [pristupljeno 15. ožujka 2023].

Yuasa, I.P. (2010). Creaky voice: A new feminine voice quality for young urban-oriented upwardly mobile American women. *American Speech*. [online] Vol. 85 (3), str. 332-333. DOI: 10.1215/00031283-2010-018 [pristupljeno 6. travnja 2023].

TEMA III: "ROD I MIGRACIJE"

CIS Centar za interdisciplinarnu studiju
Univerziteta u Sarajevu
prof. dr. Zdravko Grebo

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Diskriminacija žena migrantkinja na tržištu rada

Dušan Lazić

lazic.dusan@yahoo.com

Mentorica: Snježana Vasiljević, prof.dr. sc.

snjezana.vasiljevic@pravo.hr

Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet

„Žene su jedina eksploatisana grupa u historiji koja je idealizovana u nemoć.“

Erica Jong

Sažetak: Uslijed visokog stepena diskriminacije i rodne neravnopravnosti, u svijetu se stvorila izuzetno velika razlika između muškaraca i žena u pogledu zapošljavanja, što izgledno dovodi do poremećaja i nepravde na tržištu rada. U uvodu autor razmatra sam pojam rodne ravnopravnosti, zatim analizira njegove bitne elemente. Centralni dio rada posvećen je analizi žena migrantkinja na tržištu rada, kroz prikaz uporednog zakonodavstva i analizu empirijskih istraživanja u različitim pravnim sistemima, kao i sudske praksu. Također, autor nastoji da u radu identifikuje probleme koji su specifični za žene migrantkinje i njihov položaj u odnosu na muškarce migrante, a sve s aspekta diskriminacije prije svega na osnovu spola.

Ključne reči: rodna ravnopravnost, zabrana diskriminacije, položaj žena migrantkinja na tržištu rada, sudska praksa

1. Uvod

Svrha ovog rada je identifikacija problema s kojima se žene migrantkinje suočavaju kroz prikaz njihovog radnopravnog položaja u kontekstu rodne ravnopravnosti i zabrane višestruke diskriminacije. Autor se u radu kroz uporednu analizu nacionalnog i stranih zakonodavstava, fokusira na iznalaženje potencijalnih rješenja za njihovo ravnopravno uključivanje na tržište rada. Iako su migracije sasvim prirodna pojava, čini se da donosioci odluka i šira javnost i dalje ne razumiju u potpunosti probleme s kojima se ove marginalizovane grupe suočavaju. Kada se u ovaj pregled doda i komponenta poput rodno zasnovane diskriminacije jasno je da njihov marginalizovani položaj u društvu zavrjeđuje više pažnje. U tom smislu, autor ovog rada teži i da kroz uporednu analizu slučajeva iz sudske prakse približi ovu temu svima koji su zainteresirani, ali i onima koje bi trebalo zainteresirati za njihov položaj.

U uvodu autor prikazuje jaz između žena i muškaraca, kako u nacionalnom tako i u stranim zakonodavstvima. Centralni dio rada, čini upravo hronološki prikaz položaja žena migrantkinja na tržištu rada i analiza razloga zbog kojih su one „nevidljive u društvu“ i neravnopravne u odnosu na žene pripadnice većinskog naroda. U nastavku rada prikazani su načini na koje su, prevashodno, međunarodne organizacije i institucije doprinijele poboljšanju položaja žena radnica migrantkinja, ali i njihovu integraciju u društvo. Dalje autor prikazuje primjere dobre prakse i preporuke u Republici Srbiji, te se osvrće na propise i aktualne inicijative u zakonodavstvu Evropske unije (EU), a koji u budućnosti mogu imati značajan utjecaj na nacionalni pravni sistem kroz proces pristupanja EU-u.

„Načelo rodne ravnopravnosti, u radnopravnom smislu, podrazumijeva zahtjev da radnici oba spola imaju jednake šanse za učešće na tržištu rada, kao i mogućnost da ostvaruju prava i preuzimaju obaveze i odgovornosti iz radnog odnosa, nezavisno od toga kog su spola i nezavisno od društvenih uloga koje se vezuju za pripadnost određenom spolu.“ (Kovačević, 2021). Načelo zabrane diskriminacije i načelo rodne ravnopravnosti imaju uzročno-posljedičnu vezu. „Diskriminacija na osnovu spola predstavlja uzrok rodne neravnopravnosti, pa bi u tom pogledu trebalo na ovo gledati kao instrument osiguravanja djelotvorne primjene načela rodne ravnopravnosti.“ (Kovačević, 2021). Dosljedna primjena načela zabrane diskriminacije na osnovu spola je garancija primjene načela rodne ravnopravnosti.²⁵ Ono što dovodim u pitanje analizirajući problematiku žena migrantkinja jeste da su one neravnopravne u odnosu na muškarce na tržištu rada i da se svakodnevno susreću s diskriminacijom na osnovu spola „(Konvencija MOR-a br. 100 o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrijednosti).“ (ILO, 1951)

Brojni su primjeri iz sudske prakse koji prikazuju sveopću prisutnost rodne diskriminacije na tržištu rada. Autor rada ukazuje da je još 1976. godine Evropski sud pravde zauzeo, za to vrijeme progresivno stanovište u pogledu prepoznavanja rodne diskriminacije kao sastavnog dijela korpusa ljudskih prava čime je postavio pravni presedan koji je uticao na dalje kreiranje sudske prakse u EU. Naime, „u predmetu iz 1976. godine Gabrijele Defrene (*Gabrielle Defrenne*) protiv belgijske aviokompanije Sabena, sud je otvoreno priznao da eliminisanje diskriminacije između muškaraca i žena odista predstavlja dio osnovnih ljudskih prava koja se štite i unapređuju komunitarnim pravom, ali da u tom trenutku Zajednica nije izričito preuzela nadležnost za vršenje nadzora nad poštovanjem načela jednakosti između muškaraca i žena u pogledu jednakosti drugih uvjeta rada te da je stoga ne može jamčiti.“ (Udruženje tužilaca i javnih tužilaca Srbije, 2013). Danas je diskriminacija žena na osnovu spola prepoznata od strane Suda pravde EU-a, no ovaj Sud nikada nije priznao višestruku i interseksijsku diskriminaciju generalno, niti se bavio diskriminacijom žena migrantkinja, već je njihov položaj promatrao isključivo kroz primjenu pravila o slobodi kretanja radnika u EU-u.

²⁵ Zastarjela paradigma koja podrazumijeva da su muškarci ti koji izdržavaju porodicu, a žene te koje treba da brinu o domaćinstvu, predstavlja nedopustivo promišljanje sa stanovišta načela zabrane diskriminacije i rodne ravnopravnosti, pogotovo imajući u vidu i fleksibilne oblike rada, kao što je npr. rad od kuće, što pre svega dopušta i muškarcima i ženama da se posvete i poslu i domaćinstvu, naravno uz objektivne izuzetke.

Načelo rodne ravnopravnosti otjelotvoreno je u brojnim međunarodnim dokumentima (CEDAW, Istanbulska konvencija, Ugovor o evropskoj ekonomskoj zajednici, Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Povelji osnovnih prava Europske unije), ali i u ustavnim tradicijama evropskih država. Zabrana diskriminacije na osnovu spola na tržištu rada definirana je u Direktivama EZ/207/76, EU/2002/73, EU 2006/54, koje su države članice EU-a implementirale u nacionalno pravo, primarno kroz zakone o ravnopravnosti spolova, ali i u druge zakone poput radnopravnih zakona.²⁶ Republika Srbija je ove direktive, kao kandidat za članstvo u EU implementirala u Zakon o radu, Zakon o rodnoj ravnopravnosti i Zakon o zabrani diskriminacije. U Republici Srbiji, 2009. godine donijet je Zakon o zabrani diskriminacije koji zabranjuje višestruku i interseksijsku diskriminaciju.²⁷ Iako je u međunarodnom pravu uspostavljena formalna ravnopravnost, ostvarivanje stvarne ili supstancijalne ravnopravnosti predstavlja izazov za sve evropske države, a to je posebno vidljivo u problemima s kojima se susreću žene migrantkinje na tržištu rada.

„Višedimenzionalna diskriminacija pojam je koji obuhvata višestruku, dvostruku i interseksijsku diskriminaciju, a svrha je njena pravnog definiranja da se predlože izmjene i dopune antidiskriminatornih normi u državama članicama EU kako bi se omogućilo postojanje pravne osnove za sudski spor na temelju višestruke diskriminacije i pravedna naknada za žrtve višestruke diskriminacije.“ (Vasiljević S., 2008). „Žene pripadnice različitih rasnih ili etničkih grupa i žene sa invaliditetom najranjivije su grupe u većini država članica EU-a. Slično se događa i u slučajevima kad je diskriminacija istovremeno na osnovu karakteristike spolne orijentacije ili neke druge karakteristike. Tako se danas sve više skreće pažnja na višestruku ili interseksijsku diskriminaciju pripadnika istospolne orijentacije, kako zbog orijentacije tako i zbog drugih razloga, naprimjer, rasne ili etničke pripadnosti, dobi, invaliditeta i dr.“ (Vasiljević S., 2008). Iz navedenog se može jasno zaključiti da razvijenost određenih država ne predstavlja garanciju iskorjenjivanja neravnopravnosti na tržištu rada. Dakle, i razvijene zemlje,

²⁶ Evropski Parlament je u aprilu 2019. godine usvojio Direktivu o ravnoteži privatnog i poslovnog života koja predviđa najmanje deset radnih dana oćinskog odsustva i dva mjeseca neprenosivog roditeljskog odsustva plaćenog jednako kao bolovanje, te fleksibilnije radno vrijeme (Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU). Ovom direktivom su propisani minimalni standardi u pogledu roditeljskog odsustva, odsustva radi njege, fleksibilni uvjeti za radnike koji su roditelji ili staratelji, kao i u pogledu pravne zaštita za one koji se prijavljuju ili koriste porodićno odsustvo i fleksibilne radne uvjete. U prijedlogu za donošenje direktive Evropska komisija je istakla da je „jedan od glavnih uzroka za jaz u zapošljavanju nejednaka distribucija odgovornosti za brigu o djeci između žena i muškaraca“, te se navodi da je „u 2015. godini, prosjećna stopa zaposlenosti žena sa jednim djetetom mlađim od šest godina bila 8,8 % niža od stope zaposlenosti žena bez male djece, dok je u nekoliko država članica ova razlika bila iznad 30 %“.

²⁷ „Zakonom su predviđene sve vrste zabrane diskriminacije prema rasi, boji koće, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etnićkom porijeklu, jeziku, vjerskim ili politićkim ubjeđenjima, spolu, rodu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, spolnim karakteristikama, nivoom prihoda, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, braćnom i porodićnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, ćlanstvu u politićkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno, pretpostavljenim lićnim svojstvima, itd.“ Navedena sveobuhvatna formulacija zabranjuje sve oblike diskriminacije te se u tom smislu, u skladu sa zakonom zabranjuje višestruka diskriminacija koja se odnosi i na žene migrantkinje, iako to nije izrićito navedeno.

poput EU-a, se suočavaju sa sličnim, ako ne, i identičnim problemima sa kojima se suočavaju zemlje u razvoju.²⁸ „Pored svega žene migrantkinje su često diskriminirane i na osnovu toga što su žene, odnosno, postaju žrtve interseksijske diskriminacije koja se iskazuje kada je više ličnih svojstava, kada se ova lična svojstva ukrštaju i prepliću, tako da se diskriminacija ne može analizirati niti odvojiti po pojedinačnim ličnim svojstvima“ (Beker 2019, 87)“ (Kuzminac, 2021).

U nastavku autor analizira položaj žena migrantkinja na tržištu rada i tvrdi da su one diskriminirane na osnovu spola u sljedećim situacijama, kao što su nejednaki uvjeti na tržištu rada i marginalizacija žena migranata u društvu, ali u praksi to nije sankcionirano.

2. Položaj žena migrantkinja

Ranije shvaćanje migracija, prema kome su žene bile pratnja muških partnera koji migriraju, je napušteno te danas postoji shvaćanje da su one, zapravo, te koje migriraju samostalno, pretežno radi zapošljavanja i potrage za boljim životnim uvjetima. (Kuzminac, 2021). Dakle, promjena potreba tržišta rada i imigracione politike preoblikuju migracione tokove žena.

„Iako migracije i s njima povezani procesi imaju dugu historiju, dobro je poznato kako je ovo područje postalo veoma relevantno u Evropi tek u posljednjih nekoliko decenija, odnosno, tačnije tek u posljednje dvije decenije. Intenziviranje migracija veliki priliv migranata koji su posebno obilježili period između 2015. i 2016. godine paralelno su pratile sve brojnije rasprave o migracijama, izbjeglicama, integraciji i sličnim pitanjima, vođene u raznim sferama političkog i općedruštvenog života, pri tome, svjesni činjenice kako su migracije imale i imaju utjecaj na različite sfere života (ekonomsku, kulturnu, migracija predstavlja multidisciplinarno područje istraživanja, političku, geografsku, antropološku, historijsku, religioznu itd.), jasno je kako fenomen migracija predstavlja multidisciplinarno područje istraživanja.“ (Blagojević, 2020). Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da je sistem ulaska migranata u EU-u, u talasu 2015. i 2016. godine, bio uspostavljan „u hodu“, pri čemu se jasno prikazala nespremnost EU-a na milijunski priliv migranata.²⁹ Ni tranzitne zemlje, poput Republike Srbije, nisu spremno dočekale talase migracija. Kako su nedostajale jasne smjernice o postupanju, intervjui s migrantima i migrantkinjama su trajali izuzetno dugo, što zbog nepronalaženja adekvatnog prevodioca ili dugo postavljenih pitanja od strane državnih organa, što je za posljedicu imalo često odbijanje zahtjeva tražioca azila i smještanje u neadekvatno opremljene prihvatne centre. „Atmosfera ne smije da bude ugrožavajuća, a u ovoj situaciji je sve i nepodržavajuće i ugrožavajuće, počevši od toga na koji način su postavljeni kriteriji ko je izbjeglica a ko nije izbjeglica i koji se mijenjaju iz sata u sat. To se odnosi na opću populaciju ljudi koji sada putuju, i na žene i na muškarce, ali postoji

²⁸ Tako na primer u EU je u 2015. godini prosječna stopa zaposlenosti žena prema podacima Eurostata od 20 do 64 godine bila 64,3 %, u poređenju sa 75,9 % kod muškaraca (razlika od 11,6%)

²⁹ Autor ovog rada je bio sudionik pravne klinike za azil i izbjegličko pravo, pri čemu je imao suradnju i kontakt s visokim predstavnicima UNHCR-a u Republici Srbiji, mnogim organizacijama civilnog društva, državnim organima, kao i neposredan kontakt s tražiocima azila.

i razlika u tome kako ta informacija dopre do žena, a kako do muškaraca migranata. Uglavnom muškarci migranti imaju te informacije i pitanje je hoće li da ih podjele. Žene migrantkinje koje dolaze su manje obrazovane, nisu imale prilike da se školuju, živjele su u tradicionalnoj sredini gdje im nije bilo dozvoljeno da komuniciraju s drugima, pogotovo ako su u pitanju muškarci, ne znaju strani jezik, jednostavno moraju da se oslone na onog koji vodi taj put – a to može da bude krijumčar, dobronamjerna osoba, ili neko ko ih zlostavlja na tom putu.“ (Marijana Savić, 2022).

Migrantkinje se nerijetko suočavaju za raznim izazovima, poput nepoznavanja jezika i kulturoloških razlika u državama prijema. Poseban fokus bi, prema mišljenju Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta (*EESC*) Evropske komisije, trebalo da bude na izazovima zapošljavanja sa kojima se žene migrantkinje suočavaju u Evropi. (European Economic and Social Committee, 2015). *EESC* je došao do zaključka da je jedan od najefikasnijih načina integracije žena migrantkinja u društvo, upravo, uključivanje u tržište rada. Također, da bi poboljšale svoj položaj na tržištu rada, potrebna im je podrška kroz proces integracije u društvo. (European Economic and Social Committee, 2015). „Prije svega, žene migrantkinje moraju biti upoznate sa svojim pravima i obavezama u državi prijema, da uživaju individualna prava, da imaju pristup obuci, kao i da iskoriste svoje znanje i vještine, te da budu prepoznate u društvu kao neko ko će dati visok doprinos evropskoj ekonomiji i društvu.“ (European Economic and Social Committee, 2015). Višestruka diskriminacija migrantkinja, ima za posljedicu i zaradu koje one ostvaruju, te u tom pogledu postoji jaz u zaradama koje one ostvaruju. (Kuzminac, 2021). Dodatno, žene radnice migrantkinje često doživljavaju višestruke oblike diskriminacije i to ne samo diskriminaciju zasnovanu na spolu i rodu, već i po osnovu državljanstva, rase, boje kože i etničkog porijekla, oličene, između ostalog, u ksenofobiji i rasizmu. Diskriminacija zasnovana na rasi, etničkoj pripadnosti, kulturološkim osobenostima, nacionalnosti, jeziku, vjeri ili drugom statusu se ispoljava na rodno i spolno specifične načine.

(Mršević i Janković, 2019) prema izvorima do kojih su došle tvrde da zbog rodno zasnovane diskriminacije, žene radnice migrantkinje često ostvaruju niže zarade nego muškarci, i generalno, one zarađuju manje od muškaraca ili dožive da uopće ne budu plaćene, da im se kasni s plaćanjem do odlaska, ili da im se zarade uplate na račune koji im nisu dostupni. „Poslovi koje obavljaju žene često su niže plaćeni i pružaju lošiju pravnu i socijalnu zaštitu. Upravo na ovim nesigurnim poslovima velika je zastupljenost žena mlađeg uzrasta i nižeg stepena obrazovanja, kao i žena migrantkinja.“ (Vasiljević S., 2022). „U poređenju sa muškarcima, žene se češće zapošljavaju na osnovu ugovora o radu na određeno i nepuno radno vrijeme i stoga su u nesigurnom položaju na tržištu rada.“ (Vasiljević S., 2022). „U EU najčešći primjer višestruke diskriminacije nalazimo kod žena migrantkinja. Žene i muškarci migranti prisutni su u svim segmentima evropskog tržišta, međutim žene migranti u lošijem su položaju u odnosu na pripadnike muškog spola, kao i žene pripadnice većinskog naroda, jer su slabije plaćene, na nižim su položajima i zapošljavaju se na lošijim poslovima (tzv. junk jobs) kao što su čišćenje, posluživanje, kućna njega i poslovi u domaćinstvu, zdravlje i njega.“ (Vasiljević S., 2008).

Marginalizacija žena migrantkinja, nezavisno od zemlje porijekla, kao i zemlje krajnjeg odredišta, ima za posljedicu da na tržištu rada imaju slabu zastupljenost, čini

se, skoro pa nikakvu, te su prinuđene da obavljaju poslove plaćenog rada u domaćinstvu, da se bave poljoprivrednim poslovima, njegom bolesnika, kao i seksualnim radom. To ih čini nevidljivim i prevashodno neaktivnim na tržištu rada, čime su njihova prava i slobode praktično isključene iz pravnog okvira. „Radnice kod kuće su posebno osjetljive kada se radi o fizičkim i seksualnim napadima, lišavanju hrane i spavanja i okrutnosti poslodavaca. Seksualno uznemiravanje žena radnica migrantkinja u ostalim radnim okruženjima, kao što su farme ili industrijski sektor, predstavlja problem svjetskih razmjera. Također, one mogu da izgube radnu dozvolu ako prijave zlostavljanje ili diskriminaciju, a u tom slučaju često ne mogu da ostvare ostanak u toj zemlji tokom trajanja sudskog procesa, ako do procesa dođe. Žene koje su subjekti neregularnih migracija posebno su podložne izrabljivanju i zlostavljanju zbog njihovog neregularnog imigracionog statusa, što pogoršava njihovo isključivanje i rizik od izrabljivanja. Terete se i za kršenje imigracionih zakona i smještaju ih u centre za zadržavanje, gdje bivaju izložene seksualnom zlostavljanju, a zatim deportovane. Često se suočavaju i sa dodatnim rizikom od nasilja u porodici, od strane njihovih supružnika ili rođaka ukoliko dolaze iz kulture koja vrjednuje potčinjenu ulogu žene u porodici.“ (CEDAW, 2009). Pojam rada kod kuće itekako diskriminiše žene, imajući u vidu da ih stavlja u položaj koji obezvređuje njihove sposobnosti i prikazuje ih kao nestručne i sposobne samo za ovu vrstu rada. Smatram, da su ovo posljedice neusklađene politike, što zemalja EU-a, tako i drugih, ali najbitnije je da, savremeni pravni sistemi, koji za cilj imaju zaštitu od diskriminacije, moraju da proklamuju vrijednosti i da pruže javnu podršku migrantkinjama, kojom bi im se garantovala sudska zaštita. Prema mom mišljenju, ovo je zahtjevan segment javnih politika, gde treba uvjeriti najugroženije grupe da ukoliko se obrate institucijama sistema, usljed diskriminacije i zlostavljanja koje trpe, a što predstavlja krivično djelo, neće one biti te, koje će biti sankcionisane. (Janković i Mršević, 2018) su prema istraživanju do kojeg su došle izvukle zaključak da migrantkinje imaju vrlo male ekonomske mogućnosti da zarade za život, značajno manje ne samo od žena u zemljama dolaska, već i od kategorije ranije pristiglih migrantkinja, jer su njihove opcije za zaradu često ograničene samo na nisko plaćeni, nekvalifikovani neformalni rad, u dodatku kojeg one imaju još i obavezni teret neplaćenog kućnog rada. Također, mogu da konstatujem da je i pokretljivost žena, u poređenju sa muškarcima manja, budući da postoje kulturne sredine u kojima je neprihvatljiva mobilnost žena, čime se smanjuju i njihove mogućnosti za pronalaženje dostojanstvenog posla, naročito u slučaju klimatskih promjena. U potonjem slučaju, njihov položaj je posebno osjetljiv, budući da su žene, zbog siromaštva mnogo zavisnije od prirodnih resursa pogođenih klimatskim promjenama, nego što je to slučaj sa muškarcima. „Žene migrantkinje traže utočište u Evropi upravo zbog nepoštovanja ljudskih prava i rodne neravnopravnosti i nasilja koje trpe u svojim zemljama. Međutim, one se susreću s poteškoćama i u zemljama Evropske Unije, koje utiču čak i na žene druge generacije migranata, što im otežava pristup zapošljavanju.“ (European Economic and Social Committee, 2015).

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima proklamuje slobodu kretanja, zabranu diskriminacije, kao i zabranu držanja u ropskom i potčinjenom položaju, pri čemu treba imati u vidu da se migrantkinje često nalaze u ovakvoj situaciji.³⁰ Međutim, ona nema snagu pravnu obavezujućeg izvora i propisuje prava i obveze isključivo na deklarativnoj osnovi. S druge strane, Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama,

³⁰ Članovi 4, 7 i 13, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.

koja garantuje zabranu mučenja, te propisuje da niko ne smije biti podvrgnut mučenju, ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, pruža djelotvorne mehanizme za zaštitu prava migranata. Pored toga, važno je ukazati i na član 1. koji propisuje obavezu poštovanja ljudskih prava, član 4. (zabrana ropstva i prinudnog rada), član 5. (pravo na slobodu i sigurnost), član 9. (sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti) i član 14. (zabrana diskriminacije).

Pravo na žalbu protiv odluke u premještaj zemalja podnosioci i podnositeljke zahtjeva uglavnom su se pozivale na član 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama, koji garantuje zabranu mučenja. (Savjet Evrope, 1950). Direktni primjer se može prikazati u slučaju podnosioca zahtjeva, koji je podnio predstavku Evropskom sudu za ljudska prava protiv Belgije i Grčke, pozivajući se upravo na prethodno navedeni član. (Evropski sud za ljudska prava, 2011). Podnosilac predstavke je tražio da ga država Belgija ne vrati u Grčku jer bi tamo bio podvrgnut mučenju i nečovječnom ponašanju, što se odnosilo na neuslovne izbjegličke centre koji su bili ispod svakog minimuma i ličili su na zatvore, a Belgija je pokušala da iskoristi uredbu Dablin III kako bi podnosioca zahtjeva vratila u prvu zemlju EU-a u koju je ušao. Evropski sud za ljudska prava je pravilno odlučio i kaznio obje zemlje članice EU-a, doduše, novčano. Postoji još dobrih primjera u kojima su podnosioci i podnositeljke zahtjeva, podnosili predstavke Evropskom sudu za ljudska prava, pozivajući se na članove Evropske konvencije o ljudskim pravima i slobodama, u kojima je Sud donosio odluke protiv država članica EU-a. Tako, presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Silijadan (Siliadin) protiv Francuske*, u kom se odlučivalo o neadekvatnosti zaštite od ropstva, ropskog položaja i prinudnog rada maloljetnice iz Togoa, koja se u zamjenu za plaćenu avionsku kartu od strane poslodavca, obavezala da će obavljati kućne poslove u domaćinstvu kod „poslodavca“, sve dok ne isplati cijenu avionske karte predstavlja jedan takav primjer. Poslodavac se u konkretnom slučaju dogovorio sa njenim ocem, da će brinuti o njenom obrazovanju i dobijanju odobrenja za boravak u Francuskoj. Međutim, on je učinio sasvim suprotno, oduzeo joj je pasoš i tražio od nje da obavlja poslove u njegovom domaćinstvu, da bi je nakon toga poslao na rad kod drugog bračnog para. Ona je za te tri godine obavljala kućne poslove i brinula se o njihovoj deci čak petnaest sati svakog dana, bez prekida, naravno, bez naknade. Spavala je u dječijoj sobi, a dozvolu za izlazak iz kuće dobijala je samo radi odvođenja djece na časove ili druge aktivnosti.³¹ Evropski sud za ljudska prava je ovo kvalifikovao kao prinudni rad, nalazeći da je radnica bila u takvoj situaciji koja je jednaka postojanju opasnosti od kazne, jer je maloljetnica koja nezakonito boravi u stranoj državi. Također, sud je utvrdio postojanje elemenata prinudnog rada, imajući u vidu da radnica nije imala nikakav izbor hoće li će raditi za svog poslodavca. U ovom slučaju je Evropski sud za ljudska prava iskoristio član 4. zabranu ropstva i prinudnog rada, kako bi sankcionisao počinioc, te je utvrdio da su njena ljudska prava upravo bila uskraćena jer je bila u ropskom položaju i položaju prinudnog rada.

Još jedan dobar primjer prakse ESLJP-a u kom je podnosilac zahtjeva podnio predstavku protiv Kipra i Ruske Federacije, čija je kćerka bila ruska državljanica koja je umrla u nerazjašnjenim okolnostima nakon pada s prozora privatnog stana na Kipru u

³¹ Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Silijadan (Siliadin) protiv Francuske* od 26. jula 2005. godine (predstavka br. 73316/01), stav 118.

martu 2001., a usljed pokušaja bijega. Nekoliko dana ranije ona je stigla na Kipar s vizom za "kabaretske umjetnike", ali je napustila svoj posao i smještaj nedugo nakon započinjanja i ostavila poruku da želi da se vrati u Rusiju. Iako se obratila kiparskim vlastima za pomoć ona joj nije bila na brz i efikasan način pružena, što je rezultiralo tragičnim događajem. „Podnosilac se žalio po osnovu članova 2, 3, 4, 5 i 8 Konvencije zbog nepotpuno sprovedene istrage okolnosti pod kojima je njegova kćerka preminula, propuštanja kiparske policije da pruži adekvatnu zaštitu njegovoj kćeri i propuštanja kiparskih vlasti da poduzmu korake u cilju kažnjavanja lica odgovornih za smrt i zlostavljanje njegove kćeri. Podnosilac se također, žalio po osnovu članova 2 i 4 zbog propuštanja ruskih vlasti da istraže navodnu trgovinu ljudima čija je žrtva bila njegova kćerka, kao i njenu potonju smrt i da preuzmu korake da je zaštite od opasnosti da postane žrtva trgovine ljudima. Konačno, podnosilac predstavke se žalio u smislu člana 6. Konvencije u vezi s istražnim postupkom i navodnom nemogućnošću pristupa sudu na Kipru. U toku trajanja postupka pred ESLJP, aprila 2009. godine, kiparske vlasti su dostavile Sudu unilateralnu deklaraciju u kojoj su priznale da je došlo do povrede članova 2., 3., 4., 5. i 6. Konvencije, te su ponudile naknadu štete podnosiocu predstavke. Kiparski pravobranilac, Povjerenik za ljudska prava Savjeta Evrope i Ministarstvo vanjskih poslova SAD-a objavili su izvještaje koji se odnose na rasprostranjenost trgovine ljudima u svrhe seksualnog iskorištavanja na Kipru kao i na ulogu industrije kabareta i "umjetničkih" viza koje olakšavaju takve aktivnosti u toj zemlji. Međutim, Sud je našao da, uprkos unilateralnoj deklaraciji kojom su priznate povrede Konvencije, poštovanje ljudskih prava zahtjeva da Sud nastavi razmatranje predmeta iz razloga ozbiljnosti pritužbi, akutne naravi problema trgovine ljudima i seksualnog iskorištavanja na Kipru, kao i nedostatka sudske prakse po pitanju tumačenja i primjene člana 4. Konvencije na trgovinu ljudima. Sud je donio zaključak da se slučaj ne briše s liste (jednoglasno).“ (Pravosudna Akademija Republike Srbije, 2010). Prema izvorima do kojih su došle (Mršević i Janković, 2019) u destinacionim zemljama krajnjeg odredišta, po stizanju na svoje odredište, žene radnice migrantkinje mogu da se suoče sa višestrukim oblicima diskriminacije *de jure* i *de facto*.“ Usljed ovakvih okolnosti, zanimanja u kojima su žene dominantne su naročito kućni poslovi ili određeni oblici zabave. U tim uvjetima česta je pojava lišenja žena različitih oblika pravne zaštite, a žene radnice migrantkinje imaju problem da pribave obavezujuće ugovore kojima se regulišu uvjeti rada, što ih nerijetko dovodi u situaciju da neplaćeno rade prekovremeno.“ (Mršević i Janković, 2019).

Najzad, treba imati u vidu ozbiljan nedostatak radne snage u EU-i, što bi moglo značajno da utiče na ravnotežu na tržištu rada, prije svega u oblasti gdje su potrebni kvalifikovani radnici. „S jedne strane, otvaraju se mogućnosti za kvalifikovane migrantkinje, posebno u sektorima socijalne zaštite, a s druge strane, nevoljnost da se prepoznaju stvarne potrebe za radnom snagom kao dio bolje upravljane imigracione politike, migrantkinjama ostavlja malo prostora na tržištu rada, osim neformalnog rada, posebno u tradicionalnim sektorima kao što je npr. rad u kući za drugog.“ (Kofman, 2003). Radnice kod kuće, od kojih su ogromna većina žene migrantkinje, nisu prijavljene u mnogim zemljama EU i dio su sive ekonomije, zavisne od svojih poslodavaca i imaju malo ili nimalo znanja o svojim pravima i načinu na koji traže podršku. (Vasiljević S., 2022) Ženama, također, često nedostaju specifični aranžmani koji se tiču bezbjednosti na radu ili bezbjednog putovanja od radnog mjesta do mjesta

stanovanja.³² (CEDAW, 2009). Dozvola za boravak u zemlji u kojoj je žena zaposlena može biti ozbiljno ograničena, posebno za žene radnice migrantkinje koje obavljaju kućne poslove, kada njihov ugovor na određeno vrijeme istekne ili kada poslodavac odluči da joj da otkaz. Ako izgube status migranta, postaju ugroženije kada je u pitanju nasilje od strane poslodavca ili drugih koji žele da iskoriste situaciju. Žene migrantkinje se prema mišljenju (EESC) suočavaju s priznavanjem kvalifikacija i iskustva koje imaju, što je paradoksalno, obzirom da su Evropi potrebni kvalifikovani radnici u mnogim oblastima. Priznavanje kvalifikacija može da potraje dugo, što ih obeshrabruje i dovodi u situaciju da rade poslove za koje su prekvalifikovane. To prije svega znači nedovoljno iskorištenih resursa i gubitak ljudskog kapitala na tržištu rada.³³ (Vasiljević S., 2022). Ekonomske mogućnosti i prognoze današnjih žena u izbjeglištvu, uz paralelu sa migrantkinjama, potrebno je sagledati u svjetlu onoga što već postoji, odnosno, kroz ostvarene mogućnosti ranijih migratornih radnica na tržištu rada EU. Smatram, da su u najtežem položaju na tržištu rada migrantkinje prve generacije, dok su migrantkinje druge i narednih generacija u povoljnijem položaju, prije svega zato što su školovane u državi prijema. Jako visok rizik, u slučaju angažiranja radnika migranata i migrantkinja, kao i to što ne poznaju prilike i pravne propise u državi prijema odgovaraju diskriminatorskom ponašanju poslodavaca.³⁴ (United Nations General Assembly, 2010).

Studija koju je sprovela EMN(*European Migration Network*), stavlja fokus na Akcioni Plan EU 2021 – 2027 za integraciju i uključivanje žena migrantkinja u polja obrazovanja, potrebnih obuka, zapošljavanja, zdravlja i stanovanja, jer ovaj plan čini osnovu za društvenu integraciju u društvo. (Directorate-General for Migration and Home Affairs, European Migration Network, 2022). „Većina država članica EU, sprovodi politike koje se posebno bave integracijom žena migrantkinja u različitim oblastima. Dvije glavne oblasti koje su države članice EU prijavile odnose se na tržište rada i poduzetništvo, sljedeće su politika i građanska prava, nakon toga slijede obuka i obrazovanje, potom politika koja se odnosi na zdravlje, dok se manji broj država članica EU fokusirao na stanovanje. Ono što je bitno je da je veći broj njih donijelo politiku koja se odnosi na pružanje zaštite od nasilja, borba protiv diskriminacije i trgovine ženama, kao i njihovu zaštitu i borbu protiv rasizma, kao i integraciju kroz sport.“ (Directorate-General for Migration and Home Affairs, European Migration Network, 2022). Prije svega, glavni izazovi s kojima se suočavaju države članice EU, odnose se pretežno na integraciju žena migrantkinja na tržište rada. (Directorate-General for Migration and Home Affairs, European Migration Network, 2022). Svakako, diskusija koju vode države članice EU odnose se na osiguravanje pristupa tržištu rada, kako prevazići jezičke barijere, rodno zasnovana tržišta, postojeće stereotipe i potrebe za brigom o porodici. Diskusija ide u smjeru doprinosa koje visoko obrazovane žene migrantkinje mogu da doprinesu na tržištu rada EU.

³² Kada se pruža smještaj, posebno u onim zanimanjima u kojima dominiraju žene kao što su fabrike, farme ili kućni poslovi, životni uvjeti su loši, previše je žena na jednom mjestu bez tekuće vode ili adekvatnih sanitarnih uvjeta, uz nedostatak privatnosti i higijene.

³³ Prema izveštaju IOM-a (*International Organization for Migration*) o svjetskim migracijama za 2020., žene migrantkinje čine oko 74% uslužne industrije, što uključuje rad u kući, te u većini slučajeva doživljavaju nesigurnost posla

³⁴ Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of slavery, including its causes and consequences Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time (Official Journal L 299/9,)

3. Primjeri dobre prakse i preporuke *de lege ferenda*

U ovom dijelu ću analizirati primjere dobre prakse na slučaju Srbije, te preporuke za poboljšanje pravnog i političkog okvira.

„Na konferenciji “Evropski otvoreni prostor za analizu, strategiju, i vraćanje prava ženama izbjeglicama i migrantkinjama”, koja je održana u Briselu 2016. godine kreiran je izvještaj o načinima na koje se može poboljšati položaj žena izbjeglica i migrantkinja. Ovaj izvještaj pruža dublji uvid u diskusiju, i služi kao dobra polazna tačka za razmatranje strategija o načinima na koje se mogu poboljšati politike i prakse s kojima se suočavaju žene izbjeglice i migrantkinje, kao i za identifikovanje načina na koje mogu zajedno da rade organizacije koje se bore za prava žena i udruženja posvećena radu sa ženama izbjeglicama i migrantkinjama.“ (Marijana Savić, 2016).

„Prema zaključku do kog je došla (Marijana Savić, 2016) koja je u direktnoj komunikaciji sa migrantkinjama u Republici Srbiji, jedno od neophodnih poboljšanja, koje nije još uvijek nigdje na snazi, je osiguravanje kontinuiteta usluga za žene izbjeglice i tražiteljke azila. Ženi izbjeglici i migrantkinji mora se omogućiti da komunicira sa jednim ili više službenika u proceduri azila tokom dužeg vremenskog perioda, kako bi se oformio odnos povjerenja koji može u znatnoj mjeri da koristi izbjeglici/trožiteljki azila. Još jedno neophodno poboljšanje su sigurne kuće na ruti kroz Evropu, i konkretna podrška ženama u kampovima, jer to, naprimjer, nije dobro organizirano u Srbiji, ona, također, naglašava zaključak da glasovi žena moraju biti uključeni u proces donošenja odluka u svim procedurama i programima vezanim za izbjeglice. Ženske organizacije mogu ovdje igrati ključnu ulogu, pružanjem pomoći drugim akterima da uključe glasove žena i rodnu perspektivu u svoj rad. Cilj ove konferencije bio je da se organizacije i njihove aktivistkinje posvećene radu sa izbjeglicama i migrantkinjama, osnaže otvoriti diskusiju vezanu za prioritetna pitanja u vezi s problemima, a u vezi s ljudskim pravima žena u procesu migracija, azila i integracija u zemlji domaćinu, razvijanju strategije za zaštitu i zagovaranje prava i potreba žena migrantkinja, kao i da se ove organizacije u budućnosti umrežavaju radi zajedničke akcije i saradnje. Kao još jedan pozitivan primjer mogu se istaći aktivnosti Zaštitnika građana Republike Srbije koji je posebnu pažnju posvetio osjetljivim i ranjivim grupama, između ostalih i ženama za koje se smatra da su u većoj mjeri izložene diskriminaciji, nasilju i eksploataciji (Pašalić, 2018). Niko ne bira da postane izbjeglica, ali mi ostali imamo mogućnost da biramo kako da im pomognemo (UNHCR, 2018d). Iz navedenih razloga, potpuno je pogrešno kao centralno pitanje postaviti pitanje „Da li Evropa može da prihvati veliki broj migranta?“, već isto treba biti posmatrano kroz prizmu pitanja „Da li Evropa može da ispolji humanost da spasi veliki broj ljudskih života?“. (Marijana Savić, 2016).

U uvjetima masovne mobilnosti, neoliberalne države širom svijeta su pooštrile kontrolu granica, i time otežale velikim dijelovima globalne populacije da legalno uđu ili ostanu u njihovim državama, a nemilosrdni imigracioni sistemi najčešće imaju cilj da mehanički diferenciraju izbjeglice kao osobe pobjegle od ratnog nasilja, od tzv. ekonomskih migranata koji ne mogu da računaju na azil ili druge lakše i izglednije načine legalizacije njihovog boravka u Evropi. (Mršević i Janković, 2019). Zatvaranje granica, postavljanje žica i zidova, kao i nejednako postupanje zemalja EU dovelo je do toga, da u “tranzitnim zemljama”, koje nisu zemlje članice EU, dolazi do tzv. *push-backova*,

odnosno, vraćanja sa ilegalnih ili legalnih granica, te predugog ostajanja u izbjegličkim kampovima i pokušajima krijumčarenja tzv. ilegalnih migranata, što za posljedicu ima značajnu zaradu na crnom tržištu. Autor ovog rada predlaže, oštrije sankcije za počiniocima krivičnih djela, kojima je cilj zarada, ne razmišljajući o posljedicama koje mogu ostaviti na same migrante i migrantkinje. Kod žena to nerazumijevanje ide do neprepoznavanja ili ignorisanja suštinske ženske migratorne specifičnosti, odnosno, zanemarivanja mogućnosti da su migracije uslovljene rodno zasnovanim nasiljem, najčešće nimalo manje smrtonosnim od ratnog, te da se ne mogu uvijek tretirati kao ekonomske migrantkinje. Pitanja plaćenog rada u domaćinstvu kod drugog, brige i njege djece, starih i bolesnih, ili poljoprivrednog rada i neformalne ekonomije, u kojoj većinu radne snage čine žene, nisu skoro uopće zastupljena u ekonomskim i socijalnim analizama globalizacije. (Mršević i Janković, 2019). Društveno-ekonomske analize, kao preduvjet za sprovođenje bilo kojih regulatornih i praktičnih aktivnosti, moraju biti relevantne i efikasne, kako bi se prikazala realna slika samog položaja migrantkinja.

Mršević i Janković (2019) smatraju da, snažna posvećenost socijalnih radnika socijalnoj pravdi pruža dokaze da socijalni radnici pronalaze odgovore na dileme s kojima se susreću u organizacijskim i zakonodavnim strukturama, koje regulišu njihovu praksu. Postoji tendencija da se npr. dobrovoljni sektori posmatraju kao prostor za kreativnu i rodno diferenciranu praksu, što rezultira relativno boljim rezultatima za tražioce azila, uprkos tome što je sektor identifikovan kao ozbiljno limitiran, decenijama ograničenim resursima. Vlada kroz svoju politiku odvrćanja od traženja azila, implicitno ili aktivno želi da isključi i marginalizuje glavne usluge socijalnog rada, što su izazovi svima koji su angažovani u praksi. Slažem se, da ovakav pristup međunarodnih organizacija, socijalnih radnika, kao i organizacija civilnog društva, poboljšava status migranata i migrantkinja, ali najvažniji segment jeste upravo saradnja sa organima javne vlasti kroz koju bi se lakše dolazilo do rješavanja ovih pitanja. Što se tiče samih resursa, istina, ograničeni su, a prije svega iskorišteni za druge namjene. Donacije upućivane lokalnim samoupravama od stranih i domaćih donatora, ostavile su migrante i migrantkinje uskraćene, za ono što im je namijenjeno, te su oni smješteni u migrantskim centrima, u lošim uvjetima, odakle često pokušavaju da pobjegnu, a i ako uspiju, ubrzo budu vraćeni od policije. Tako, naprimjer, novoizgrađeni objekti namijenjeni migrantima i migrantkinjama, poput ambulante, smještaja za maloljetne migrante i migrantkinje bez pratnje, centri za socijalni rad, domove za djecu, pretežno koristi domaće stanovništvo ili se uopće i ne upotrebljavaju. (BIRN, 2018).

Mršević i Janković, (2019) zauzimaju stav kada se govori o prilikama u Srbiji, da zaposleni u izbjegličkim kampovima ukazuju da je potrebno da se prepoznaju potrebe žena, da se shvati da su njihove potrebe drugačije od muških, ili da su potrebe iste, ali su drugačiji načini za njihovo podmirivanje i da mora da postoji senzibilitet za sve nemile pojave koje se ženama dešavaju na putu koji su prešle do Srbije. Smatram, da upravo oni koji su zaposleni u izbjegličkim kampovima treba da budu dovoljno obučeni za rad sa najugroženijima i pruže im svaki vid pomoći i podrške, kao i da daju prijedloge za poboljšanje uvjeta za žene migrantkinje, jer su oni svakodnevno sa njima i lakše mogu da razumiju i identifikuju njihove potrebe. U slučaju da oni ne mogu da ispune ovakve zahtjeve, sigurno, da institucije sistema i drugi mogu, što bi zasigurno dovelo do poboljšanja u tom pogledu. "Danas se sve više prepoznaje da

žene imaju različita iskustva spolne diskriminacije u različitim situacijama. Faktori kao što su klasa, kasta, rasa, boja kože, etnička pripadnost, religija, nacionalno porijeklo ili invaliditet su "razlike koje čine razlike". To je posebno vidljivo kod diskriminacije žena migrantkinja." (Vasiljević S., 2008). Slažem se s navedenim i smatram, da je društvo u većini podložno medijskom utjecaju koji doprinosi ekspanziji pogrešno utemeljenih vrijednosti, koje putem elektronskih medija lahko dolaze do velikog broja neinformisanih građana. „Imajući u vidu, diskriminaciju žena migrantkinja na internetu i javnoj sferi, koje su posebno izložene sve većoj ksenofobiji, govorima mržnje, vjerskoj i etničkoj diskriminaciji, kao i ograničavanju prava na državljanstvo i spajanje porodice.“ (Vasiljević S., 2022). Konačno, i pored postojanja razvijenog pravnog okvira, diskriminacija migrantkinja ostaje prisutna na tržištu rada, odnosno, u sferi radnih odnosa.“ (Kuzminac, 2021). „Naime, riječ je o tome da migrantkinje bivaju izložene lošijem tretmanu po više osnova, što doprinosi težini, to jest osjetljivosti položaja u kom se nalaze, posljedice toga se reflektuju i u oblasti zarada, te u tom smislu migrantkinje zarađuju manje i to usljed „dvostrukog“ jaza u zaradama, pored toga, migrantkinje koje žive i rade „ispod radara“ nisu „samo“ podvrgnute diskriminaciji u oblasti zapošljavanja i radnih odnosa, već često bivaju žrtve fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja.“ (Kuzminac, 2021). Civilna društva, pogotovo udruženja žena migrantkinja, kao svojevrsan „kontrolor“ kreiranja javnih politika moraju da budu uključena na svim nivoima donošenja odluka u vezi sa uključivanjem žena migrantkinja na tržište rada. Kontrola procesa donošenja odluka sama po sebi nije dovoljna ako izostane kontrola nad primjenom odluka, ali i edukacija kako generalne populacije tako i donosioca odluka čime bi se pomoglo ženama migrantkinjama da se uključe na tržište rada kao i da se prilagode društvu.

4. Zaključak

Uporednim prikazom analize položaja žena u kontekstu rodne ravnopravnosti i plaćenog rada, kao i izražene diskriminacije radnica migrantkinja koja ne jenjava, ukazuje da se njihov položaj uprkos naporima zakonodavaca nije značajno promijenio kroz više decenija. Autor smatra, da postoji više faktora zbog kojih se diskriminisana lica, odnosno grupe, ne odlučuju na pokretanje postupka koji bi za cilj imao zaštitu njihovih prava, kao što su strah od budućeg postupanja, odnos javnosti prema diskriminisanim licima, odnosno grupi, a na samom kraju i sama efikasnost upravne i sudske zaštite, koja se nije pokazala odlučnom da se pozabavi ovim problemom. Dodatan problem predstavlja i činjenica da ženama migrantkinjama nisu lako dostupni pravni zastupnici, a da zaštitu svojih prava treba da traže pred sudovima i organima čije pravne sisteme, a često ni jezik na kojem se vodi postupak, ne poznaju. U tom smislu, čini se da dodatne napore treba usmjeriti i ka harmonizaciji, odnosno, unifikaciji mehanizama zaštite u ovoj oblasti. Ključnu ulogu u ovim procesima mogu odigrati međunarodne organizacije.

Čini se da su razvijene države, uprkos proklamovanim vrijednostima i načelima, ipak propustile priliku da se postave kao lideri u zaštiti i promovisanju ljudskih prava, kao što je pravo na dostojanstven rad, zaštita od diskriminacije, a što se može vidjeti kroz neadekvatan odgovor nacionalnih zakonodavstva na migrantsku krizu. Čini se da

u društvu i dalje postoji suštinsko nerazumijevanje položaja žena migrantkinja kako i od šire društvene zajednice, tako i od organa koji su zaduženi za sprovođenje zakona u ovoj oblasti. U tom smislu kao preduvjet za obezbjeđivanje adekvatnog položaja žena migranta na tržištu rada, paralelno je potrebno raditi na podizanju svijesti i edukaciji svih relevantnih aktera, kao i na uspostavljanju adekvatnog pravnog okvira kojim bi se obezbjedila pravna zaštita za ugrožene grupe ljudi.

Na primjeru Zakona o zabrani diskriminacije Republike Srbije, može se uočiti da je srž problema u neadekvatnom propisivanju kazni za lica koja vrše diskriminatorno ponašanje, kojima se ne postiže ni specijalna ni generalna prevencija. Naime, Zakon o zabrani diskriminacije propisuje samo novčane kazne za lica koja vrše diskriminatorno ponašanje i to u iznosima od 10.000 dinara do 500.000 dinara, te u ovom pogledu učinioci ovih prekršaja prolaze pretežno „jeftino“. U tom smislu, čini se da bi prvi korak trebao biti usmjeren ka zakonodavnoj reformi kojom bi se pooštrile sankcije za počinioc, čime bi se i oni, ali i druga lica na tržištu rada demotivisala za ponavljanje ovih djela.

Preduvjet za uspostavljanje adekvatnog pravnog okvira, s druge strane, jeste postojanje transparentnih i relevantnih informacija o efektima dosadašnjih mjera, kao i sveobuhvatna analiza pravnog, ali i društveno-političkog okvira koji bi pružio odgovor na pitanje zašto određene aktivnosti nisu dale očekivane rezultate, na osnovu kojih bi se precizno ustanovilo u kojim sferama je potrebna pojačana državna intervencija kako bi se obezbjedio jednak položaj žena migrantkinja na tržištu rada. Tek nakon toga moguće je pristupiti implementaciji mjera, pri čemu treba voditi računa da one budu efikasne, precizne i usmjerene ka regulisanju položaja slabije strane.

„Možemo se složiti da je današnje evropsko društvo postiglo formalnu jednakost kreirajući široku lepezu pravnih normi koje promovišu jednakost, ali stvarna ravnopravnost ostala je izazov za godine koje dolaze.“ (Vasiljević i Vinković, 2019).

Literatura

BIRN. (2018). *subotica-donacije-migrantima-poboljsale-usluge-za-sve-gradjane*. Preuzeto sa <https://birn.rs/subotica-donacije-migrantima-poboljsale-usluge-za-sve-gradjane/>

Blagojević, A. (2020). Pravni i institucionalni okvir integracije migranata u hrvatsko društvo. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 707-737. doi:10.31141/zrpf.2020.57.137.707

CEDAW. (2009). *CEDAW/C/2009/WP.1/R Opća preporuka br. 26 – žene radnice migrantkinje*. Preuzeto sa https://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/GR_26_on_women_migrant_workers_en.pdf

Directorate-General for Migration and Home Affairs, European Migration Network. (2022, 9 7). *Integration of migrant women*. Preuzeto sa https://home-affairs.ec.europa.eu/news/new-emn-study-published-integration-migrant-women-2022-09-07_en

European Comission. (2017, 4 26). *COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS A EUROPEAN AGENDA ON MIGRATION*. Preuzeto sa <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015DC0240>

European Economic and Social Committee. (2015, 1 21). *Inclusion of migrant women in the labour market*. Preuzeto sa https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/inclusion-migrant-women-labour-market_en

Evropski Parlament. (2013). *Uredba br. 604/2013 Evropskog parlamenta o utvrđivanju kriterijuma i mehanizama za određivanje države članice odgovorne za razmatranje zahtjeva za azil koji je u jednoj od država članica podnio državljanin treće zemlje ili osoba bez državljanstva*. Preuzeto sa <https://cref.eakademija.com/drugi-relevantni-mi-i-ac/42-uredba-604-2013-dublin-iii/109-dublin-iii-regulation>

Evropski sud za ljudska prava. (2011). Preuzeto sa <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-628>

Generalna skupštine Ujedinjenih nacija. (1948). Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Preuzeto sa https://www.ohchr.org/en/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf

ILO. (1951). *Equal remuneration for work of equal value*. Preuzeto sa https://www.ilo.org/global/topics/wages/minimum-wages/rates/WCMS_433906/lang-en/index.htm

International Labour Organization. (2020). *Migrant pay gap widens in many high-income countries*. Preuzeto sa https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_763763/lang-en/index.htm#:~:text=Migrants%20earn%20nearly%2013%20per,much%20as%2042%20per%20cent

International Labour Organization. (2019). *Understanding the gender pay gap*. Preuzeto sa https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_735949.pdf

Janković, S. i Mršević, Z. (2018). Migrantkinje. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*(2), 55-67.

Kofman, E. (2003). Women Migrants and Refugees in the European Union. *THE ECONOMIC AND SOCIAL ASPECTS OF MIGRATION* (str. 1-26). Brussels: The European Commission and OECD.

Kovačević, Lj. (2021). Zasnivanje radnog odnosa. Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet – Centar za Izdavaštvo.

Kuzminac, M. (2021). Položaj migrantkinja iz perspektive zapošljavanja i radnih odnosa – Put ka ravnopravnosti i izazovi pored puta. *LAW LIFE*. Preuzeto sa <https://lawlife.rs/index.php/pravo/337-polozaj-migrantkinja-iz-perspektive-zaposljavanja-i-radnih-odnosa-put-ka-ravnopravnosti-i-izazovi-pored-puta>

Marijana Savić, NVO ATINA. (2016). *Izveštaj "Evropski otvoreni prostor za analizu, strategiju, i vraćanje prava ženama izbjeglicama i migrantkinjama"*. Preuzeto sa <http://atina.org.rs/sr/izve%C5%A1taj-%E2%80%9Cevropski-otvoreni-prostor-za-analizu-strategiju-i-vra%C4%87anje-prava-%C5%BEenama-izbjeglicama-i>

Marijana Savić, NVO Atina. (2022, 06 17). *Žene izbjeglice iz perspektive Srbije*. Preuzeto sa <http://atina.org.rs/sr/%C5%BEene-izbjeglice-perspektiva-iz-srbije>

Mršević, Z. i Janković, S. (2019). Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. (P. f. Zoran Pavlović, Ur.) *Zaštita ljudskih prava migranata*, 35-48.

Pravosudna Akademija Republike Srbije. (2010). *Rancev protiv Kipra i Ruske Federacije (Predstavka br. 25965/04)*. Preuzeto sa <https://e-case.eakademija.com/presuda/detalji/825>

Savet Evrope. (1950). *Evropska konvencija o ljudskim pravima*. Preuzeto sa https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Special Rapporteur on contemporary forms of slavery. (n.d.). Preuzeto sa <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-slavery>

Udruženje tužilaca i javnih tužilaca Srbije. (2013). *Zabrana diskriminacije – odabrane presude Evropskog suda za ljudska prava i Evropskog suda pravde*. Preuzeto sa <https://uts.org.rs/wp-content/uploads/2007/11/odabrane.presude.pdf>

Vasiljević, S. (2008). Višestruka diskriminacija. 1-16.

Vasiljević, S. (2022). Women Migrants in EU_MOOC_2022.

Vasiljević, S. i Vinković, M. (2019). *TEMELJNA PRAVA I ZABRANA DISKRIMINACIJE u praksi evropskih i nacionalnih sudova*. Zagreb: Narodne Novine.

Zakon o zabrani diskriminacije. (2021). Preuzeto sa https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

Gender-based violence and women on the move: how the shelter situation in Bosnia and Herzegovina is affecting women and girls

Karla Žeravčić

karla.zeravcic98@gmail.com

Mentorica: Nidžara Ahmetašević, dr.

nidzara.ah@gmail.com

Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

Abstract: Since 2018, thousands of people on the move have been passing through B&H in order to reach Western Europe. However, years later, the country and the international organisations managing the reception centres have struggled to establish effective systems, leading to the shelter situation in B&H being widely regarded as a violation of human rights. While the mismanagement of the shelter situation affects every person on the move, it puts certain groups at an even greater risk. Women and girls on the move pose to be one of the most vulnerable groups for gender-based violence. However, there is very limited research on gender-based violence in transit countries.

This paper aims to address this research gap by examining the risk of gender-based violence faced by women and girls in reception camps and alternative accommodations, with a specific focus on Bosnia & Herzegovina as a Non-EU State and a transit country for people on the move. The study draws on scholarly works, reports from international organisations, and research conducted in other countries to establish a comprehensive understanding of the issue. Additionally, the research includes interviews conducted with stakeholders from the field.

Through the combination of existing works and insights obtained through interviews, this study aims to explore the occurrence, forms, and consequences of gender-based violence in reception camps and alternative accommodations in B&H. Moreover, it aims to identify the factors that contribute to the increased vulnerability of women and girls and to assess the efficiency of existing support structures.

Keywords: gender-based violence, GBV, people on the move, women on the move, Bosnia and Herzegovina

1. Introduction

From January 2018 to April 2023, based on the data from the Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: B&H), over 120.000 people on the move³⁵ were registered to have entered the country (IOM, 2023). Nonetheless, it is almost impossible to indicate the exact number of women and girls on the move in the above number. Partial gender-disaggregated data is offered through the International Organisation for Migration's (hereinafter: IOM) bi-monthly situation reports (IOM, n.d.). However, this data is insufficient, as we cannot know how big the percentage women and girls make in the children in families, adults in families and unaccompanied minors categories presented in the IOM reports. The only gender-disaggregated data given is the percentage of single women entering B&H, which is less than 5%. In addition, the United Nations Population Fund's (hereinafter: UNFPA) monthly reports give the number of women and girls that have 'participated' in their 'empowerment activities' and the number of pregnant women that were 'supported' by the UNFPA in B&H (UNFPA, 2023).³⁶ While, women and girls, travelling in families, groups or by themselves, make up a small percentage of this number, they are considered (Keynaert et al., 2012, p. 505; Miller, 2012, p. 77), by the most prominent international organisations (hereinafter: IOs),³⁷ to be one of the most vulnerable categories.³⁸

According to a 2018 report by the Mixed Migration Centre,³⁹ nearly half of women and girls on the move face some sort of abuse or violation of their rights, in their journeys (cited in UNFPA & Grojec, 2018). Women are especially vulnerable in informal settlements in the Balkan regions and in refugee reception centres where 'overcrowding and a lack of services often underpin vulnerabilities' (Ozcurrence et al., 2018, p. 23).⁴⁰ Still, there is very little research on countries of transit and resettlement (Ozcurrence et al., 2018, p. 7; Ozcurrence et al., 2021, p. 4) in terms of gender-based violence (hereinafter: GBV). This lack of research on the topic of GBV does not skip B&H.

Therefore, this paper aims to showcase the risk GBV poses for women and girls on the move in camps and alternative accommodations while focusing on B&H as a Non-EU State and transit country. Moreover, this paper will attempt to document how state and non-state actors in B&H are combatting GBV in transit reception centres (hereinafter: TRCs), which in B&H are in majority run by IOs (i.e. IOM) and funded by the EU (European Commission, 2022; Monella & Lucchesi, 2021; Statewatch, 2021).

³⁵ This paper will be using the term people on the move and women on the move. This is used as an umbrella term for all people passing through the Balkans and who are potential asylum seekers.

³⁶ For the months of January to February 2023, 477 women and adolescent girls participated in empowerment activities and 17 pregnant women were supported by UNFPA.

³⁷ Such as UNHCR and IOM.

³⁸ See Gilodi, A., Albert, I., & Nienaber, B. (2022). Vulnerability in the context of Migration: a Critical Overview and a New Conceptual Model. *Human Arenas*. <https://doi.org/10.1007/s42087-022-00288-5> for more information on the problematisation of the notion 'vulnerability'.

³⁹ According to their website Mixed Migration Centre is a 'global network engaged in data collection, research, analysis, and policy and pragmatic development on mixed migration'.

⁴⁰ Considering that the latter of the mentioned areas are led either by governments or IOs, a certain degree of security is expected, this, as will be discussed, is not realised.

2. Methodology

This paper is based on qualitative research conducted in Bosnia & Herzegovina (B&H). B&H was chosen as the research country to represent a transit state and a non-EU Member State. The research employed a mixed-methods approach, combining semi-structured interviews and a review of relevant literature on the topics of people on the move and gender-based violence, including academic articles and reports from international organizations (IOs).

Semi-structured interviews were conducted between March and May 2023 to gather primary data. Four key informants were selected for the interviews based on their expertise and close involvement with the camps and the women and girls residing in them. The key informants included an activist and researcher, a representative from Save the Children, a former official from the International Organization for Migration (IOM), and a former official from the Danish Refugee Council (DRC). These informants were chosen for their in-depth knowledge and direct experience working with the affected group. The interviews were conducted online via audio or video calls.

Moreover, the interviews were not recorded; instead, notes were taken during the process. To ensure the confidentiality and anonymity of the interviewees, all necessary measures were taken during the data collection process. Each interview was conducted in a manner that guaranteed the privacy and security of the informants. Additionally, the interviews were coded and analysed in a way that removed any identifying information.

It is important to note that attempts were made to include other relevant IOs and local NGOs in this research.⁴¹ However, despite contacting them, no response was received. Despite this limitation, the information gathered from the key informants and the extensive review of existing literature provide valuable insights into the topic of gender-based violence in reception camps and alternative accommodations.

The qualitative data collected from the interviews were analysed by identifying recurring patterns, themes, and key findings. The review of literature supported and enhanced the understanding of the primary data by giving contextual information and theoretical frameworks.

By combining interviews with key informants and a comprehensive review of relevant literature, this research aims to provide an accurate appraisal of the risk of gender-based violence faced by women and girls on the move in B&H. The use of several sources of data increases the validity and trustworthiness of the findings, resulting in a more comprehensive examination of the subject.

3. Context: B&H Shelter Situation

When IOM started opening reception centres in B&H six years ago (Ahmetašević, 2018), the country never even considered the idea of becoming a long-term home to many people on the move crossing its territory (Mešić et al., 2021, p. 7). Even years later,

⁴¹ Such as UNFPA and Žene Sa Une

when circumstances such as COVID-19 and border closure, forced people to stay behind the country's border, B&H's government still saw the migration journey as a nuisance that would quickly disappear on its own. This prediction, by the B&H's government, could not have been further from the truth, as was evident by the thousands of people that were building their homes in TRCs and unofficial camps. Nonetheless, the country's lack of preparedness resulted in years of neglect of the shelter situation.

The handful of TRCs were lacking in adequate medical assistance, heating and hot water, while the limited capacity resulted in overcrowding (*ibid.*). According to one of the interviewees IOM would lower the number in their reports of the people present at the Ušivak TRC (Former IOM official, video-chat interview, April 2023).

As these conditions were getting worse during different periods (the COVID-19 pandemic and winters) many people on the move chose to build informal settlements on the outskirts of cities, inhabit abandoned buildings and even rent rooms in hostels (Mešić et al., 2021; Ahmetašević & Mlinarević, 2018). The decisions to stay outside of TRCs were happening mainly due to the conditions in the camps as well as the location of some of the camps. Camp Lipa is located near the city of Bihać. However, its position in the middle of a forest and the lack of transport make the TRC completely removed from populated places. Moreover, the camp lacks basic infrastructure and facilities (Janjevic, 2020). This is not the sole camp that was placed in a remote location. Another such camp would be Delijaš where the closest place is a gas station located 12 km from the Asylum Centre (Ahmetašević & Mlinarević, 2018, p. 19).

Throughout this crisis, any funding that was assigned to B&H was not managed by its government (Monella & Lucchesi, 2021). Rather, the EU put international organisations, vitally IOM, in charge of shelter management 'despite the State *de iure* maintaining this responsibility' (Mešić et al., 2021, p. 12). Assessment of the general conditions in B&H, particularly aspects like corruption and weak governance, served as the main driving force behind this decision (Ahmetašević & Mlinarević, 2018, p. 10). The lack of government involvement left IOM and other IOs unaccountable for poor management of TRCs and living conditions contrary to State law (Mešić et al., 2021; Ahmetašević & Mlinarević, 2018). Unfortunately, due to the State's own infringement on the rights of people on the move, it is hard to imagine that the State would be interested in holding others accountable.

Furthermore, IOM, amongst other things, is in charge of security for which they hire private security firms. However, private security companies are known to participate in the abuse of the rights of people on the move (OHCHR, 2019). This was confirmed by one of the interviewees that witnessed a security guard heavily injuring a man. The injuries sustained resulted in his death later in the hospital (Former IOM official, 2023).

It is important to note that neither the State nor the IOs running the camps provide most of the information on the situation in the camps that was gathered through the years. Instead, media reports, activists, researchers and others, report on the situation when able to take a peek into the non-transparent and secretive construct that are the TRCs in B&H.

As of 2023, there are only two TRCs intended for vulnerable categories. Those two camps are Borići and Ušivak. A previous camp, Sedra, was closed down in the summer of 2021. While Camp Lipa has an area that can be used for minors and unaccompanied children, as of yet, it has not been used as such. All of this information should be taken with a grain of salt,⁴² as neither the State nor the IOs have updated available public information regarding the individual camps. Specifically, neither IOM nor UNHCR, as one of the two main IOs charged with the management of reception centres, have updated or provided sufficient information on TRCs on their web pages. IOM's page 'Temporary Reception Centre Profiles' has last been updated in May of 2021 (IOM Bosnia & Herzegovina, n.d.). Therefore, camps such as Sedra and Miral are still on the list of open camps. On the other hand, UNHCR has an updated list of existing camps. The page lists that TRC Miral was closed down in 2022, but does not mention Camp Sedra (UNHCR Bosnia and Herzegovina, n.d.). Nevertheless, the page gives very limited information on all individual camps. This is not only a problem for researchers but also for people on the move who rely on the Internet to 'access trusted sources of information about the asylum process and its changing procedures' (UNHCR, 2016).

4. Gender-Based Violence in Camps

The mismanagement of B&H's shelter situation affects every person on the move, however, it puts certain groups at an even greater risk. Thus, it comes as no surprise that research indicates that 46% of women feel unsafe in migrant camps (Al Jazeera, 2017). Cases of GBV were reported across Europe, with special attention being focused on Greece where 'severe overcrowding and dire living conditions' were making refugee camps especially dangerous for already at-risk groups (Amnesty International, 2018). As there is very limited research on GBV in refugee camps in B&H; we can safely assume that the dangers of GBV did not circumvent B&H. As previously presented the shelter situation has been considered a 'humanitarian crisis that has been systematically mismanaged for years' (Mešić et al., 2021, p. 5). The conditions of reception centres across the country were poor and overcrowded with many people choosing to live in makeshift camps in abandoned buildings, parks, forests, and others (*ibid.*). All of these circumstances can increase the chances of GBV.

The settings in which people on the move live - TRCs and makeshift camps - can 'contribute to increasing tensions that sometimes lead to violence' (Zaatari & The Women's Refugee Commission, 2014, p. 12). Households' social isolation, extreme financial hardship, and loss of privacy as a result of overcrowding, all may exacerbate this type of violence (*ibid.*). Often camps can disrupt family and community structures (Freedman, 2015, p. 37). One of them being the roles men and women are used to in patriarchal societies, where the man is the provider and the woman is the caretaker. Men that were used to providing for their families now find themselves powerless and the women take the roles as primary caretakers. In some cases, this becomes unavoidable as women might lose their partners in war-related conflict, thus they are forced to become breadwinners in their families and communities (Ondiak & Ismail, 2009, cited in Akhter & Kusakabe, 2014, p. 229). Additionally, research showed that

⁴² Information was gathered through interviews and informal conversations with former and current officials of NGOs

the stress of poverty may cause men to resort to violence within the family to regain their sense of control and power (Hyder et al., 2007). These shifts in traditional family dynamics are considered some of the reasons for the increase in domestic violence in camps (Staton, 2016; Akhter & Kusakabe, 2014, pp. 229-230). On the other hand, camps can deepen patriarchal roles where the woman will lose economic footing and therefore might endure abuse to meet her needs (Miller, 2012, p. 77). Moreover, women may tolerate violent behaviour in families and justify it by 'citing the violence men have experienced' and their frustration with their new-found social status as a person on the move (Akhter & Kusakabe, 2014, pp. 230). Many cultural norms put GBV as a private matter (*ibid*, p. 228) that shames and/or ignores those affected by it. These are only some of the circumstances that need to be taken into account when creating policies and combatting GBV. It is important to note that people on the move are not the sole carriers of these cultural norms, unfortunately, such beliefs can be ingrained into the host communities as well. Such proves to be the case for B&H where GBV is for the majority seen as a private matter (Mušić, 2018). Consequently, the local views on GBV could have dire consequences when trying to combat GBV as some forms of abuse (i.e. verbal abuse) could be seen as minor due to the host community's own belief system.⁴³

Nonetheless, it would be false to assume that all GBV stems from intimate partners as 'there have been documented cases of humanitarian aid workers committing acts of rape and other violence against women and girls inside camps' (*ibid*).⁴⁴ So far, no information exists or was made public for cases of humanitarian aid workers committing GBV in B&H. Therefore; this can neither be claimed nor completely dismissed. A Save the Children official stated that while they cannot deny that such abuses can happen, in their experience, there have not been any such violations in the camps they worked in. Abuses where workers demand some form of payment for supplies or other aid, in their opinion, happen in camps that are more populous and where there is a shortage of supplies (Save the Children Official, video-chat interview, April 2023). Another interviewee confirmed that there was no reported GBV committed by humanitarian aid workers, but they did mention an incident where local men raped a woman on the move. This happened near the camps where the woman was staying at the time (Former DRC official, phone call interview, May 2023).

Consequently, women and girls can experience GBV from different sets of perpetrators. In families, parents-in-law can contribute to the violence against women and girls (Jensen, 2019). Moreover, residents of camps, official or makeshift, are one of the more common categories of GBV perpetrators. However, as the infrastructure of TRC is an important factor in lowering or raising the chances of GBV, this will be presented in the following part.

⁴³ These assumption is acknowledged by one of the interviewees who spoke about the uninterest some police officers showed on the issues of domestic violence when called by the humanitarian aid workers in the TRCs (Former DRC official, 2023).

⁴⁴ See: Nordby, L. (2018). *Gender-based violence in the refugee camps in Cox Bazar: A case study of Rohingya women's and girls' exposure to gender-based violence* [MA thesis]. Uppsala University. pp. 17-18, 20.

Nonetheless, with the EU's externalisation of its asylum and migration policies (Schayani & Maydell, 2023) the EU aims to 'deter asylum seekers from arriving' by creating a dangerous environment in bordering non-EU countries which would deter people on the move from coming (Bousiou, 2022, p. 4587). As such, it can be expected that human rights violations would continue and that people and families would be put in situations where putting one individual at risk can 'save' the rest of the collective. A UNHCR and Save the Children UK report brought to light situations where children in refugee camps were pressured by parents into sexually exploitative relationships to gain relief items (cited in Ferris, 2007, p. 585 and Nordby, 2018, p. 16). While this was not the case in B&H, two of the interviewees explained how parents sometimes send their children to other areas of the camp, where single men reside, to sell the excess perishable items (e.g. bread) they get in family areas (Save the Children Official, 2023; Former DRC official, 2023).

Another example was given of a family 'lending' their daughter to a single man on the move, to pose as a father of the child, which would allow him to reside in the family area of the camp (Save the Children Official, 2023).

5. Infrastructure of TRCs

Research by the Women's Refugee Commission found that failure to provide separate latrines, shower facilities and sleeping quarters puts women and girls in more vulnerable positions, risking rape, assault and other violence (Perez, 2016, p. 256). According to international guidelines, toilets in refugee camps should be 'sex-segregated, marked and lockable' (*ibid*, p. 255). Unfortunately, this is not always enforced. Amnesty International (2018) reported that in Greek refugee camps, facilities did not have locks that made showering and going to the toilet dangerous. Additionally, poor lighting made fetching water and walking around at night 'stressful and risky' (*ibid*). In many cases women could not leave their sleeping areas at night, even to go to the toilets. Some women had even resorted to not eat or drink as a solution (Perez, 2016, p. 256) or had even started wearing adult nappies (Boffey & Smith, 2019).

B&H seems to be no exception in terms of these circumstances. As previously mentioned, B&H had three camps where vulnerable categories were placed; Ušivak, Borići and Sedra. The said camps were the only three camps that were officially meant for the placement of women and families. However, during different periods when camps were overcrowded, TRCs like Miral and Bira were adapted for these two groups as well.

The two remaining camps meant for single women and families are Ušivak and Borići. It is impossible to discuss the current infrastructure of these two camps, as access to data is limited. Nonetheless, periods of overcrowding showed detrimental for women and girls. According to one of the interviewees when the capacity of the camp Borići reached its limits, makeshift toilets were placed outside the camps (Save the Children official, 2023).⁴⁵

⁴⁵ This fact is also acknowledged by Ahmetašević and Mlinarević (2018, p. 24) in their research.

Experiences in Greece give us enough information on how such policies can be risky for women. Thus, as pointed out by the interviewee, women would not go alone on these toilet trips – they were accompanied by men or more than one woman - or would risk not going to the bathroom during the night. In Camp Bira, which was temporarily also used for families and unaccompanied minors camp staff would encounter husbands sitting in front of the bathrooms while their wives were using them (Save the Children official, 2023).

Additionally, camp Bira, which was previously a factory, had issues such as general safety where women found it ‘completely impossible’ to go to the bathroom or toilet alone (Ahmetašević & Mlinarević, 2018, p. 28). Moreover, in Camp Sedra women’s showers were placed on the third floor right next to the common room where you could enter the latter only after passing through the shower room (Save the Children official, 2023).

With regards to camp Ušivak, the former IOM official expressed in their interview that this camp was considered a ‘vulnerable categories camp’ by name only, which was given based on the fact that the camp had private rooms. At times there was no hot water, electricity or Wi-Fi (Former IOM official, 2023). Additionally, there was no clear divide between bathrooms and toilets meant for women and girls (Ahmetašević & Mlinarević, 2018, p. 21). Consequently, it is nearly impossible to state if these conditions have changed over time as information and data on camps are significantly difficult to come by.

6. Makeshift camps and alternative accommodations

Even after B&H started opening TRCs for incoming people on the move, many of them chose alternative options. Such as bus and train stations, abandoned buildings, hostels, private accommodations, makeshift barracks and tents (Mešić et al., 2021). Reasons for choosing these options varied, with some of them being due to the remote locations of camps, housing conditions, freedoms camps cannot offer, social connections, and economic participation (Temple Obi, 2021). For some, staying outside of TRCs was never their decision, as they could not get entry into certain camps due to the lack of capacity, or due to the ‘ambiguous procedure of determining who is vulnerable’ (Ahmetašević & Mlinarević, 2018, p. 27). The people that were not accepted, which included people with disabilities, unaccompanied minors and single women, ‘were left to live in overcrowded makeshift camps, or other places that were not safe for them’ (*ibid.*). On some occasions families chose to form makeshift camps between themselves due to their previous experiences in other countries’ reception centres (Activist and researcher, video-chat interview, March 2023).

According to IOM’s last report on people outside TRCs from 2022, adult females made up 6.3% of the people on the move living outside of camps, while girls made up 2.5%. Unfortunately, not much is known regarding GBV in makeshift camps and alternative accommodations. In a rare case where GBV was identified, the under-aged pregnant girl in question was transferred to a TRC away from her mother and stepfather, the latter being the perpetrator (Save the Children official, 2023). Nonetheless,

in another instance, a UNHCR partner organisation, BH Women Initiative, put a woman at risk of GBV by placing her in a hostel room with two unknown men, while her husband was left to sleep in the streets (Ahmetašević & Mlinarević, 2018, p. 20).

As much as it can be presumed that abuse and violence do happen, the question arises of how much safer TRCs are for vulnerable groups if the infrastructure there is not sufficient to protect women, girls and others from harm.

7. Reports and detection of GBV

According to a report by UNFPA B&H, 80% of GBV against females occurred at the survivor's residence or international borders (Pezerović & UNFPA, 2022). The same report did not provide information on the rest of this percentage. Specifically, based on this research from 2020 to 2022, it is not possible to tell what percentage of GBV occurred in TRCs in B&H or other countries. However, due to the scarcity of reports on GBV regarding people on the move, reports such as this one are some of the only sources that can indicate what type of support is provided to GBV survivors, including those that survived GBV in camps.

Nonetheless, any numbers regarding GBV, whether it happened before or during the migration journey, can in reality be expected to be much bigger due to various reasons. One of them being that in B&H, people on the move, as pointed out by one of the interviewees, usually stay for a very short time in the TRCs (Activist and researcher, 2023). Per IOM's latest Situation Report, the average length of stay in Borići and Ušivak was 8 days ("Bosnia and Herzegovina Migration Response Situation Report 17 – 30 April 2023", n.d.). This period does not give time to the women and girls to create a bond with the humanitarian aid workers to disclose sensitive information, such as GBV, nor does it give time to the latter to detect any signs of possible GBV.

An additional factor that has to be taken into consideration is the fact that people on the move want to reach their destination country as soon as possible. Therefore, there is a small chance someone would be willing to come forward with a claim that might set back their journey (Activist and researcher, 2023; Save the Children official, 2023). In instances where someone comes forward and decides to begin police proceedings, their case is usually dropped because they leave the country before the proceedings are over (Save the Children official, 2023). Additionally, as stated by one of the interviewees, reports can and often do come from another person on the move that witnessed, suspected or knows about the GBV happening (Save the Children official, 2023). For example when multiple families shared rooms in a camp, a woman from one family would report her concerns regarding a woman from another family (Former DRC official, 2023).

8. Combatting GBV

Beyond State and NGO guidelines and reports on services provided to survivors of GBV,⁴⁶ not much information and data is known regarding GBV, whether it happened in TRCs or at another instance. Therefore, any information that could have been obtained through interviews was crucial. Consequently, three of the interviewees gave away very different experiences regarding the handling of GBV in camps.

In Camp Ušivak, a young Iraqi woman was transferred, per her request, from Camp Borići where she was staying with her family, due to the pressure they were putting on her to return with them to Iraq. There, per her, she would be forced to wed a significantly older man (Former IOM official, 2023).

On one hand, according to the United Nations Office on Drugs and Crime, some cases of forced marriage may amount to trafficking (UNODC, n.d.). On the other, the international human rights instrument and entities have been stressing the need to take measures against forced marriages (OHCHR, n.d.). In other words, forced marriages, such as the one at hand, are either contrary to international and national B&H law or are urged by international guidelines to be stopped. Therefore, it is up to the humanitarian aid workers to help those that might fall victim to the same. Any aid in this case that was expected from IOM did not happen, according to the former official. In fact, IOM was urging the family, alongside the young woman, to return to Iraq. The interviewee further stated that the woman was offered psychosocial assistance, where she was urged to return and comply with the marriage even by the therapist. This did not stop here, as an assigned cultural mediator was also pushing the return to Iraq (Former IOM official, 2023).⁴⁷

During the other interviews conducted, the Save the Children official presented a very different experience working in TRCs in the Una-Sana Canton of B&H. In their experience if any signs of GBV arose, police and social workers were called on. This was also acknowledged by the former DRC official who specified that police were called if the survivors gave their consent. According to the Save the Children official, if a case of GBV is detected, the humanitarian aid workers try to involve as few people as possible to spare the survivor from any unnecessary trauma.⁴⁸ Moreover, the perpetrator is immediately removed after discovery and the survivor is placed in a safe location.

⁴⁶ Such as Pezerović, A. & UNFPA. (2022). *Support provided for Women and Youth at Risk in the UNFPA Humanitarian Response in Bosnia and Herzegovina 2018 – 2022: Successes, lessons learned and systems built.* and *Smjernice za Sprječavanje i Zaštitu od Rodno Zasnovanog Nasilja u Kriznim Situacijama za Područje Kantona Sarajevo.* (2020). Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice. Retrieved March 3, 2023, from [https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/smjernice.pdf](https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/smjernice.pdf)

⁴⁷ According to the interviewee, IOM cultural mediators did not have to be familiar with laws and rights but only with one of the languages that were needed in order to interpret between the workers and the people on the move.

⁴⁸ The DRC has, per the former DRC official, GBV officials who were the ones approaching women with concerns of GBV. The GBV official would be of the same gender as the GBV survivor. Additionally, in cases of rape women were offered to visit a doctor where they could get medical services such as a plan B pill or prevention packages for HIV and Hepatitis. Survivors would also receive, if they wished, psychosocial support.

After being asked if this location was at another area in the camp or another location, the Save the Children interviewee explained how an affiliated NGO is in charge of this part of the process and that the latter does not disclose the safe location. On the other hand, the former DRC official stated that the location of one of the safe houses was an 'open secret' among the humanitarian aid workers and the camp residents.⁴⁹ The safe locations did not offer school classes for children (as the camps did), therefore women with children in safe locations were at a disadvantage compared to the husbands who would stay behind in the camps (Former DRC official, 2023). Additionally, the interviewee called indiscretions of aid workers an anomaly, after which the worker would be reassigned and not involved in similar situations (Save the Children Official, 2023).

9. Concluding Remarks

It has been widely accepted that women flee violence, extreme hardship, only when that poses to be the only left viable option (Freedman, 2016, p. 19). This comes as a result of women having significantly fewer economic resources than men, being responsible for children, elderly people and their welfare, due to restrictions for travelling alone 'both within their own country and outside it, and fears of violence during the journey (*ibid.*). Though women and girls on the move flee their homes because of violence and other plight faced, for many of them the violence continues throughout their journey.

As discussed, one of the risks to women and girls on the move is GBV in transit and even in destination countries. Specifically for the case of B&H, conditions in TRCS and other accommodations threaten the human rights of any person on the move, but not every person on the move is affected equally. When discussing the issue of GBV in camps in B&H but also in a wider context, two connected but separate issues have to be addressed.

First, is the 'invisibility' of GBV throughout the migration journey. While GBV has been acknowledged as a risk for people on the move, not much attention has been paid to transit countries. Even though the experience of GBV is not confined to 'where the violence takes place' (Ozcurumez et al., 2021, p. 2), transit countries see themselves as a quick stop to a final destination and seem to not take GBV as seriously as needed. However, as EU migration and asylum policies are shifting towards an externalisation system, bordering non-EU countries might find themselves as long-term hosts of people on the move wishing to reach Western Europe. Therefore, stakeholders on all levels (statutory, governmental, non-governmental, international) should be involved in tackling GBV (*ibid.*). Moreover, these stakeholders need to encompass 'different spatial and territorial private and public experiences' (*ibid.*), including reception centres and informal settlements. As the consequences of GBV spill over the migration journey and leave traces across it, it is perilous for stakeholders to focus on 'the interconnectedness of past, present and future experiences' (*ibid.*). In other

⁴⁹ According to the interviewee, women put in safe houses would call their husbands (perpetrators of the GBV) and would disclose their whereabouts

words, stakeholders should not only focus on GBV happening in the present along its territory and borders.

Nevertheless, GBV visibility during the migration journey cannot be achieved without the voices of those affected.⁵⁰ So far, the main source of information on these women and girls' experiences is reported by 'various NGOs and human rights organisations' (Freedman, 2016, p. 19). Moreover, as experiences during the migration journey are shaped by gender, race, ethnicity, and sexual orientation; these factors need to be taken into consideration for future research on GBV.

The second issue comes with the overall asylum and migration system in B&H. Reception camps, opened and managed by IOs, as discussed, are not suitable for living and have often been found inhumane. Thus, it could be seen as futile to demand better lighting, separated latrines, and privacy for women and girls, when basic necessities such as water, electricity and heat are not even met. While the importance of these elements to tackle GBV in camps remain, the overall safety and dignity of people on the move have to be met in B&H first and foremost.

⁵⁰ The former DRC official stated that camps had representatives from the on the move population where they could address their concerns,. According to the same interviewee women make 50% of the representatives. However, not much is known regarding this representation, its role and impact.

Bibliography

Ahmetašević, N. (2018, August 26). *Thousands of refugees in difficult conditions in Bosnia and Herzegovina* | Heinrich Böll Stiftung | Brussels office - European Union. Heinrich-Böll-Stiftung. Retrieved April 9, 2023, from <https://eu.boell.org/en/2018/08/26/thousands-refugees-difficult-conditions-bosnia-and-herzegovina>

Ahmetašević, N., & Mlinarević, G. (2018). *People on the Move in Bosnia and Herzegovina in 2018: Stuck in the corridors to the EU*. Heinrich Böll Stiftung Sarajevo. Retrieved April 12, 2023, from <https://ba.boell.org/en/2019/02/21/people-move-bosnia-and-herzegovina-2018-stuck-corridors-eu>

Akhter, S., & Kusakabe, K. (2014). Gender-based Violence among Documented Rohingya Refugees in Bangladesh. *Indian Journal of Gender Studies*, 21(2), 225–246. <https://doi.org/10.1177/0971521514525088>

Al Jazeera. (2017, January 24). RRD: Women fear violence and rape in refugee camps. *Refugees News* | Al Jazeera. Retrieved March 26, 2023, from <https://www.aljazeera.com/news/2017/1/24/rrdp-women-fear-violence-and-rape-in-refugee-camps>

Amnesty International. (2018, October 5). <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2018/10/women-daily-dangers-refugee-camps-greece/>. *amnesty.org*. Retrieved April 4, 2023, from <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2018/10/women-daily-dangers-refugee-camps-greece/>

Boffey, D., & Smith, H. (2019, January 9). Oxfam condemns EU over “inhumane” Lesbos refugee camp. *The Guardian*. Retrieved April 11, 2023, from <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/09/oxfam-criticises-eu-inhumane-lesbos-refugee-camp-moria>

Bosnia and Herzegovina Migration Response Situation Report 20 March - 2 April 2023. (n.d.). In *bih.iom.int*. Retrieved April 11, 2023, from https://bih.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1076/files/documents/2023-04/01_IOM%20BiH%20External%20Sitrep%2020%20March-02%20April_2023_0.pdf

Bousiou, A. (2022). Peripheralisation and externalisation of the EU asylum regime: implications for the right to seek asylum on the southeastern EU border islands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(19), 4586–4602. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2022.2097063>

European Commission. (2022, September 6). *Bosnia and Herzegovina Factsheet*. Retrieved April 25, 2023, from https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en#:~:text=Since%20early%202018%2C%20the%20EU,Mechanism%20as%20a%20participating%20state.

Ferris, E. (2007). Abuse of Power: Sexual Exploitation of Refugee Women and Girls. *Signs*, 32(3), 584–591. <https://doi.org/10.1086/510338>

Freedman, J. (2015). Gendering the International Asylum and Refugee Debate. In *Palgrave Macmillan UK eBooks*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137456236>

Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee “crisis.” *Reproductive Health Matters*, 24(47), 18–26. <https://doi.org/10.1016/j.rhm.2016.05.003>

Gilodi, A., Albert, I., & Nienaber, B. (2022). Vulnerability in the Context of Migration: a Critical Overview and a New Conceptual Model. *Human Arenas*. <https://doi.org/10.1007/s42087-022-00288-5>

Hyder, A. A., Noor, Z., & Tsui, E. K. (2007). Intimate partner violence among Afghan women living in refugee camps in Pakistan. *Social Science & Medicine*, *64*(7), 1536–1547. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.11.029>

IOM. (n.d.). *IOM Situation Reports*. bih.iom.int. Retrieved March 24, 2023, from <https://bih.iom.int/situation-reports>

IOM. (2023). *Bosnia And Herzegovina Migration Response Situation Report*. Retrieved May 7, 2023, from https://bih.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1076/files/documents/2023-05/01_iom-bih-external-sitrep-17-30-april_2023_1.pdf

IOM Bosnia and Herzegovina. (n.d.). *Temporary Reception Center Profiles*. Retrieved April 13, 2023, from <https://bih.iom.int/temporary-reception-center-profiles>

Janjevic, D. (2020, December 29). Evacuation of squalid Bosnia migrant camp in doubt. *dw.com*. <https://www.dw.com/en/bosnia-evacuation-of-squalid-lipa-migrant-camp-in-doubt/a-56089163>

Jensen, M. A. (2019). Gender-Based Violence in Refugee Camps: Understanding and Addressing the Role of Gender in the Experiences of Refugees. *Inquiries Journal*, *11*(02). <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1757><http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1757>

Keygnaert, I., Vettenburg, N., & Temmerman, M. (2012). Hidden violence is silent rape: sexual and gender-based violence in refugees, asylum seekers and undocumented migrants in Belgium and the Netherlands. *Culture, Health & Sexuality*, *14*(5), 505–520. <https://doi.org/10.1080/13691058.2012.671961>

Mešić, S., Welander, M., Fabbro, C., Kraan, T., & Stanton, P. (2021). *Transit Country in Crisis: The deteriorating shelter situation in Bosnia-Herzegovina*. Refugee Rights Europe. Retrieved April 10, 2023, from <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/transit-country-crisis-deteriorating-shelter-situation-bosnia-herzegovina/>

Miller, L. (2012). *The Irony of Refuge : Gender-Based Violence against Female Refugees in Africa*.

Mixed Migration Centre. (2018). *Experiences of Female Refugees and Migrants in Origin, Transit and Destination Countries*. Retrieved March 27, 2023, from <https://mixedmigration.org/resource/experiences-of-female-refugees-migrants-in-origin-transit-and-destination-countries/>

Monella, L. M., & Lucchesi, P. (2021, January 20). What are the real reasons behind Bosnia's migrant crisis? *Euronews*. Retrieved April 28, 2023, from <https://www.euronews.com/my-europe/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>

Mušić, S. (2018). Nasilje u Porodici kroz Pravni Okvir u Bosni i Hercegovini. *Zbornik Radova Pravnog Fakulteta Sveučilišta U Mostaru*, *26*, 168–187. <https://hrcak.srce.hr/file/339405>

Nordby, L. (2018). *Gender-based violence in the refugee camps in Cox Bazar: A case study of Rohingya women's and girls' exposure to gender-based violence* [MA thesis]. Uppsala University.

OHCHR. (n.d.). *Child and forced marriage, including in humanitarian settings: OHCHR and women's human rights and gender equality*. [ohchr.org](https://www.ohchr.org/en/women/child-and-forced-marriage-including-humanitarian-settings). Retrieved April 14, 2023, from <https://www.ohchr.org/en/women/child-and-forced-marriage-including-humanitarian-settings>

OHCHR. (2019, December 20). *Concerns over States contracting private security companies in migration situations*. Retrieved April 13, 2023, from <https://www.ohchr.org/en/stories/2019/12/concerns-over-states-contracting-private-security-companies-migration-situations>

Ondiak, N., & Ismail, O. (2009). Darfur: a way of life lost. *Forced Migration Review*, 33. <https://www.fmreview.org/protracted/ondiak-ismail>

Ozcurumez, S., Akyüz, S., & Bradby, H. (2021). The Conceptualization problem in research and responses to sexual and gender-based violence in forced migration. *Journal of Gender Studies*, 30(1), 66–78. <https://doi.org/10.1080/09589236.2020.1730163>

Ozcurumez, S., Bradby, H., & Akyuz, S. (2018). *What is the Nature of SGBV?* University of Birmingham. Retrieved April 5, 2023, from <https://www.birmingham.ac.uk/documents/college-social-sciences/social-policy/iris/2019/iris-working-papers-27-2019.pdf>

Perez, C. C. (2019). *Invisible Women: Data Bias in a World Designed for Men*. Harry N. Abrams.

Pezerović, A. & UNFPA. (2022). *Support provided for Women and Youth at Risk in the UNFPA Humanitarian Response in Bosnia and Herzegovina 2018 - 2022: Successes, lessons learned and systems built*.

Schayani, K., & Maydell, M. (2023, April 27). Inhuman and Degrading ‘Hotspots’ at the EU Borders: An Analysis of How the ECtHR Rejects the Attempt to Push Asylum Seekers Into De Facto Legal Vacuums at the Borders of the EU.

Völkerrechtsblog. Retrieved April 28, 2023, from <https://voelkerrechtsblog.org/de/inhuman-and-degrading-hotspots-at-the-eu-borders/>

Smjernice za Sprječavanje i Zaštitu od Rodno Zasnovanog Nasilja u Kriznim Situacijama za Područje Kantona Sarajevo. (2020). Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice. Retrieved March 3, 2023, from <https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/smjernice.pdf>

Statewatch. (2021, June 1). Blackmail in the Balkans: how the EU is externalising its asylum policies. *statewatch.org*. Retrieved April 25, 2023, from <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>

Staton, B. (2016, August 11). Gender roles for Syrian refugees are changing in Jordan’s camps. *middleeasteye.net*. Retrieved April 13, 2023, from <https://www.middleeasteye.net/features/gender-roles-syrian-refugees-are-changing-jordans-camps>

Temple Obi, C. (2021, March 2). How refugees’ decision to live in or outside a camp affects their quality of life. *World Bank Blogs*. Retrieved April 11, 2023, from <https://blogs.worldbank.org/dev4peace/how-refugees-decision-live-or-outside-camp-affects-their-quality-life>

UHNHCR Bosnia and Herzegovina. (n.d.). *Reception Centres*. Retrieved April 13, 2023, from <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/where-to-seek-help/reception-centres/>

UNFPA. (2023, March 23). *Humanitarian response in Bosnia and Herzegovina: supporting women and youth*. [ba.unfpa.org](https://ba.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa_bih_jan_feb_monthly_operational_overview_2023.pdf). Retrieved April 25, 2023, from https://ba.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa_bih_jan_feb_monthly_operational_overview_2023.pdf

UNFPA, & Grojec, A. (2018, October 8). A call to protect women and girls on the move. *sear.unfpa.org*. Retrieved March 27, 2023, from <https://esaro.unfpa.org/en/news/call-protect-women-and-girls-move>

UNHCR. (2016). Connectivity for Everyone. In *unhcr.org*. Retrieved April 10, 2023, from <https://www.unhcr.org/innovation/connectivity-for-everyone/>

UNHCR & Save the Children UK. (2002). *Note for Implementing and Operational Partners by UNHCR and Save the Children-UK on Sexual Violence & Exploitation: The Experience of Refugee Children in Guinea, Liberia and Sierra Leone*. Retrieved April 28, 2023, from <https://resource-centre.savethechildren.net/pdf/2985.pdf/>

UNODC. (n.d.). *Forced marriage*. *undo.org*. Retrieved April 14, 2023, from <https://www.unodc.org/e4j/zh/tip-and-som/module-11/key-issues/som-or-tip---forced-marriage.html>

Zaatari, Z. & The Women's Refugee Commission. (2014). *Unpacking Gender: The Humanitarian Response to the Syrian Refugee Crisis in Jordan*. Retrieved April 11, 2023, from <https://reliefweb.int/report/jordan/unpacking-gender-humanitarian-response-syrian-refugee-crisis-jordan>

TEMA IV: "ROD I POLITIKA"

CIS Centar za interdisciplinarnu studiju
Univerziteta u Sarajevu
prof. dr. Zdravko Grebo

TPO
Fondacija
www.tpo.ba

Desni populizam: mogući utjecaj na pravo na abortus u Bosni i Hercegovini

Amila Memić

amila_18@live.com

Mentorica: Emina Hasanagić, prof. dr.

emina.hasanagic@unmo.ba

Univerziteta "Džemal Bijedić", Pravni fakultet

Sažetak: Cilj ovog rada jeste prikazati mogući utjecaj desnog populizma na pozitivno zakonodavstvo koje se odnosi na pravo na abortus u Bosni i Hercegovini (u nastavku: BiH). BiH je država koja je veliki broj zakona i drugih propisa u ovoj oblasti 'naslijedila' od tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u nastavku: SFRJ). U tadašnjoj SFRJ je donesen Zakon o uvjetima i postupku za prekid trudnoće, a koji je bio prilično liberalan u odnosu na nekadašnje uporedno pravo, te se postavlja pitanje hoće li BiH u skorijoj budućnosti ostati na tragu nekadašnjih liberalnijih rješenja ili će krenuti tragom nekih konzervativnijih ideja koje se šire Evropom. Da li sve veći rast desnog populizma u svijetu, pogotovo u SAD i Evropi, može negativno doprinijeti oduzimanju prava na abortus koje se štiti u postojećim zakonskim rješenjima? Kakva će biti sudbina prava na odlučivanje o vlastitom tijelu? Navedena pitanja kao i mogući odgovori čine okosnicu ovog rada, a pri samoj izradi rada su korištene dogmatska, historijska, komparativna, normativna i uporedno-pravna metoda te metoda studije slučaja. Na kraju rada je izveden zaključak.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, desni populizam, pravo na abortus u Bosni i Hercegovini, korelacija desnog populizma i prava na abortus.

1. Uvod

Posljednjih godina svjedočimo sve većem rastu desno orijentisanih političkih stranaka, pa čak i onih sa fašističkim predznakom. Populizam, kako ističu autori poput Derada (Derado 2014), može ozbiljno narušiti demokratski proces te razoriti mogućnosti za oporavak demokracije, te ga je potrebno sagledati ne isključivo kao "opasnu smetnju" već prije svega kao ozbiljan simptom krize demokracije. Kako Derad navodi „desne populističke stranke i pokreti naglašavaju potrebu da se spriječe vanjske prijetnje naciji (Halikiopoulou, 2012) i obično pokušavaju mobilizirati narod na temelju popularnih predodžbi o nedaćama (eng. *grievances*) i zamjeranju, odnosno ljutnji (eng. *ressentiment*) što god one bile u datom društvu.” U kontekstu sve većeg širenja utjecaja desno orijentisanih stranaka u Evropi, neminovno dolazi i do širenja populističke retorike i populističkih metoda, a čiji je cilj mobilizirati što veći broj pristaša kako bi to postao normativ u društvu. Najrecentniji primjer je u Poljskoj, gdje je konzervativna vlada uz podršku određenih udruženja kao što su *Ordo Iuris*, podržala presudu Ustavnog suda koji je Zakon o planiranju porodice (zaštita ljudskog fetusa i uslovi koji dozvoljavaju prekid trudnoće) iz 1993. godine proglasio neustavnim. Prema raspoloživim podacima iz istraživanja "Countries Where Abortion Is Illegal" koje je sačinila Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) u Poljskoj trenutno može biti kažnjiva i osoba koja asistira liječniku u postupku prekida trudnoće, kao i liječnik koji obavlja sami prekid.

Prema navedenom istraživanju, za razliku od naše države gdje je abortus moguć na zahtjev žene, a gdje se ne traži postojanje određenog razloga, prema novom zakonu koji je na snazi od 2020. godine u Poljskoj je moguće abortirati samo u slučaju zaštite fizičkog zdravlja žene. Imajući u vidu da je do ovakvih zakonskih rješenja u Poljskoj došlo usljed dolaska na vlast konzervativnih stranaka kao i zbog širenja utjecaja udruženja poput *Ordo Iuris*-a koji dijele isti svjetonazor, kao i sve veće popularnosti udruženja "U ime obitelji" u Hrvatskoj, a koja tijesno sarađuje upravo sa *Ordo Iuris*-om⁵¹ nameće se sasvim opravdano pitanje: da li nas isto očekuje i u BiH u skorijoj budućnosti?

U radu će se dati osvrt na istraživanja i radove u ovoj oblasti poput: „Ljudska prava u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja u Bosni i Hercegovini” tj. završni izvještaj Populacijskog fonda Ujedinjenih Nacija u BiH (u nastavku: UNFPA), izvještaja World Population Review, istraživanja Sarajevskog otvorenog centra, viđenja pojedinih autora o populizmu, pravu na abortus i zaštiti reproduktivnih prava kao i osvrt na nenaučne članke domaćih medija tj. na način medijskog izvještavanja o ovoj temi.

Cilj ovog rada jeste utvrditi korelaciju kao i mogući utjecaj desnog populizma na pravo na abortus u BiH, a u radu će biti korištene metode koje su imanentne pravnoj struci. Historijskom metodom će biti prikazan uspon i obilježja desnog populizma u onoj mjeri u kojoj je relevantan za BiH. Dogmatskom i normativnom metodom prikazana su *de lege lata* rješenja u savremenom zakonodavstvu BiH. Koristeći se komparativnom metodom, u radu je napravljeno poređenje važećih rješenja u BiH

⁵¹ Vidjeti: <https://faktograf.hr/2018/11/28/festival-konzervativnih-ideja-od-prozivanja-medijskog-čopora-do-predstavljanja-obiteljaške-istanbulske/> [pristupljeno 20. aprila 2023.]

sa uporednim pravom. Zbog ograničenosti obima rada kao uzorak će biti odabrane isključivo države u kojima je došlo do izmjena u zakonodavstvu koje se odnosi na pravo na abortus kao i međunarodni standardi i principi uspostavljeni u ovom području. Metoda studija slučaja se koristila za slučaj *Grimmark i Steen protiv Švedske*.

U zaključku samog rada ću se osvrnuti na prijedloge *de lege ferenda*, tj. kako bi trebalo urediti ovu oblast u BiH, a u skladu sa savremenim rješenjima uporednog prava.

2. Populizam

2.1. Opće karakteristike populizma

Populizam je prema navodima autora poput Derada, na ovim prostorima malo proučavan fenomen kojim se bave malobrojni autori kao što su Šalaj, Zakošek, Milardović te još uvijek postoje mnoge znanstvene "rupe" u analizi ovog fenomena u domaćem političkom kontekstu. Termin "populizam" se, uglavnom, koristi u političkim komentarima koje možemo čuti u medijima kao i uslijed međusobnog optuživanja političara. Pritom se najčešće ne pruža objašnjenje šta taj termin zapravo znači ili se koristi kao kritika političkih aktera za podilaženje "narodu" ispraznim obećanjima.

U naučnim krugovima, ali i u onim nenaučnim, postoje različite definicije samog populizma, njegovih obilježja, kao i eventualnih posljedica na društvo usljed korištenja populističke retorike. Tako Enciklopedija Britanica definira populizam kao „politički program ili pokret koji zagovara ili tvrdi da zagovara običnu osobu, obično u povoljnom kontrastu sa stvarnom ili pretpostavljenom elitom ili establišmentom” dok Evropski centar za populističke studije (ECPS) populizam definiše na isti način pri tome ističući kako je pretpostavljena elita homogenizirana skupina koja biva optužena, od strane populista, da daje primat ciljevima i interesima velikih korporacija, nadnacionalnih organizacija, drugih država i/ili migranata, umjesto da 'elita' bude vođena interesima većinskog stanovništva.

Uslijed činjenice da lijevi populizam nema u središtu svojih ciljeva oduzimanje prava na abortus, fokus ovog rada će biti isključivo na desnom populizmu koji nastoji zadržati "status quo" i/ili pooštriti mjere koje se odnose na pravo na abortus, migrante, LGBTQ osobe, nacionalne, etničke, vjerske i rasne manjine. Jedan od narativa koji desni populist koriste je i ugroženost kršćanstva, prvenstveno od strane hedonizma, sekularizma i multikulturalizma tj. dolaska migranata, a s njima i islama u Evropu. Ovaj narativ je bio još izraženiji među pristašama bivšeg američkog predsjednika Donalda Trumpa, koji je svoju popularnost stekao koristeći, upravo, populističku retoriku.

O povezanosti desničarskih pokreta s reproduktivnim pravima žena autorice Veljan i Čehajić-Čampara u publikaciji o rodnoj ideologiji, konstatuju kako: „Antifeministički desničarski pokreti (uključujući radikalni vjerski konzervativizam) nisu izolirana pojava, nego su zapravo sistemski povezani i javno artikulirani naponi, koji imaju za cilj isključivanje žena iz javnog diskursa pod krinkom religije, patriotizma i nacionalizma. Sve desničarske grupe prate srodne ideologije, utjelovljuju slične negativne stavove prema ženama i drže se strogih rodničkih definicija o prirodi muškaraca i žena” (Smith, Mattheis, 2019, citirane u Veljan i Čehajić-Čampara).

Slika 1. Pristaše Trampa na okupljanju u DC Washingtonu, dan poslije inauguracije predsjednika Trampa noseći transparent na kojem pored ostalih parola piše i STOP ABORTION.

Izvor: Evropski centar za populističke studije (ECPS)

2.2. Desni populizam u Bosni i Hercegovini

Raspadom SFRJ i potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, Bosna i Hercegovina je ponovno stekla nezavisnost, ali i cijeli niz novih problema. Novi problemi s kojima se danas suočavamo su jedinstveno političko i ustavno uređenje, formiranje vlasti na etničkoj osnovi, neefikasna javna uprava, etnokratski model vladavine iz čega proizlazi i nemogućnost implementacija presuda Evropskog suda za ljudska prava, sporo provođenje potrebnih reformi i sl. Ovako specifičan politički i pravni okvir kao i općepoznata politička nepismenost jednog dijela stanovništva, tako i pasivnost i sve veći odlazak mladih u druge zemlje, ostavlja prostora donosiocima odluka, a to su najčešće lideri vladajućih stranaka, da u svojim političkim programima i javnom obraćanju koriste populističku retoriku i metode za ostvarivanje ličnih i stranačkih ciljeva.

Elvis Fejzić u publikaciji "Populizam i nacionalizam u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini: desnica, ljevica i zloupotreba volje naroda" navodi kako „politička desnica u postsocijalističkoj Bosni i Hercegovini promovira nerijetko anahrona političke ideje – a posebno kada je u pitanju odnos prema društvenoj strukturi, izgradnji države, ustavnim reformama, izbornim politikama i formiranju koalicionih vlada (Fejzić 2021, citiran u Esad Zgodić et. al 2009).

Političari konzervativnih stranaka u Bosni i Hercegovini – zaneseni uspjehom i rezultatima populističke politike – spremni su, čak, organizirati i kontroverzne referendume oko tekućih političkih pitanja i problema, a u stvari, samo pokušavaju populističkim manirima dobiti naklonost i podršku građanstva. Jedan od svježijih primjera toga su referendum gradonačelnika Zenice⁵² kao i mnogobrojni pokušaji predsjednika Republike Srpske, Milorada Dodika, o (ne)ustavnosti određenih praznika, ukidanje OHR-a, samostalnosti i sl.⁵³

⁵² Vidjeti: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/gradonacelnik-zenice-na-referendumu-gradjanezeli-pitati-treba-li-pomoci-posrnulom-preduzecu/200107049> [pristupljeno 8. juna 2023.].

⁵³ Vidjeti: <https://zurnal.info/clanak/milorad-dodik-je-30-puta-prijetio-izdvajanjem-rs-iz-bih/24191> [pristupljeno 8. juna 2023.].

Jedan od problema pristupu populizma u Bosni i Hercegovini je i nedostatak recentnih radova koji istražuju ovu tematiku. Autorice Nedžma Džananović i Mia Karamehić smatraju da je deficitarnost radova na ovome polju zato što je evidentno akademski fokus orijentisan prema etničkom nacionalizmu (Džananović i Karamehić 2016, citirane u Ćurak, Čekrlija et al. 2009) jer su političke stranke provodile takvu politiku na ovome prostoru još od devedesetih godina prošlog stoljeća. Crte ovakvog etničkog populizma možemo pronaći u više političkih stranaka u Bosni i Hercegovini kao što su SNSD, SBB, SDA, HDZ, a čemu doprinosi i medijsko izvještavanje koje se nerijetko bazira na raspirivanju ugroženosti određenog naroda.⁵⁴ Upravo u stanju egzistencijalne ugroženosti svakog od tri konstitutivna naroda, postoji mogućnost za širenje i provođenje iznimno retrogradnih politika prema postojećim ženskim pravima kao i manjinama, povratku, odnosno, uspostavi stanja koje će neminovno narušiti demokratsko odlučivanje, te će naše društvo sličiti autokraciji gdje će umjesto jednog, biti tri različita autokrata na vlasti.

3. Pravo na abortus

3.1. Pravo na abortus – uporedno pravo

Pitanje abortusa je jedno od pitanja kojim se bavio i Komitet za ljudska prava UN-a, a prema izvještaju UNFPA (2021) „pri međunarodnim tijelima za zaštitu ljudskih prava i Ujedinjenim narodima, zakoni koji kriminaliziraju abortus su diskriminatorni i predstavljaju prepreku za uživanje prava žena na zdravlje, te države trebaju dekriminalizirati abortus u svim okolnostima.” Komitet CEDAW je jasno stavio do znanja da države moraju poduzeti mjere kako bi se osiguralo da su život i zdravlje žene prioritet u odnosu na zaštitu fetusa.

U izvještaju World Population Review-a (2023), trenutno postoji devet različitih kategorija (ne)kažnjivosti u svijetu: 1. abortus na zahtjev (abortus iz bilo kojeg razloga je legalan, uz poštivanje gestacijskog limita), 2. abortus je legalan samo ukoliko je život žene u neposrednoj opasnosti, 3. abortus je legalan kada je život žene ozbiljno ugrožen iako nije u smrtnoj opasnosti, 4. abortus je legalan ukoliko je mentalno zdravlje žene ugroženo, 5. legalan je u slučaju silovanja, 6. legalan u slučaju incesta, 7. abortus je legalan kada je žena mentalno ili kognitivno onesposobljena, 8. abortus je legalan kada fetus ima fizičke malformacije i/ili ozbiljne posljedice poput npr. *Down* sindroma i 9. iz socioekonomskih razloga kada žena nije u stanju izdržavati dijete.

Bosna i Hercegovina spada u prvu kategoriju (ne)kažnjivosti kao i većina zemalja u neposrednom okruženju, dok se pojedine evropske zemlje poput Islanda, Kipra, Finske i Lihtenštajna ubrajaju u kategoriju “dozvoljeno u slučaju očuvanja zdravlja, i/ili iz socioekonomskih razloga”. U kategoriji “dozvoljeno samo u slučaju ukoliko je fizičko i/ili mentalno zdravlje žene ugroženo” se nalazi Poljska dok potpunu zabranu abortusa u Europi imamo u čak četiri države a to su Andora, Malta, San Marino i Vatikan.

⁵⁴ Vidjeti npr.: <https://kamenjar.com/bosnjacka-majorizaciji-hrvata-u-bih-sve-na-jednom-mjestu/> [pristupljeno 9. juna 2023.].

U tim zemljama žene nisu u mogućnosti izvršiti abortus, pa čak i ako je neželjena trudnoća posljedica teških krivičnih djela poput silovanja i incesta, kao ni ako im je zdravlje ugroženo i prijeti im smrtna opasnost. U Andori je abortus krivično djelo koje se kažnjava kaznom zatvora do šest mjeseci za trudnu ženu, a za doktora koji vrši abortus predviđena kazna je tri godine zatvora i pet godina zabrane obavljanja djelatnosti. Kako izvještava France24⁵⁵, takva legislatura ne odvraća žene od abortusa, nego samo doprinosi abortivnom turizmu, pa državljanke Andore odlaze u Barcelonu i okolne gradove kako bi izvršile abortus. Prema pisanjima brojnih medija, ta praksa je izuzetno ustaljena i među Poljakinjama koje abortus obavljaju u drugim EU državama, najčešće u Njemačkoj. Opravdano se postavlja pitanje kakva je korist od postojećih zabrana kada one *de iure* uopće nemaju nikakvog efekta, koji su faktori koji doprinose *status quo*, te koja je uloga desnog, demokršćanskog populizma? U mikrodržavama Andori i San Marinu kao i na Malti i u Poljskoj, a naročito u Vatikanu, najveći utjecaj ima Katolička crkva. Stav Katoličke crkve o prekidu neželjene trudnoće je sasvim jasan, abortus je ubistvo nerođenog djeteta, a sličan stav dijele i brojne evanđeoske crkve u SAD.

Iz do sada navedenog, državljanke Poljske kao članice EU mogu abortus vršiti u drugim EU državama, ali u Andori je situacija znatno kompliciranija. Naime, Andora nije članica EU, a abortivni turizam je moguć i dostupan isključivo državljkankama Andore koje su više ili srednje klase, dok najsiromašnije žene nisu u mogućnosti putovati u Barselonu i okolne gradove.

Maltežanke se koriste mogućnošću obavljanja abortusa u međunarodnim vodama, putujući u zemlje gdje je abortus legalan kao i ilegalnim naručivanjem abortivnih pilula. Zapriječena kazna za ženu kojoj se izvrši abortus prema *Malta's Criminal Code* je tri godine zatvora, a za doktora koji izvrši abortus je četiri godine zatvora i trajno oduzimanje radne dozvole što je daleko rigoroznije i u odnosu na zakon Andore.

Postojeća zakonska regulativa koja je praćena abortivnim turizmom u Andori kao i na Malti dovodi do zaključka da je abortus privilegija bogatih žena što je paradoksalno, uzimajući u obzir kako je jedan od razloga za prekid trudnoće u ostalim dijelovima svijeta upravo loši socioekonomski uslovi. Naročiti paradoks predstavlja i činjenica da, prema izvještaju *Doctors for choice* (2022) niko nije osuđen u posljednjih dvadeset pet godina. Nedavno, tačnije 1. juna 2023. godine jedna Maltežanka izvedena je pred sud zbog optužbi da je izvršila medicinski abortus kod kuće, ali je puštena uz uslovni otpust, što znači, da sud nije izrekao novčanu kaznu ili zatvorsku kaznu. Ovo je dodatni dokaz da je abortus kao krivično djelo anahronizam i da ga je potrebno ukinuti.⁵⁶

Posebno je zanimljiva i činjenica kako trenutno ne postoje prominentniji *pro choice* političari na Malti unatoč činjenici da se za abortus *de facto* krivično ne odgovara. Jedan od razloga svakako može biti taj da političari nisu voljni riskirati naklonost birača jer je, zahvaljujući utjecaju Katoličke crkve, *pro life* narativ prihvaćeniji u društvu, a samim tim se i dodatno podilazi širokim masama u cilju dolaska/ostanka na vlasti.

⁵⁵ Vidjeti: <https://www.france24.com/en/20180928-andorra-one-europes-last-abortion-holdouts> [pristupljeno 9. maja 2023.].

⁵⁶ Vidjeti: <https://www.doctorsforchoice.mt/post/woman-prosecuted-for-having-an-abortion-in-malta-given-a-conditional-discharge> [pristupljeno 5. maja 2023.].

Žene koje se odluče putovati u druge EU zemlje kako bi prekinule trudnoću po povratku na Maltu ne mogu biti krivično procesuirane. Savjeti kako naručiti i prekinuti trudnoću na Malti abortivnim pilulama kao i savjeti vezani za putovanje su javno dostupni svim ženama preko web stranice FPAS Malta⁵⁷ koja nije zabranjena ni u Malti ni u ostatku svijeta. Malteške vlasti su dobro upoznate i s činjenicom da veliki broj žena putuje u druge zemlje kako bi ostvarile pravo na siguran i legalan prekid trudnoće, ali to ne spriječava trenutnog predsjednika George-a Vella da bude jedan od govornika "pro life" manifestacija⁵⁸ i još jače zagovara trenutna rješenja. U današnjem izuzetno povezanom, globaliziranom društvu, ukidanjem granica u Schengen zoni i mogućnošću putovanja kao i javno dostupnim informacijama u vezi prekida trudnoće kada naručene tablete stignu, postojeći zakoni djeluju retrogradno i besmisleno. Ovakvi zakoni koji su i dalje na snazi, iako je evidentno da se na malteškom primjeru nikako ili skoro ne provode u praksi, predstavljaju oličenje desnog, demokršćanskog populizma. Populistima poput G.Velle je očito forma daleko bitnija od sadržaja, te oni zagovarajući *status quo* zakona koji se niti provodi niti se može provesti u praksi upravo podilaze dominantnom, popularnom narativu koji vlada u malteškom društvu.

Mogućnost korištenja prava na abortus je nešto kompliciranija i u Mađarskoj gdje su žene prema zakonu dužne slušati otkucaje srca fetusa prije procedure abortusa. Do ovakvih izmjena je došlo u 2020. godini, a prema pisanju Deutsche Welle-a⁵⁹, desničarska vlada u Mađarskoj izdala je uredbu koja je stupila na snagu 15. 9. 2022. i prema kojoj će se od ljekara zahtijevati da ženama koje traže abortus predoče vitalne znakove fetusa, što je obaveza koja pooštrava relativno liberalna pravila o abortusu u toj zemlji. Premijer Viktor Orban koji je na vlasti od 2010. godine često za sebe ističe da je pobornik kršćanskih vrijednosti kao i da zagovara nuklearnu, tradicionalnu porodicu. Međutim, za razliku od trenutne poljske vlade, Orban kao personifikacija desnog populiste izgledno je svjestan činjenice da bi opsežnija zabrana abortusa, kao ona u Poljskoj, bila krajnje nepopularan potez u njegovoj zemlji.

Zanimljivu situaciju trenutno imamo i u Republici Hrvatskoj gdje je prekid trudnoće uređen Zakonom o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, a koji baš kao i zakon u FBiH, datira iz vremena SFRJ. Međutim, baš kao i u Poljskoj, Andori i na Malti, jak utjecaj ima Katolička crkva te određena udruženja civilnog društva kao što su "U ime obitelji" na čelu sa Željkom Markić, "Vigilare" na čelu sa Vicom Batarelom, "Centar za obnovu kulture" i sl.

Ozbiljniji problemi su započeli još 2003. godine, a Sanja Kovačević iz Platforme za reproduktivnu pravdu upozorava kako je „institut priziva savjesti“ uveden preko etičkih kodeksa u Zakon o liječništvu RH.

Javnost u Hrvatskoj počela se još ozbiljnije zanimati za ovu temu prošle godine kada trudnici Mireli Čavajdi doktori u RH nisu mogli izvršiti abortus unatoč tumoru koji

⁵⁷ Vidjeti više na: <https://www.fpas.mt/abortion> [pristupljeno 5. maja 2023.]

⁵⁸ Aborting a presidency: George Vella and his troubled conscience, dostupno na: https://www.maltatoday.com.mt/news/national/120522/aborting_a_presidency_george_vella_and_his_troubled_conscience#.ZFy97s5BzIU [pristupljeno 5. maja 2023.]

⁵⁹ Vidjeti: <https://federalna.ba/zene-u-madarskoj-duzne-po-zakonu-slusati-otkucaje-srca-fetusa-prije-procedure-abortusa-jtqke> [pristupljeno 5. maja 2023.]

je zadesio fetus, te je bila prisiljena putovati u Sloveniju kako bi ostvarila pravo koje joj garantuje zakon, ali kojeg nije moguće sprovesti u praksi. Analizirajući natpise medija u RH stiče se utisak da je pitanje abortusa izuzetno ideološki obojeno. U jednom od svojih članaka Deutsche Welle⁶⁰ nastoji ispitati mogućnost da Hrvatska i definitivno krene u smjeru Poljske. "Ovaj problem s kojim se suočava Hrvatska treba riješiti kroz zakonodavstvo, ali i primjenu u praksi jer od 30 ustanova, njih pet nije pružalo uslugu prekida trudnoće zbog priziva savjesti svih zaposlenih." "Žene koje se javljaju u Ured pravobraniteljice žale se da ih iz jedne bolnice upućuju u druge kako bi ostvarile pravo na prekid trudnoće. Analiza je pokazala i visoku, nepristupačnu i neujednačenu cijena pobačaja u tih 30 zdravstvenih ustanova."

Razlog zašto se žene često upućuju iz jedne bolnice u drugu je upravo zbog korištenja instituta prigovora savjesti svih ginekologa, ali i medicinskog osoblja te bolnice, a zabilježeni su i slučajevi gdje pojedini doktori koriste prigovor savjesti u javnim bolnicama, a u privatnim ordinacijama vrše abortus. U RH bi budućim zakonom trebalo urediti ovu oblast tako da treba postojati poseban registar doktora koji koriste prigovor savjesti kao i da bi se u njihovim privatnim klinikama trebalo kontrolirati da li tu vrše abortuse. Ako se u privatnim klinikama uredno vrše abortusi, a doktori koriste prigovor savjesti u javnim bolnicama, to je zloupotreba tog instituta i sticanje materijalne koristi na uštrb reproduktivnih prava. Ohrabreni iskustvom korištenja prigovora savjesti doktora, počeli su ga koristiti i babice, medicinske sestre, stomatolozi kao i farmaceuti i farmaceutski tehničari. Tako je prema navodima Faktografa⁶¹ „djelatnica ljekarne odbila izdati ginekološki propisane kontracepcijske pilule koje pacijentica koristi zbog preobilnog menstrualnog krvarenja i kao metod kontracepcije. Djelatnica se pozvala na prigovor savjesti jer ona "po svojim uvjerenjima ne podržava korištenje kontraceptivnih pilula kao metodu kontracepcije". Kako pravo na abortus nije jedino ugroženo, nego i mogućnost korištenja kontracepcijskih pilula vrijedi se zapitati šta je iduće na listama zabrane kao i gdje je kraj sve nerazumnijim zahtjevima desnih udruženja i političara.

U Hrvatskoj, baš kao i u Poljskoj, su izuzetno zastupljeni "pro life" i "pro choice" prosvjedi kakvi trenutno ne postoje u našoj državi. Hod za život predstavlja "pro life" prosvjede organizirane od strane udruženja "U ime obitelji", a kao reakcija se naknadno javljaju i "pro choice" prosvjedi među kojima je i performans "Tiha misa" kao umjetnički odgovor na okupljene muškarce koji su s kronicama molili za "prestanak abortusa i povratak muškog autoriteta u porodici". Koliki je stvarni utjecaj tih udruženja govori i činjenica da su ta udruženja uspjela pokrenuti referendum o tome da li definicija braka kao zajednice muškarca i žene treba da uđe u ustav, unatoč veoma rigidnim proceduralnim pravilima oko pokretanja referenduma u Hrvatskoj. Ž. Markić je, također, izgubila i tužbu protiv novinarku RTL-a koja je objavila informacije kako firma Ž. Markić zarađuje na prodaji kontracepcijskih pilula te abortivnih sredstava. Wikileaks je objavio da su udruženja finansirana od strane ultradesničarskih udruženja HazteOir i CitizenGO a koje djeluju pod zajedničkim naslovom Mreža netolerancije

⁶⁰ Vidjeti: <https://www.dw.com/hr/pravo-na-poba%C4%8Daj-ho%C4%87e-li-hrvatska-krenuti-u-smjeru-poljske/a-55801144> [pristupljeno 5. maja 2023.]

⁶¹ Vidjeti: <https://faktograf.hr/2018/11/15/priziv-savjesti-siri-se-na-ljekarne-djevojci-odbili-izdati-pilule/> [pristupljeno 5. maja 2023.]

(*The Intolerance Network*) sa sjedištem u Španiji.⁶² Novac je dodijeljen kako bi „mobilizirale istomišljenike da se spriječi bilo kakav napredak u promoviranju LGBTQ prava, sekularizacije, te borbe za reproduktivna prava.” Uzevši u obzir navedeno, očigledno je da je tu riječ prvenstveno o osobi koja iskorištava novac stranih desničarskih organizacija dok pri tome i sama zarađuje na kontracepciji (što je prema nauku katoličke crkve, također, zabranjeno) tj. kao uspješni populist zagovara ideje određenog svjetonazora, a pri tome ni sama nije voljna ispoštovati takva stajališta do kraja.

3.2. Uporedno pravo – slučaj pred Evropskim sudom za ljudska prava

Iako se u Evropskoj Konvenciji o ljudskim pravima izričito ne spominje abortus, pa čak ni reproduktivno zdravlje niti zdravlje u cjelini, dosadašnji slučajevi koji su se odnosili na kršenje prava na abortus su bili podvedeni pod kršenje člana 8. Konvencije tj. na pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života kao i na pravo na život (član 1.) te pravo na zabranu mučenja (član 3.). Iako se eksplicitno ne spominje pravo na abortus u samoj Konvenciji, Evropski sud za ljudska prava je isticao u svojim ranijim presudama kako se Konvencija treba tumačiti i u duhu današnjeg vremena, a ne isključivo vremena njenog donošenja – pedesetih godina prošlog stoljeća (presuda *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*). Sud je donio priličan broj presuda u ovoj oblasti: *X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* iz davne 1980. zbog medicinskih indikacija u 10. sedmici trudnoće, *R.H. protiv Norveške* 1992., *Boso protiv Italije* iz 2002., *Vo protiv Francuske* iz 2003., *Tysiac protiv Poljske* 2005., *A.B.C. protiv Irske* 2010., *R.R protiv Poljske* 2011., *P. i S. v. protiv Poljske* 2012, *Amanda Jane Mellet protiv Irske* 2016., *Grimmark protiv Švedske* 2020. i sl. Zbog ograničenosti obima ovog rada, fokus je stavljen na recentniju presudu iz 2020. godine gdje je Evropski sud odlučivao o mogućoj povredi člana 9. Konvencije – sloboda savjesti i vjeroispovijesti u vezi s članom 10. sloboda izražavanja i članom 14. zabrana diskriminacije. U predmetu *Grimmark i Steen protiv Švedske* podnositeljice su se obratile Evropskom sudu nakon što su iscrpile sve pravne lijekove pred švedskim sudovima tražeći od Evropskog suda da presudi u slučaju kršenja ljudskih prava uslijed otkaza. Podnositeljice koje su prolazile obuku za posao babica u bolnicama, nisu dobile posao babice jer su isticale prigovor savjesti pri vršenju abortusa, te su se žalile da im je onemogućeno zaposlenje, kao i da su učinjene povrede članova 9., 10., i člana 14. Konvencije. Sud je potvrdio prethodne odluke švedskih sudova tj. da odbijanje asistiranja pri vršenju abortusa predstavlja profesionalno ograničenje u obavljanju tog posla. U odluci Suda ustanovljeno je da su odluke temeljene u švedskim zakonima i da ne predstavljaju kršenje religijskih sloboda. Također, odluke švedskih sudova su “slijedile legitiman cilj zaštite zdravlja žena koje žele obaviti abortus” (Brzozowski, 2021).

U slučaju odabira zaposlenja *Grimmark i Steen*, sve odgovarajuće informacije o profesionalnoj djelatnosti su im pružene pri odabiru te djelatnosti, te su podnositeljice bile upoznate sa dužnostima navedene djelatnosti koje su odbile vršiti. Iz ove presude je i više nego jasno kako se na razne načine pokušava uskratiti ostvarivanje prava

⁶² Vidjeti: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/wikileaks-objavio-dokumente-spanjolski-ultradesnicari-financirali-udrugu-zeljke-markic-vicu-batarela-15094377> [pristupljeno 28. aprila 2023.]

na abortus, a čemu doprinosi sve veći utjecaj desnih stranaka posljednjih godina u Evropi kao i određeni, manji uspjesi koji su postignuti od strane političara i desnih udruženja.

3.3. Pravo na abortus – Bosna i Hercegovina

U prethodnim poglavljima iznesen je osvrt na (desni) populizam i na iskustva iz uporednog prava u onim državama koje imaju restriktivniju legislaturu od BiH, kao i državama koje su doživjele promjene u ovoj oblasti upravo uslijed dolaska na vlast desnih stranaka i značajnije zastupljenosti desnih udruženja. Da li postoji mogućnost pokretanja inicijative o zabrani abortusa u BiH istraživao je i domaći portal Buka uvidjevši poveznicu između širenja desnih ideja i oduzimanja reproduktivnih prava u ostatku svijeta.⁶³ U intervjuu koji je sačinio Portal Buka sa pravnicom Azrom Berbić istaknuto je kako: „usluge namjerenog prekida trudnoće se ne pružaju u zdravstvenim ustanovama u Kantonu 10 i dijelu Mostara, gdje se rade isključivo medicinski inducirani prekidi trudnoće. Pretpostavljam da se u tim ustanovama ljekari najčešće i pozivaju na tzv. ‘prigovor savjesti’. Zabilježen je i zabrinjavajuće veliki broj svjedočenja žena da pri zahvatu abortusa nije korištena anestezija.”

S obzirom na to da Kanton 10 i HNK predstavljaju kantone s većinski hrvatskim stanovništvom a slijedom navedenog o trenutnom stanju prava na abortus u Hrvatskoj, bolnicama i kliničkim centrima s tih područja je upućena molba pri izradi ovog rada u cilju prikupljanja potrebnih podataka. Na pomenuti upit odgovori su u potpunosti izostali.

Zahtjev za pristup informacijama je podnio i Sarajevski otvoreni centar (SOC) za Narandžasti izvještaj⁶⁴ ali je i njihovom zahtjevu samo djelomično udovoljeno, tako da ne postoje cjeloviti podaci za BiH u ovoj oblasti. Što se tiče ostalih kantona s većinski bošnjačkim stanovništvom, Republike Srpske i distrikta, tj. političara i udruženja koja djeluju na tim područjima, nije abilježeno značajnije pozivanje na zabranu abortusa.

U Bosni i Hercegovini trenutno imamo fragmentarnu podjelu u ovoj oblasti, tj. ne postoji zakon na državnom nivou nego su postojeći entitetski zakoni uredili ovu oblast. U FBiH i Brčko Distriktu na snazi je Zakon o uslovima za prekid trudnoće koji je

⁶³ Postoji li mogućnost pokretanja inicijative o zabrani abortusa u BiH? Ovaj članak je prenio i ZOS radio. Dostupno na: <https://6yka.com/bih/postoji-li-mogucnost-pokretanja-inicijative-o-zabrani-abortusa-u-bih> [pristupljeno 30. april 2023.]

⁶⁴ U Narandžastom izvještaju 5 SOC-a podatke je dostavilo 9 od 25 klinika/bolnica sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite. Privatne klinike nisu uopće dostavile podatke, dok je za neke bolnice poput Sveučilišne kliničke bolnice Mostar, Županijske bolnice „Dr Fra Mihovil Sučić“ Livno, Županijske bolnice Orašje, Opće bolnice Bugojno navedeno u izvještaju kako uopće ne obavljaju procedure prekida trudnoće. SKB Mostar obavlja isključivo one koje ugrožavaju život trudnice. Primijećena su i značajna variranja u cijenama između različitih ustanova kao i to da ZZO Bosansko-podrinjskog kantona ne pokriva ni troškove medicinski induciranog abortusa. Vidjeti: Sarajevski otvoreni centar (SOC), NARANDŽASTI IZVJEŠTAJ 5 Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu 2016 – 2019. godine, Sarajevo 2019. Dostupno na: soc.ba/site/wpcontent/uploads/2019/12/Narandžasti-izvještaj-2016.2019_BHS_web.pdf [pristupljeno 20. april 2023.]

naslijeđen iz bivše države dok je u Republici Srpskoj došlo do izmjena 2008. godine te je oblast uređena Zakonom o uslovima i postupku za prekid trudnoće RS. Federalni zakon u članu 5. propisuje da će se zahtjevu za prekid trudnoće koji je podnijela punoljetna trudnica koja posjeduje poslovnu sposobnost, kao i trudnica starija od 16 godina koja sama ostvaruje sredstva za život po osnovu rada, udovoljiti ako: 1. ako trudnoća nije prešla 10 sedmica; 2. ako se prekidom trudnoće neće neposredno ugroziti život ili zdravlje trudnice.

Ako je trudnica mlađa od 16 godina kao i u slučaju da je trudnici oduzeta poslovna sposobnost, o zahtjevu odlučuje posebna komisija koja se formira u sastavu dva doktora i socijalni radnik. Federalni zakon propisuje i da se ne može odobriti prekid trudnoće starije od 20 sedmica dok u nekim zemljama poput Holandije u najtežim medicinskim slučajevima je moguće odobriti i prekid trudnoće nakon 24 sedmice. Postojeći zakon propisuje i da služba za zdravstvenu zaštitu žena vodi posebnu evidenciju u vezi s prekidima trudnoće, ali manjkavost je u tome što privatne klinike u kojima se često vrše prekidi trudnoće, ne vode ove evidencije.

Federalni zakon u *de lege ferenda* rješenjima treba unaprijediti tako da se reguliše obavljanje abortusa u privatnim klinikama kao i da propiše obavezu vođenja evidencije, te da se omogući i prekid trudnoće nakon 20. sedmice u posebnim slučajevima koje bi odobravalala komisija. S obzirom da u BiH već postoje bolnice i klinički centri (HNK i Kanton 10) u kojima se pojedini doktori koriste prigovorom savjesti, nova zakonska rješenja bi trebala regulisati ovu oblast na način da postoji poseban registar doktora i medicinskog osoblja koji koriste prigovor savjesti, te uspostaviti posebnu komisiju koja bi nadgledala da li doktori koriste prigovor savjesti i u privatnim ordinacijama. Također, bi u budućim zakonskim rješenjima trebala biti uspostavljena obaveza koja propisuje bolnicama obavezu da, ako se svi doktori koriste prigovorom savjesti, postoji mogućnost ostvarivanja tog prava povremenim angažovanjem doktora koji taj prigovor ne koriste.

U BiH trenutno djeluju dvije "pro-life" inicijative, konkretno Glas za život i Sara – mjesto za tebe, koje nastoje polu informacijama i dezinformacijama odgovoriti trudnice koje žele izvršiti legalni prekid trudnoće, a pri tome koriste retoriku da se radi o izuzetno opasnom zahtjevu koji ostavlja trajne posljedice na trudnice poput mogućeg PTSP-a i većeg rizika od raka dojke, a što je potpuno naučno neutemeljeno. Oba udruženja svoj *anti-choice* aktivizam provode preko Facebook i Instagram stranica kao i vlastitih web stranica, a u prilog im itekako ide i opća medijska nepismenost u zemlji i nedovoljno sankcioniranje lažnih vijesti. U trenutku pisanja ovog rada, Facebook stranica Sara – mjesto za tebe broji 735 pratitelja dok Glas za život broji čak 7,5 hiljada pratioca, iako na FB objavama bilježe zanemarljiv broj reakcija. FB objave su uvelike koncentrisane na sadržaje koje postoje u uobičajenim grupama i stranicama koje pišu o trudnoći i majčinstvu uz povremene nagradne igre kao i suptilno uvjeravanje trudnica da je uvijek bolje roditi dijete iako one, možda, trenutno ne misle niti žele tako.

Na web stranici Glas za život se nudi direktan link na "pro life" web stranicu Heartbeat International kao i podaci da se sjedište organizacije nalazi u Sarajevu u ulici Radnička 3A i kontakt telefoni, te molbe da ih se kontaktira na brojeve telefona, a pri tom ne postoje apsolutno nikakve informacije ko je osoba koju trebamo kontaktirati.

Kontaktiran je dostupan broj +387603030161 s namjerom prikupljanja dodatnih informacija o samom udruženju i djelovanju kao i potrebom za ukazivanjem na izrazito neetičan, neprofesionalan i nadasve lažan sadržaj, ali je broj trenutno isključen. Na pomenutoj web stranici se nalazi i određena anketa s minornim brojem ispitanika (600) a u kojoj na pitanje „Ukoliko se desi da opet neplanirano ostanete u drugom stanju kako biste postupili“ odgovor „rodila bih bebu“ bira 86 osoba, dok na odgovor „abortirala bih“ bira navodno sedam žena, a čime se na sugestivan način pokušava odvratiti potencijalne trudnice od abortusa.

4. Zaključak

U radu je dat pregled populizma i desnog populizma kao i ideje zabrane prava na abortus koja se širi populističkom retorikom, dok pri tome *“pro life”* narativ zauzima sve veći utjecaj u Evropi i svijetu. Tema abortusa je jedna od tema koja iznimno polarizira društvo. U BiH pitanje abortusa još uvijek nije zastupljeno u medijskom prostoru kao što je slučaj u RH, Poljskoj i drugim zemljama. Političari kao i veći broj udruženja civilnog društva ne govore mnogo o ovoj temi.

Zakoni koji uređuju ovu oblast ne provode se dovoljno u praksi, prvenstveno u javnim ustanovama. Klinike i bolnice sa određenih područja države ne poštuju zakon tj. ne pružaju usluge na koje su obavezni po zakonu, a pri tome nisu zabilježeni slučajevi kažnjavanja tih ustanova koje bi provodili nadležni organi. Iako važeći zakoni obavezuju pružanje sigurne zdravstvene usluge abortusa, abortus nije dostupan pod jednakim uvjetima na cijeloj teritoriji BiH.

Udruženja koja nastoje promovirati *“pro-life”* agendu te onemogućiti ženama prava koja im propisuje važeći zakon, djeluju nesmetano još od 2016. godine u BiH, a pri tome se koriste lažnim i neprovjerenim informacijama bez ikakvih krivičnih ili prekršajnih posljedica.

Literatura

Abortion Methods and Procedures | Doctors for Choice. (n.d.). Pristupljeno sa: <https://www.doctorsforchoice.mt/kif-isir-abortion>

Bogdanić, S., Batisweiler, D., 2020, Hoće li Hrvatska krenuti u smjeru Poljske?, Deutsche Welle, pristupljeno sa: <https://www.dw.com/hr/pravo-na-poba%C4%8Daj-ho%C4%87e-li-hrvatska-krenuti-u-smjeru-poljske/a-55801144>

Brakus, A., (2018.) Festival konzervativnih ideja: od prozivanja “medijskog čopora” do predstavljanja obiteljaške Istanbulske, Faktograf, 28.11.2018. Dostupno na: <https://faktograf.hr/2018/11/28/festival-konzervativnih-ideja-od-prozivanja-medijskog-copora-do-predstavljanja-obiceljaske-istanbulske/>

Brzozowski W., The Midwife’s Tale: Conscientious Objection to Abortion after Grimmark and Steen, Oxford Journal of Law and Religion, V. 10, 2, June 2021, str 300-305, Pristupljeno sa: <https://academic.oup.com/ojlr/article/10/2/298/6446548>

Derado, A. (2014). Populizam i kriza demokracije. Amalgam, 6-7. (6-7), 19-36. Pristupljeno preko: <https://hrcak.srce.hr/134854>

Džananović N., Karamehić M., 2016., Populism in Transition – Bosnia and Herzegovina, Populist Political Communication in Europe, Vol.1, str. 5.

Fejzić, E. (2021), Populizam i nacionalizam u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini: desnica, ljevica i zloupotrebe volje naroda., str. 250-253.

France. (2018, September 28). Andorra, one of Europe’s last abortion holdouts. France 24. Pristupljeno sa: <https://www.france24.com/en/20180928-andorra-one-europes-last-abortion-holdouts>

Glas za život [Internet] Dostupno na: <https://www.glaszazivot.com/> [pristupljeno 20. aprila 2023.]

Haliklopoulou, D., Nanou, K., Vasilopoulou, S. (2012), The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism. European Journal of Political Research, 51: 504-539.

Indexhr [Internet] Dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/sud-derifaj-nije-klevetala-zeljku-markic-kad-je-rekla-da-zaradjuje-na-kontracepciji/2442080.aspx> [pristupljeno 20. aprila 2023.]

Populism, European Center for Populism Studies, (n.d.). Dostupno na: <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/populism/>

Sarajevski otvoreni centar (2019). Narandžasti izvještaj 5 Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu 2016-2019. godine [Internet] Dostupno na: https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2019/12/Narandzasti-izvjes%CC%8Ctaj-2016.-2019_BHS_web.pdf (20.4.2023.) [pristupljeno 20. aprila 2023.]

Sharma, G. 2022, Poland’s ban on abortion forces many to seek help in Germany. Women’s Rights | Al Jazeera. Pristupljeno sa: <https://www.aljazeera.com/features/2022/8/8/polands-ban-on-abortion-forces-many-to-see-help-in-germany>

Veljan, N., Čehajić-Čampara M., 2021, Rodne ideologije: Kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju, Atlanska inicijativa, 2021, str. 5, Dostupno na: https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/2021/12/GENDER_IDEOLOGIES_BHS.pdf pristupljeno 15.aprila 2023.

World Population Review, Countries Where Abortion Is Illegal 2023. (n.d.-b). Dostupno na: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/countries-where-abortion-is-illegal>

Žene u Mađarskoj dužne po zakonu slušati otkucanje srca fetusa prije procedure abortusa. (n.d.). Pristupljeno sa: <https://federalna.ba/zene-u-madarskoj-duzne-po-zakonu-slusati-otkucanje-srca-fetusa-prije-procedure-abortusa-jtqke>

Gradonačelnik Zenice na referendumu građane želi pitati treba li pomoći posrnulom preduzeću. (n.d.). Pristupljeno sa: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/gradonacelnik-zenice-na-referendumu-gradjane-zeli-pitati-treba-li-pomoci-posrnulom-preduzecu/200107049>

STVAR KOJA SE GOVORI SAMO JEDNOM: Milorad Dodik je 30 puta prijetio izdavanjem RS iz BiH. (n.d.). Pristupljeno sa: <https://zurnal.info/clanak/milorad-dodik-je-30-puta-prijetio-izdavanjem-rs-iz-bih/24191>

Bošnjačka majorizaciji Hrvata u BiH sve na jednom mjestu. Pristupljeno sa: <https://kamenjar.com/bosnjacka-majorizaciji-hrvata-u-bih-sve-na-jednom-mjestu/> [pristupljeno 9. juna 2023.].

Priziv savjesti širi se na ljekarne: Djevojci odbili izdati pilule. (n.d.). Pristupljeno sa: <https://faktograf.hr/2018/11/15/priziv-savjesti-siri-se-na-ljekarne-djevojci-odbili-izdati-pilule/>

WikiLeaks objavio dokumente: 'Španjolski ultradesničari financirali udrugu Željke Markić, Vicu Batarela...' (n.d.). Pristupljeno sa: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/wikileaks-objavio-dokumente-spanjolski-ultradesnicari-financirali-udrugu-zeljke-markic-vicu-batarela-15094377>

Postoji li mogućnost pokretanja inicijative o zabrani abortusa u BiH? (n.d.). Pristupljeno sa: Postoji li mogućnost pokretanja inicijative o zabrani abortusa u BiH? Dostupno na: <https://6yka.com/bih/postoji-li-mogucnost-pokretanja-inicijative-o-zabrani-abortusa-u-bih>

Woman prosecuted for having an abortion in Malta, given a conditional discharge (n.d.). Pristupljeno sa: <https://www.doctorsforchoice.mt/post/woman-prosecuted-for-having-an-abortion-in-malta-given-a-conditional-discharge>

Biopolitika roda u Srbiji: vrednovanje ženskog života

Katarina Grković

grkovic.kat@gmail.com

Mentorica: Ana Pajvančić Cizelj, prof.dr.

ana.pajvancic@ff.uns.ac.rs

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

Sažetak: U radu će autorica nastojati da razjasni razloge razlike u valorizaciji života žena i muškaraca, kroz različite primjere i teorijske okvire. Početna tačka istraživanja će biti analiza diskursa konkretne izjave iz medijskog prostora o femicidu i kaznama za femicid u Srbiji, koji eksplicitno ukazuje na disproporcijalnu valorizaciju muških i ženskih smrti i posljedično života. Autorica nastoji da problem objasni iz teorijskog okvira ideja biopolitike koje razvijaju Judith Butler, Giorgio Agamben i Jimmema Repo, a nakon toga se istraživanje kontekstualizuje primjerima nasilja u Srbiji, kao i teorijskim analizama mizoginije nastalim na području Srbije. Rad ukazuje na direktnu vezu između organizacije i disciplinovanja društva kroz rodne uloge i orodnjenog nasilja koje se očituje i kao direktno nasilje i kao nedostatak institucionalnih reakcija na nasilje. Namjera autorice jeste da ovu direktnu vezu između rodno podijeljenog društva i nasilja eksplicira.

Ključne riječi: femicid, biopolitika, život, nasilje, rod

1. Uvod

U jutarnjem programu televizije Happy na temu nasilja, advokat i narodni poslanik Svetozar Vujačić, rekao je: ... „Ja za 42 godine advokature, isključivo sam radio krivične predmete, najjače, mislim zverska ubistva, otac ubio sina, brat brata i tako dalje... Retko sam branio kad muž ubije ženu jer je to lako ubistvo, onda to nije interesantno ni braniti jer je lako odbraniti. A kad žena ubije muža onda je to teško ubistvo. Kad muž ubije ženu, to nije tako teško ubistvo, nije to tako teško braniti. To se lakše brani nego kad žena ubije muža. Ima milion motiva zašto je on nju ubio, razumete, primera radi. Malo karikiram, ali ima tu mnogo istine” (Telegraf, 2023).

U ovakvom diskursu pod “najjača, zvjerska ubistva” potpadaju samo ubistva koja se tiču muških života, dakle, otac, sin i slično. Kada muškarac ubije ženu, ubistvo se unaprijed sudi kao lakše, to jest, okrivljeni, po mišljenju advokata, dobija blažu kaznu i po pravilu ga je lakše odbraniti. Kada je slučaj obrnut, dakle, žena usmrti muškarca, ubistvo se tereti kao teže – vjerovatno, ponovo jer je u pitanju život obilježen kao muški. Odbrana je lakša zato što se mnogi razlozi uzimaju kao opravdanja ubistva, što olakšava situaciju za okrivljenog. Kasnije u razgovoru advokat pominje neke od klasičnih strategija opravdavanja ubistva žene poput ljubomore i prevare. Ovo nisu opravdanja koja se koriste samo u advokatskoj praksi, već ih srećemo i u medijima na teritoriji Srbije, kao i u svakodnevnom javnom mnijenju. Kada poslije ove izjave pogledamo statistike femicida u Srbiji, vidimo da je u posljednje tri godine broj ovakvih ubistava zabrinjavajuće visok. U 2021. ubijeno je 30 žena, u 2022. samo četiri manje, a u prvih četiri mjeseca 2023. već 10 (Femplatz, 2022). U tom smislu, problematičnost onoga o čemu advokat govori ne može da se redukuje samo na njegovo lično mišljenje; femicidi su veoma zastupljeni u Srbiji što govori o generalnoj percepciji i vrednovanju ženskog života. S obzirom na podatke, ovakve izjave se moraju dublje analizirati i kritikovati.

U ovom radu se fokusiramo na problem femicida kroz analizu stavova koji se mogu prepoznati u navedenoj izjavi. Pri tome se koristimo savremenim feminističkim i biopolitičkim teorijama. Savremene teorije moći nerijetko se pozivaju na perspektivu biopolitike, koju prvi razvija Mišel Fuko (Foucault, 1978) a kojoj su doprinjeli i drugi važni mislioci/teljke poput Hane Arent (Arendt, 1981) i Đorđa Agambena (Agamben, 2018). Ipak, čini se da ovaj novi način razumijevanja praktikovanja moći rijetko, ako uopće uzima u obzir orodnjeni (ili urođnjeni)⁶⁵ kontekst savremenog društva. U „Istoriji seksualnosti“, Fuko (1978) će tematizovati i to da se spolni identitet pojedinaca u društvu razvija praksama disciplinovanja seksualnosti, no podijeljenost društva na jasno određena dva spola (ili roda) ostaje samo jedan od aspekata. U ovom radu rodni aspekt uzimamo kao glavni okvir posmatranja femicida, i orodnjenog nasilja. Polazimo od pitanja kako femicid i nasilje razumjeti iz perspektive biopolitike? Da li ovako posmatrani oni dobijaju novu društvenu ulogu?

Feminističke i biopolitičke teorije sagledavamo u odnosu na specifičan kontekst Srbije i Zapadnog Balkana. Na tom putu slijedit ćemo misao Marine Blagojević (2002., 36): “Nema nikakvih sumnja da je jedna od ključnih feminističkih epistemoloških strategija kontekstualizacija. Ne postoji znanje izvan prostornog i vremenskog okvira, kao što ne postoje ni teorijski pojmovi izvan konteksta... Postoji opasnost da ono što je javno slično mi vidimo i tumačimo uz pomoć tih teorija kao istovrsno”. Naše vrijeme i prostor jeste Republika Srbija, jedna od zemalja područja koje prepoznajemo kao Zapadni Balkan, država koja je prošla postkomunističku tranziciju i koja u svojoj skorašnjoj historiji sadrži ratove na bazi etniciteta. Mizoginija nastala u ovakvom okruženju mora biti po mnogo čemu specifična. U ovom društvu postoji izrazita podijeljenost na osnovu rodnih uloga. Cilj nam je da pokažemo kako disciplinovanje ljudi putem rodnih

⁶⁵ U literaturi se može pronaći više izraza za ono što na engleskom srećemo kao “gendered”. U nastavku rada, orodnjeno nasilje odnosit će se na nasilje počinjeno prema onim subjektima koji su jasno rodno određeni, a koje za jedan od uzroka ima baš ovu rodnu podjelu. U tom smislu žrtve orodnjenog nasilja nisu samo žene, već i svi oni koji na neki način izlaze van heteronormativnog okvira koji se nameće.

uloga u Srbiji, dovodi i do najradikalnijih slučajeva nasilja poput same smrti. Ono što će biti od glavnog interesa jeste veza između rodne organizacije društva i nasilja. Pre-sjek ove dvije pojave pokazuje se kao iznenađujuće pogodan za analizu porodičnog nasilja kao i medijske kulture Srbije, ali i drugih fenomena poput ratova i „etničkog čišćenja“.

2. Ontološke razlike među životima

S obzirom na to da u analizi govorimo o načinu na koji se tretira nasilje, pokušat ćemo da iskoristimo neke od ideja Džudit Batler (Judith Butler). U savremenom načinu vladanja, došlo je do promjene struktura i praktikovanja moći. Oni koji moć posjeduju sada je mogu praktikovati nad stanovništvom, ne tako što će prijetiti nasiljem ili smrću, već tako što će samo određene živote i grupacije podržavati u njihovom opstajanju. To znači, da se smrt više ne raspoređuje aktivnim sredstvima u vidu kazne, već se određeni životi puštaju da nestanu – smrt i nasilje prepoznajemo kao svakodnevni potencijal, od kojeg su samo neki zaštićeni. Ovo vodi pitanju, koje Batler (2020., 67) eksplicitno postavlja: “Šta navodi bilo koga od nas da pomogne opstanku života drugog?” Ili drugim riječima iskazano, koji je kriterij da određenim životima kontinualno omogućavamo preživljavanje? Pitanje o onome ko smo to mi, ostavit ćemo za kasnije.

Pozicija iz koje problemu nasilja pristupa Batler pomaže nam jer orodnjeno nasilje, ali i nasilje uopće možemo posmatrati iz jednog drugog ugla. Umjesto klasične etičko – dijadičke relacije nasilja u kojoj imamo nasilnika i žrtvu, te je nasilje izolirani čin motivisan individualnim psihološkim stanjima, mi pitamo kako je moguće da je struktura u kojoj se nasilni događaj desio dozvolila da se on desi? Konkretnije, koji su to sve mehanizmi koji omogućavaju da se desi femicid? Ono što opravdava skok s individualne na sistemsku perspektivu, jeste činjenica da se isti šablon ponavlja kako u načinu na koji se nasilje vrši, tako i u načinu na koji se ono percipira kako u javnosti, tako i institucionalno. To je vidljivo i, ali ne samo, na primjeru Vujačićevog citata. U tom smislu nam pitanja o žrtvi i samoodbrani, pitanja o relaciji između njega i nje, tj. relaciji jednog ja i jednog ti, neće pomoći.

Dakle, pitanje koje moramo postaviti, a koje će rasvijetliti biopolitičku stranu ovog problema, jeste ono koje i sama Batler postavlja: “Ko pripada grupi koja štiti, a na koga mislimo kada govorimo o životima kojima treba zaštita?” (2020., 67). Treba uočiti obrt koji donosi biopolitika. Nasilje se ovdje uzima kao konstanta, ono na šta se može računati, dok je zaštita izuzetak. To znači da ono što možemo očekivati jeste nasilje. Nije potrebno aktivno djelanje da bi se nasilje desilo. U našem slučaju se u prvi plan javlja određena karakteristika grupe koja biva pod stalnim udarom nasilja, a to je rod. Na osnovu činjenice da se određene osobe u našem društvu prepoznaju kao žene, mi uopće možemo da pratimo ovu strukturalnu nepromjenljivu kada je nasilje u pitanju. U tom smislu se žene nerijetko označavaju kao ranjiva grupa, jer prepoznajemo da im je potrebna zaštita od evidentnog nasilja kojem su one izložene. Problem s ovim pristupom jeste baš to što se ne postavlja pitanje o tome ko će i na koji način pružiti ovu zaštitu i zašto bi ona grupa koja treba da pruži ovu zaštitu u suprotnosti ka žrtvama bila razumljena kao neranjiva?

Eksplirajmo problematičnost ove situacije. Kao prvo, ova vrsta označavanja ugroženih kao ranjivih nerijetko reprodukuje iste strukture koje su ove ljude prvobitno i doveli u položaj ranjivosti. Drugim riječima: "...ona utvrđuje paternalistički oblik moći, i to baš u momentu kada su recipročne društvene obaveze najurgentnije potrebne" (Butler, 2020., 71). U neravnopravnoj raspoređenosti moći i mogućnosti, koju označavamo kao paternalističku, potpuno zanemarujemo da je pomoć, podrška i solidarnost svima potrebna. To znači da nema "neranjivih". Prisetimo se, da bi život opstao, on mora biti potpomognut društveno, infrastrukturno i institucionalno. To posljedično znači da oni koji preživljavaju ovu podršku već dobijaju. Tako iznova zanemarujemo da nije potrebno štiti žrtve – jer one nisu pasivni predmeti, već ustanoviti sistemsko okruženje u kojem zanemarivanje određenih rodno označenih života neće biti moguće. Problem diskursa "zaštite ranjivih" vidimo u ponovnom preuzimanju moći i agentnosti samo od onih, čije su potrebe već zbrinute – čiji su životi prepoznati kao vrijedni življenja. Mislimo, da ne treba ni pominjati da se ova vrsta podrške životu, također, odvija orodnjeno, te da treba imati u vidu da svi oni koji jesu društveno poduprti, to jesu kroz odnose i rad brige – tradicionalno ženski rad koji je osnova opstajanja u životu, a koji se često ne prepoznaje kao aktivni rad.

Već smo pomenuli implicitno vrednovanje određenih života kao (ne)vrijednih življenja. Ovo je još jedan razlog zbog kojeg moramo preći iz individualne perspektive žrtve i nasilnika na kulturno – politički nivo. Kada govorimo o vrijednostima, onda moramo imati u vidu društvenu klimu i diskurs u kojima se one formiraju. U tom smislu femicid u Srbiji nije stvar individualnih odnosa, on nije privatni problem supružnika, niti tragična ljubavna priča, kao ni posljedica mentalnog poremećaja nasilnika. Svaki od ovih slučajeva to može biti u fenomenalnoj ravni; ali moramo postaviti pitanje koji su uslovi mogućnosti da se orodnjeno nasilje ipak šablonski ponavlja? Analiza medijskog diskursa i javne percepcije ovih priča može nam pomoći u tome. Kako smo vidjeli, sam Vujačić svodi ove slučajeve, iako i sam prepoznaje strukturu ponavljanja u njima, na situacije koje se daju lahko opravdati. Po njemu ima mnogo razloga zašto ubistvo žene neće biti teže ubistvo – drugim riječima zašto se neće percipirati kao prekidanje života u potpunosti vrijednog življenja. Ovi su pak razlozi uvijek individualne prirode, iako se nikada ne radi o izolovanom problemu.

Relativizacija nasilja kroz opravdanja poput ljubomore, tragedije, mentalne nestabilnosti i sličnog, uvijek već funkcioniše kao narativ devalorizacije života. Butler će ove omalovažavane živote prepoznati kao one koji se neće moći oplakivati poslije svoje smrti. Ona prepoznaje važnu karakteristiku ovih života: „Postoji razlika između nekoga ko biva oplakivan i u tome da ta osoba u svojem živom biću nosi osobinu oplakljivosti (engl. *grieveability*). Drugo uključuje kondicional...” (Butler, 2020., 75). Kondicional bi u ovom slučaju bio uslov, najjednostavnije rečeno: ako život žene bude oduzet, prema počiniocu će se postupati kao izvršiocu težeg ubistva. Ako se to ne desi, društvo u kojem se ubistvo odigralo pustilo je da se jedan život prekine. Kada ubistvo ne ostavi traga, ili ostavi vrlo mali trag koji se lahko opravdava, to implicitno šalje poruku, da život koji je oduzet već i prije toga nije bio vrijedan kao ostali životi, nije u potpunosti živio. Tako biopolitička raspoređenost moći ne podupire sve živote podjednako. Ovim putem mizoginija u Srbiji operiše na institucionalnom nivou; ona nije prirodni stav, koji samo srećemo u društvu. Ona reprodukuje iste strukture moći i u njihovom je interesu.

Kada govori o problemu femicida u zemljama Južne Amerike, Butler primjećuje određenu karakteristiku njihovih života: "One koje žive razumiju sebe kao *još uvijek žive*, žive uprkos ovoj sveprisutnoj prijetnji, i one opstaju i dišu, unutar atmosfere potencijalne povrede" (2020., 189). Sličnost opisa opstanka ovih žena sa stanjem u Srbiji možemo prepoznati kada pogledamo natpise različitih banera na protestu protiv femicida u Beogradu koji je održan 25. februara 2023. godine. Protestantkinje i same porukama ukazuju na stalnu atmosferu nesigurnosti i opasnosti: „Život u strahu je nasilje“, „Znate li sa koliko straha rastu devojčice“ ili „Samo hoću da mirno šetam noću“. Vidimo da se nasilje očekuje, da je svakodnevica obojena ovom mogućnošću. Ove žene zahtjevaju da se nešto učini unaprijed, da se stvori jedna sigurnija atmosfera za sve žene – one prepoznaju problem kao sistemski. Činjenica da opstanak treba aktivnost i da prepuštanje života znači smrt potvrđuje nezaobilaznost biopolitičke perspektive. Izvrnute relacije govore o tome da postoji stalno moguća prijetnja, da postoji kontinualno nasilje, s kojim se suočavamo svakodnevno. Isto možemo iščitati i iz različitih statistika.

3. Logika isključivanja i uspostavljanje sistema

Istraživanja Đorđo Agambena (Agamben, 2018) o osnovama političkog poretka kao ljudske zajednice ukazuju na nekoliko važnih tačaka koje moramo uzeti u obzir kako bismo dalje rasvijetlili situaciju femicida u Srbiji. S jedne strane on se bavi strukturom zakona kao takvog; dakle, uslovima mogućnosti da se moć u jednom društvu artikula kroz normu. S druge strane, kako i nosi naslov njegove knjige, on se bavi homo sacerom, svetim čovjekom, čije značenje po političku zajednicu treba objasniti, kako bismo mogli da razumijemo specifičnu situaciju u kojoj se nalaze žene u srpskom društvu.

Homo sacer, u rimskom pravu postoji kao osoba koja se smije ubiti, ali ne smije žrtvovati. Dakle, homo sacer bio je isključen kako iz klasičnog pravnog sistema, tako i iz religijskog poretka. To znači da je osoba proglašena homo sacerom bila prepuštena drugima da odluče o sudbini njenog života, a da u slučaju ubistva ne snose posljedice koje bi ubistvo inače povuklo sa sobom. Tako Agamben karakteriše homo sacera: "... u izvjesnom smislu predstavlja pravi exception u tehničkom smislu, izuzetak koji bi ubici omogućio da se oslobodi optužbe za ubistvo, samim pozivanjem na svetost ubijenog" (2018., 95). Kako ne bi došlo do zabune, naglasit ćemo još jednom: ovdje svetost ne znači religijski karakter nečijeg života, već samo činjenicu da je ta osoba bila negirana kako iz pravnog tako i iz religijskog poretka. Kao izgnaniku, svako mu je mogao oduzeti život, a da za taj čin ne bude osuđen.

Homo sacera, u tom smislu, možemo posmatrati kao onog ili onu koje je suveren proglasio nevrijednim života, ili drugačije interpretirano: njihovi životi ne bi bili oplakivani kada bi se okončali. To su ljudi čiji životi iz ovog ili onog razloga, nisu prepoznati kao životi u punom smislu. Tako, po Agambenu, stvara se intrinzična dinamika političkog poretka kao takvog, koji se zasniva na tome da neko mora biti isključen. Onda kada se grupa ili pojedinac prepozna kao homo sacer, moguće je na osnovu tog izuzetka razviti pravni poredak. Posmatrano logički, ova vrsta izuzetka je u tom smislu pravilo; jer je dio sistema koji se uspostavlja, isto koliko je i zakon nad "normalnim"

građanima. Isključivanjem ona postaje dio poretka. Agamben prepoznaje da je uslov postojanja suverene moći ova vrsta isključenja: "... homo sacer, bi predstavljao izvornu figuru života zahvaćenog suvernim izopćenjem, čuvajući sjećanje na izvorno isključenje, zaslužno za stvaranje političke dimenzije... suvereno je ono područje u kome se može ubiti, a da se ne ubije niti prinese na žrtvu, dok se svetim, tj. izloženim ubistvu i zabranjenim za žrtvovanje, smatra onaj život koji se unutar tog područja nađe." (2018., 97)

Kada se vratimo problemu femicida, vidimo određene paralele. U svakom od slučajeva gdje se ubici ne sudi na način kao da je izvršio teško ubistvo, mi možemo da prepoznamo situaciju u kojoj je moguće ubiti, a da se ne ubije; tj. da se ne snose pravne posljedice ubistva. Razlozi su kao što smo vidjeli razni. Ali ono što ostaje isto u svakom od njih jeste da se na osnovu nekog razloga (ljubomora, mentalni poremećaj, preljuba) od slučaja ubistva pravi izuzetak. Jer izuzetak omogućava opravdanje: to nije obično ubistvo i ne smije se tretirati kao takvo. Na osnovu opravdanja mi možemo da govorimo o jednom izuzet(n)om slučaju, dakle, o nečemu što ne potpada pod pravilo. Pravilo bi, naravno, bilo klasična presuda ubistva. Ipak, ovi izuzeci nam ukazuju na ono što se i samo eksplicitno vidi u Vujačićevoj izjavi: nisu trivijalna opravdanja psihološke prirode razlog zašto se ubistvo žene ne tretira kao teško ubistvo, već činjenica da je život koji je prekinut ženski. Na ovaj način, svaki slučaj femicida pred sudom funkcioniše kao izuzetak, prikrivajući i time istovremeno ističući da se zapravo radi o mizoginoj praksi, utemeljenoj na orodnjenom nasilju. Da nije u pitanju porodična tragedija, niti ubistvo iz strasti – već jedan te isti repetitivni događaj: femicid.

Koliko god bilo teško i neprijatno govoriti o ljudskim životima i njihovoj smrti kao „još samo jednom od“, sve dok ne primjetimo šablon koji se ponavlja, ne možemo rasvijetliti uzroke ovog ponavljanja, niti njegovu vezu u odnosu na suverenu moć. Ova vrsta opravdavanja izuzetnim slučajevima, onemogućuje, i sada već to čini po pravilu, da se zakon s papira primjeni na ženski život. To znači da se žena stavlja van zakona, na sličan način kako se to dešava s homo sacerom. Ne treba zaboraviti, homo sacer – ovo izvorno isključivanje, jeste druga strana simetričnog odnosa prema moći. Biopolitička moć se zasniva na ovoj vrsti strukturalnog izopćavanja. U tom smislu se jedan društveni poredak mora stalno iznova zasnivati, stalnim ponovnim van-rednim stanjima, tj. izuzetim slučajevima. "Drugim riječima, osnivanje nije čin koji je završen jednom za svagda in illo tempore, već čin koji se, u formi suverene odluke, neprestano odvija u građanskom društvu" (Agamben, 2018., 123). Svaki od femicida onda možemo posmatrati kao ponovno ustanovljivanje mizoginog sistema Srbije.

To znači da dok se nešto inherentno u sistemu ne promjeni, femicidi neće stati. Oni su ovo stalno ponovno zasnivanje patrijarhalnog društva. Naravno, društvo kao takvo kompleksnije je od ove jednostavne relacije, ali moramo uzeti u obzir da i sam Agamben primjećuje da je način postupanja prema homo saceru, u savremenom svijetu prešao u način na koji se postupa prema životima uopće: „To što danas tačno određena figura homo sacera više ne postoji može da znači i da smo svi praktično postali homines sacri“ (2018., 129). Drugim riječima, nisu samo žene žrtve biopolitike – možemo govoriti o mnogim pomenutim ranjivim grupama, i ako želimo širu sliku, moramo sagledati i ekonomsku situaciju populacije, ali svakako da orodnjenost društva omogućuje jedan od načina da se produkuju ovi homines sacri. U tom smislu,

kada govorimo o femicidu, neizostavno je uzeti u obzir biopolitičku dimenziju i značenje ovog negiranja za moć koja ga vrši.

Ovu normalizaciju homo sacera, vidjeli smo i u pomenutim promišljanjima, u kojima status quo jeste prijetnja nasiljem, njegova prisutnost u svakodnevi i njegova očekivanost. Samo određeni životi su podržani insitucionalno, kulturno, a vidjeli smo i zakonski da žive nesmetano.

4. Osnovi biopolitike roda

Kada smo problem femicida prepoznali kao moguć biopolitički problem, važno je bolje rasvijetliti fenomen biopolitike. Na osnovu genealogije koju je izvršila Himema Repo (Repo, 2017), možemo povući direktnu vezu između demografskih istraživanja fluktuacije populacija, ekonomskih kretanja i roda, tačnije rodni uloga. Ona pokazuje da su prvobitne biopolitičke teorije svoj fokus imale na „tijelu nacija“. Ova vrsta brige imala je i još uvijek ima mnogo lica. Ona se naprimjer ogleda u zabrani reprodukcije određenim populacijama, ili pak podsticanju reprodukcije kod drugih. Ogleda se i u „biranju“ i podsticanju „zdravog“ potomstva, ali i u brizi da životi određenih budu dugoročni, zdravi, oblikovani željenim navikama itd. Ova vrsta upravljanja karakteristikama populacije posebno je pogodna konzumerizmu.

U tom smislu se proces reprodukcije, koji, naravno, nije odvojiv od seksualnog čina, mora posmatrati kao način kontrole i oblikovanja praktikovanja seksualnosti u jednom društvu. Kako rodne uloge jesu u vezi sa spolnim, dakle, biološkim karakteristikama – koliko god ta veza kulturnog i fizičkog bila kompleksna – one predstavljaju način na koji se disciplinovanje seksualnosti s ciljem ekonomske kontrole stanovništva, ispoljava u kulturi. To vidimo i u činjenici da seksualnost u okviru rodni uloga, nerijetko mnogo manje ima veze sa seksualnim potrebama pojedinaca, a mnogo više s pozicioniranjem moći u društvu.

Naprimjer, različita istraživanja bazirana na svjedočenjima silovatelja, ukazuju na blisku vezu seksualnosti i nasilja, koje jeste praktikovanje i utvrđivanje moći. Ona pokazuju da ne postoji jasna jezička distinkcija između izraza, metafora, termina koje bismo označili kao „Jezik seksa“ i izraza, metafora, termina koje bismo označili kao „Jezik silovanja“ (Simić, 2011). Jezik protkan mizoginijom jeste najočigledniji način da se uoči općeprihvaćena kultura mizoginije. U tom smislu se o seksualnosti i rodni ulogama ne može temeljno misliti, ukoliko se ne uzme u obzir nesrazmjerni odnos moći.

Ako smo u prethodnim poglavljima govorili o mogućim mehanizmima devalorizacije života na osnovu roda, sada je vrijeme da se zapitamo zašto se to uopće dešava? Kako se vidi iz navedenog, rodno disciplinovanje društva nije slučajno: ono služi kako proizvodnji ljudskih resursa – koji jesu uslov profita, tako i obnavljanju populacije nacija. Drugim riječima, seksualnost jeste način da se ispolji moć, i time organizuje društvo na željeni način. Ovu organizovanost u željenu profitabilnu strukturu, konkretnije heteronormativnu nuklearnu porodicu, vidimo i u ispoljavanju nasilja. U načinu na koji se ono pojavljuje, u njegovoj povezanosti sa seksualnošću, u strukturi žrtava

itd. Repo izvodi zaključak: „...porodica je bila matriks proizveden od strane društveno određenih interesa, koje povratno reprodukuje, i koji oblikuje individualno ponašanje u okviru normi društvenog poretka. Bilo je moguće manipulirati ponašanje – uključujući reproduktivno ponašanje – tako što se ciljalo na „spolne uloge“ koje su se formirale u okviru porodice“ (2017., 114).

U tom smislu slučaj s kojim smo započeli rad možemo razumjeti kao način da se ponašanje žena kroz direktno nasilje disciplinuje, s ciljem formiranja profitabilne strukture stanovništva. To što je femicid visoko zastupljen u Srbiji, kao i to što pravosudni sistem ne reaguje adekvatno na slučajeve femicida, nije slučajno. Isto tako to nisu prosto „prirodni“ stavovi, nije kultura, niti tradicija, iako u njima na kraju pronalazimo izraz mizoginog ustrojstva društva. Nije teško „promijeniti mentalitet“ naroda, već je teško činiti nešto što neće biti u skladu sa već ustanovljenim strukturama moći – koje imaju svoj razlog, nerijetko ekonomske prirode. Partnersko nasilje, koje je tako čest slučaj u našem okruženju, onda možemo posmatrati kao jednu od posljedica rodnih uloga koje se ispunjavaju u okviru porodice.

5. Mizoginija i femicid

Kako bismo još uže odredili problem vrednovanja ženskih života u Srbiji, neophodno je detaljnije ispitati ovaj specifični prostorno-vremenski okvir. Na šta tačno mislimo kada kažemo mizoginija u Srbiji? U svakom slučaju misli se na neku vrstu neprijateljskog stava, isključivanja, opresije onih koje u orodnjem društvu prepoznajemo kao žene. Marina Blagojević primjećuje da je definicija mizoginije kao pojave netrpeljivosti ka ženama u okviru nekog sistema preuska (2002.). Zapravo, ona se pokazuje kao nedovoljna, baš na primjeru Srbije o kojoj ona piše, iz prostog razloga što se tranziciona Srbija ne može razumjeti kao sistem. Ona je u periodu devedesetih i godinama poslije, predstavljala nesigurno tlo, raspad institucija, razorenost; a ipak, svjedočili smo bujanju mizogine kulture. To znači da se mizoginija javlja i tamo gdje nemamo homogene, organizovane i uspostavljene društvene i institucionalne prakse. Kako Blagojević na to ukazuje: „Sklon sam da tvrdim da takvo određenje koje podrazumeva neki društveni, kulturni, politički i ekonomski sistem unutar kojeg postoji mizoginija, postaje preusko upravo iz perspektive „post-komunističkog“ konteksta, u kojem se odvijaju veoma intenzivni i po mnogo čemu historijski novi procesi društvenog destrukuiranja i restrukturiranja, koji iz osnova redefinišu, rekodiraju i rekontekstualizuju odnose žena i muškaraca, rodne uloge i rodne identitete“ (2002., 32).

Čini se pak, da iako mizoginiji ne treba sistem da se u njemu širi i reprodukuje, ona sama jeste sistem praksi i diskursa. Srećemo je u kulturi, javnom mnijenju, medijima, umjetnosti, ali i institucijama. Kao takav sistem koji prožima i javno i privatno, mi je zatičemo u Srbiji. Ono što od Blagojević još možemo naučiti, jeste da se novi oblici mizoginije formirao u periodu nakon raspada Jugoslavije. Kao i svi oblici konzervativnog mišljenja, mizogini stavovi su se pozivali na prošlost i tradiciju, dok su zapravo uspostavljali nove oblike društvene strukture. U tom smislu je ona bila kako „društveni konsenzus“, tako i „mjesto presjeka Zapada i Istoka“ (Blagojević, 2002., 35). Ono čime se danas, nakon 20 godina bavimo, očigledno je zrelo stanje onoga što je nicalo

i formiralo se u periodu ratova i nakon njih. Ovdje možemo istaći da stanje rasula u jednoj zemlji sasvim dobro odgovara biopolitičkim upravljanjem, s obzirom na to da se ovaj novi oblik moći i sam ne organizuje centralno, već kroz najrazličitije institucije i svakako može da funkcioniše na fragmentaran način. U tom smislu, u poslijeratnoj Srbiji, možda, nema centra moći, ali ona se svakako pojavljuje, recimo kroz pokušaje kontrole populacije.

Jedan od klasičnih primjera poslijeratne mizoginije, čije primjere možemo pronaći i u politici i teoriji zapadnih zemalja, jeste već pomenuta takozvana briga za „tijelo nacije“, tj. pokušaj kontrole populacije preko kontrole reproduktivnog ponašanja žena. Isto se javlja i u Srbiji. Kako nas Blagojević informira: „Žene su sasvim eksplicitno pozivane na odgovornost zbog *veličine nacije*, a abortusi su se u javnim raspravama nazivali *izgubljenim srpskim vojnicima*“ (2002., 44). Ova vrsta takozvane zabrinutosti klasičan je primjer rasistički i mizogino motivisane biopolitike. Prototipi biopolitičkih teorija i jesu svoj glavni fokus imali na pitanjima ograničavanja ili poticanja reprodukcije određenog naroda. Naravno, ovaj i slični narativi, vrlo lako skliznu u eugeničke prakse.

Kada sagledamo ovu osnovnu ideju biopolitičke kontrole populacije, možemo uočiti eksplicitni naglasak na tijelo populacije – kako pojedinačnih građana, tako i u metaforičnom smislu grupe. Na osnovu tjelesnosti dešava se i nerijetko orodnjavanje stanovništva: očekuje se određeni izgled tijela, određena vrsta performiranja seksualnosti, izgleda, poslova i najopćenitije rečeno uloge u društvu. Tijelo jeste i ono što nas čini ranjivima i omogućuje nasilje kao takvo: „Kada su infrastrukturni uslovi života ugroženi, onda je i sam život, pošto život potrebuje infrastrukturu, ne samo kao spoljašnju podršku, već kao imanentnu osobinu života kao takvog... Tamo gdje ovi uslovi tjelesnog opstanka nisu aktualizirani, opstanak je pod prijetnjom“ (Butler, 2020., 198). To da se život susreće u tjelesnom obliku je najosnovnija činjenica kojom moramo baratati. S druge strane nam pokazuje koliko je biopolitika, zapravo politika tijela: i kako se posljedično orodnjenost mora uzeti kao ključni faktor vrednovanja života.

Jedan od načina da kontekstualizujemo problem vrijednosti ženskog života u Srbiji jeste i kroz problem incesta. Istraživanja su još prije dvadeset godina pokazivala alarmantnu učestalost ovog fenomena, dok je javnost i uprkos tome ocjenjivala isti kao monstruožnu praksu, koju ne čine „normalni“ građani. Ipak, kako Mršević pokazuje muškarac koji čini incest jeste klasičan muškarac, socijaliziran u mizoginom društvu. Ako je incest „seksualna zloupotreba odnosa povjerenja i zavisnosti, uz korištenje pozicije moći učinioca nad žrtvom“, onda vidimo da incest mnogo manje zajedničkog ima s poremećajima u nečijoj seksualnosti, a mnogo više s načinom na koji je moć raspoređena u društvu. Pored toga, učestalost ove vrste nasilja svjedoči da se on ne smije zaobići kada je u pitanju istraživanje vrijednosti ženskog života: „Moglo bi da se proceni da je, zapravo, više od polovine svih odraslih žena preživjelo seksualne traume u detinjstvu, ili konzervativnije procenjavano, dve od pet žena, doživele su kao deca seksualnu zloupotrebu od strane oca, očuha, brata, ujaka, porodičnog prijatelja“ (Mršević, 2002., 560).

Ako analiziramo razloge problematičnosti incesta, vidjet ćemo da i klasično tumačenje ovog fenomena u sebi sakriva određenu vrstu biopolitičke mizoginije.

Incest se još od Levi Strosovih istraživanja tabua posmatra kao nepromjenljiva koju srećemo u najrazličitijim kulturama, u formi zabrane seksualnog odnošenja onima, koji su krvno srodni (1971.). Ipak, kada ovo vrlo formalno razumijevanje incesta primjenimo na slučaj Srbije lako je previdjeti kao se on zaista dešava u konkretnim uslovima. Kada konsultujemo istraživanja, ispostavlja se da je incest skoro bez izuzetka forma silovanja, a ne seksualnog odnosa, koji podrazumijeva pristanak obje strane. Pored toga, žrtve su mahom maloljetne i ženski određene osobe, dok su počinioci po pravilu odrasli muškarci, na nekoj od pozicija povjerenja u porodici.

Incest je u Srbiji kažnjiv iz istog razloga zašto je i Levi Stros mislio da se on formira kao tabu: jer može dovesti do potomstva koje ima neželjenije karakteristike. Mršćević naglašava: „Shvatanje incesta samo kao opasnost po zdravlje potomstva, što mu daje isključivo eugenički karakter, znači previđanje činjenice da je on, pre svega, nasilje koje ostavlja teške posljedice po žrtvu“ (2002., 567). Razlozi osude nisu psihičko i fizičko nasilje koje trpe preživjele, nisu njihovi zauvijek određeni životi i nisu dugotrajne posljedice koje ovakvo nasilje ostavlja. Postavlja se pitanje da li bi incest u Srbiji bio društveno prihvaćen kada ne bi dovodio do neželjenog potomstva? Čiji se tačno život vrednuje kada osudimo ovaj čin? Možemo povući paralelu s primjerom osude abortusa: ni u jednom ni u drugom slučaju briga za život i zdravlje nije briga za život i zdravlje već postojećih žena u datoj situaciji, već briga za priraštaj koji će moći da se nesmetano mobilizuje u ekonomske i/ili ratne svrhe.

6. Zaključak

Rad je ukazao na različite tehnike devalorizacije ženskih života u društvu, i razloge za to. Ovo istraživanje zapravo jeste tek „grebanje po površini“ jednog mnogo većeg i kompleksnijeg problema. Ipak, čak i kada pogledamo ovih nekoliko primjera praktikovanja nasilja u Srbiji, čini se da u svakom od njih možemo prepoznati neku vrstu biopolitičke motivacije. Namjera ovog rada jeste da se mizoginija i orodnjeno nasilje ne uzimaju kao već ustaljene prakse, da ne prihvatimo da se na njih navikavamo, a da posebno ne prihvatimo da su one tu već stotinama godina, da one pripadaju našoj tradiciji i kulturi, da se bez njih i ne može. Historija zemalja na Balkanu pokazuje da ovakve tvrdnje nisu istinite. Čini se da je ono što se ne smije dozvoliti prihvaćanje nasilja kao neizbježnog i svakodnevnog. Normalizacija i naturalizacija rodni uloga i diskrepance moći koja s njima dolazi neizbježno vodi u nasilje; ali to ne znači da se ono ne može preduprijediti restrukturalizacijom društva.

Onda kada iza već ustaljenih obrazaca ponašanja koji izgledaju prirodno prepoznamo motive profita i moći, možemo zaključiti da su oni sve osim prirodnih. Isto tako, ako je bilo moguće oformiti ovakvu strukturu društva, onda je i alternativa moguća. Onda je moguće i društvo u kojem su svi životi vrijedni, u kojem se o životu ne brine kako bi on rađao i radio; već zbog njega samog.

TPO
Fondacija
www.tpo.ba
Centar za istraživanje i političke studije
Univerziteta u Sarajevu
prof. dr. Zdravko Grebo

Literatura

- Agamben, Đ. (2018). *Homo Sacer: Suverena moć i goli život*. Prevela sa Italijanskog jezika: Milana Babić. Beograd: Karpos.
- Blagojević, M. ed. (2002). *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse*. Beograd.
- Butler, J. (2020). *The Force of Nonviolence*. London: Verso.
- Butler, J. (2004). *Precarious Life*. London: Verso.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality, Volume 1*. Preveo sa Francuskog: Robert Harley. New York: Pantheon Books.
- Femplatz. (2021). *Mapa femicida*. (OpenStreetMap) Dostupno na: <https://femplatz.org/index.php>
- Levi-Strauss, C. (1971). *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Repo, J. (2015). *The Biopolitics of Gender*. Oxford: Oxford University Press.
- Simić, I. (2011). Diskurs, mitovi i seksualno nasilje. *Godišnjak za psihologiju*. Vol. 8, str. 26 – 40.
- Solar, M. ed. (2020). *Ne/nasilje i odgovornost, između strukture i kulture: smernice za građenje nenasilnih zajednica*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Tv- Happy (2023). Šokantna izjava advokata. *Telegraf*. [online]. 19. januar. Dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/hronika/3617777-to-kad-muskarac-ubije-zenu-to-nije-tako-tesko-ubistvo>.

„Čuvarice patrijarhata” problem predstavljanja žena od žena u Narodnoj skupštini Republike Srbije

Jovana Marjanović

jovana@marjanovic.rs

Mentorica: Jelena Lončar, prof. dr.

jelena.loncar@fpn.bg.ac.rs

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Sažetak: Ovaj rad istražuje problem predstavljanja žena od žena predstavnicima u Narodnoj skupštini Republike Srbije, fokusirajući se na vezu između deskriptivnog i suštinskog predstavljanja. Koristeći metodologiju teorijske analize, u radu se pruža prikaz razvoja predstavljenosti žena u parlamentu Srbije i također, se analizira ponašanje pojedinih poslanica koje kao rezultat ima održavanje i produbljivanje patrijarhalnih vrijednosti i ponašanja. Ovaj rad pokazuje da usprkos povećanoj deskriptivnoj zastupljenosti žena u srpskoj politici, suštinska predstavljenost žena ostaje nedovoljna i nezadovoljavajuća. U radu se dalje razmatra kako socio-ekonomski i širi kontekstualni problemi žena, u kombinaciji s nedostatkom političke volje, doprinose ovom pitanju. Konačno, rad pruža uvid u potencijalna rješenja, uključujući potrebu za efikasnom feminizacijom političkog prostora, nastavkom implementacije mehanizama rodne ravnopravnosti i istovremeno jačanje ženskih pokreta i veza civilnog društva i državnih institucija. Na kraju, ovaj rad naglašava kritičnu važnost postizanja suštinske zastupljenosti žena u srpskoj politici i izazove koji se moraju prevazići da bi se to postiglo.

Glavne riječi: žene, predstavljanje žena, Narodna skupština, patrijarhat, rodna ravnopravnost

1. Uvod

Na osnovu izvještaja Global Gender Gap Report iz 2022. godine, Srbija se po broju žena u parlamentu nalazi na 23. mjestu od 146 najbolje kotiranih zemalja po pitanju političkog položaja žena. Ipak, brojevi znaju da zavaravaju. Iako se 23. mjesto čini kao visok plasman, stanje u realnosti daleko je od bajnog. Iako se u aktuelnom 13. sazivu skupštine nalaze 93 žene, mnoge od njih, čini se, ne ispunjavaju svoju predstavničku funkciju na adekvatan način. U naslovu rada autorica je iskoristila izraz „Čuvarice patrijarhata” kako bi okarakterisala specifičnost pojedinih poslanica koje svojim radom i ponašanjem ili odsustvom istih, rade nauštrb žena, koje bi načelno trebalo da predstavljaju, i time doprinose očuvanju patrijarhalnih normi i vrijednosti i partokratije. Prvi dio činit će teorijski okvir pretežno zasnovan na tekstovima autora konstruktivističkih teorija političkog predstavljanja, kao i na feminističkom pristupu

analizi problema. Kroz retrospektivni prikaz razvoja zastupljenosti žena u parlamentu autorica će dodatno nastojati da preispita aktuelne teorije predstavljanja na primjeru Republike Srbije, kao i da ponudi moguće prijedloge i perspektive za poboljšanje trenutnog stanja.

U drugom dijelu rada će biti analizirano ponašanje nekoliko „čuvarica“ za vrijeme skupštinskih sjednica kao i posljedice njihovog ponašanja. Pored toga ispitat će se prepreke suštinskoj predstavljenosti i faktori podzastupljenosti žena. Autorica će za tim preispitivati mogućnost prelaska s deskriptivnog predstavljanja na suštinsko kao i uvjete koji su potrebni da bi se do toga došlo.

Rad će se odnositi prvenstveno na zakonodavnu vlast i predstavljanje u parlamentu budući da „zakonodavstvo koje zadovoljava ženske potrebe, interese i zahtjeve, mnogi naučnici vide kao ključni element suštinskog predstavljanja žena. Zakonodavstvo više od bilo koje druge parlamentarne aktivnosti direktno ili indirektno utiče na živote građanki“ (Celis, 2009., 97). Pored toga bit će i riječi o drugim izvaninstitucionalnim vidovima predstavnika. Rad predstavlja pokušaj dolaska do odgovora na pitanje: Da li aktuelne poslanice Narodne skupštine Srbije (dobro) predstavljaju žene? Autorica će tvrditi da je odgovor na pitanje negativan i ukazati na probleme i faktore koji su za to zaslužni.

2. Deskripcija - suština ili fikcija?

Debata između deskriptivne i suštinske zastupljenosti u politici usredotočuje se na pitanje šta znači istinski predstavljati marginalizovane ili nedovoljno zastupljene grupe.

Deskriptivna predstavljenost podrazumijeva koncept u kojem predstavnici dijele osobine i karakteristike onih koje predstavljaju, poput rase, pola/roda, nacije, religijske i etničke pripadnosti. Ideja koja stoji iza deskriptivne reprezentacije je da ako su izabrani zvaničnici raznovrsni i reprezentativni za zajednice iz kojih dolaze i koje predstavljaju, oni će bolje razumjeti potrebe i brige svojih birača, i veća je vjerovatnoća da će se zalagati za politike i zakone koji odražavaju te potrebe i interese. Istraživanja su pokazala da deskriptivna zastupljenost može imati pozitivan utjecaj na političke ishode, uključujući povećanu izlaznost birača, poboljšanu zastupljenost manjinskih grupa i odgovornije kreiranje politike.

S druge strane, suštinsko (supstantivno) predstavljanje odnosi se na ideju da izabrani zvaničnici treba da aktivno rade na unapređenju interesa grupa koje predstavljaju, bez obzira na vlastite demografske karakteristike. Ovo može uključivati zagovaranje politika ili inicijativa koje idu u korist marginalizovanih ili nedovoljno zastupljenih grupa, ili odbijanje diskriminatornih politika ili praksi. Drugim riječima, suštinsko predstavljanje podrazumijeva više od samog postojanja predstavnika koji pripadaju određenoj grupi. To znači da predstavnik aktivno radi na unapređenju interesa i potreba grupe i da je u stanju da ih efikasno artikulira i zastupa.

Postoje empirijski dokazi o pozitivnoj korelaciji između deskriptivne i suštinske reprezentacije, ali „važno je napomenuti da prosto povećanje broja izabranih žena – ‘kritične mase’ – ne garantuje automatsko ostvarivanje političkih dobitaka za žene, imajući u vidu različita ograničenja povezana s pripadnošću partiji, institucionalnim normama, zakonodavnom neiskustvu i vanjskoj političkoj okolini” (Celis i ost. 2008., 102). Kako tvrdi Mršević, puko povećanje brojnosti žena u institucijama ne podrazumijeva automatsko učešće u donošenju odluka. Mnoge žene koje se nađu na političkim funkcijama zapravo su predstavnice elita koje su na te pozicije došle putem svojih konekcija s muškim kolegama i liderima, te one u stvari ne predstavljaju interese i potrebe običnih građanki (Mršević, 2011., 84).

Hana Pitkin jednu od glavnih slabosti deskriptivnog predstavljanja vidi u naglasku na strukturu i kompoziciju institucija, prije nego na aktivnosti i akcije koje se u njima poduzimaju, jer predstavnici ne mogu biti odgovorni za ono što jesu, već za ono što rade (Celis i sur, 2008., 100). Ova slabost je odmah primjetna u srpskom parlamentu. Iako se u njemu nalazi solidan broj predstavnica (što će u daljem tekstu detaljnije biti pokazano), nije neobično da mnoge od njih ne glasaju češće od muškaraca za prijedloge i zakone koje bi išli u prilog ženama i rješavali pitanje njihovog statusa i često ne učestvuju u lobiranju za zakone vezane za ženska prava (Čičkarić i Antonijević, 2020., 106). Aktuelni primjer koji ide u prilog ovoj tvrdnji jeste činjenica da se Narodna skupština nije oglasila, niti je išta preduzela po pitanju čak 18 femicida koji su se desili od početka 2023. godine, usprkos pritisku javnosti da se reaguje.

Iako u srpskom parlamentu postoje određene grupacije koje se bave pitanjima od značaja za žene, poput Ženske parlamentarne mreže, one nažalost ne uspevaju da ostvare dubinske i dalekosežne promjene. Pitanja od „ženskog interesa“ nisu prepoznata od svih žena kao jednako relevantna i ne uživaju podršku dovoljnog broja poslanica, a kamoli poslanika. Ovaj problem biva produbljen spoznajom da je jako teško ustanoviti šta su to „ženski interesi“, imajući u vidu da žene nisu homogena grupa pa samim tim ne postoje jedinstveni ženski interesi koji se odnose na sve žene zajedno. Predstavljanje ženskih interesa kao očiglednih i samorazumljivih može dovesti do esencijalizacije žena kao političke grupe, što kasnije može prouzrokovati poteškoće u artikulaciji i reprezentaciji istih i neosjetljivosti na razlike među ženama. Ako supstantivno predstavljanje žena podrazumijeva djelanje u skladu sa ženskim interesima i na način koji s njima rezonuje, onda nemogućnost ustanovljavanja šta su to ženski interesi *per se* otežava supstantivno predstavljanje. Profesorica Jonesdotir objašnjava da je ono što je u interesu žena zapravo „inter-esse“ („biti među“) ili prisustvo u procesu donošenja odluka; ovo se odnosi prije na kontrolu nad uvjetima izbora nego na posljedice izbora (Celis, 2009., 98). Ženski interesi bi u tom slučaju, najopširnije rečeno, bili svi oni koji im omogućavaju ravnopravno odlučivanje o vlastitoj sudbini i neometano učešće u političkom životu. Ovakvo široko shvatanje „ženskih interesa“ moglo bi da ublaži pomenuti problem.

Celis navodi da nakon analiziranja literature, kako empirijske tako i teorijske, u vezi sa suštinskom predstavljenosti žena, može se zaključiti da supstancijalna predstavljenost žena podrazumijeva poduzimanje akcija koje podržavaju žene. Ove akcije mogu uključivati glasanje, predlaganje i usvajanje zakona, zalaganje za prava žena, proširenje političke agende koje uključuju žene, artikuliranje ženskih interesa, uključivanje

rodnih perspektiva u debate i sadržaj politike, lobiranje u Vladi, sprovođenje analize feminističke politike i pružanje povratnih informacija o politikama. Ove akcije su usmjerene ka rješavanju pitanja koja su posebno značajna za žene, bilo u privatnoj ili javnoj sferi, bilo da su usklađena s feminističkim ciljevima ili ne (Celis, 2009., 101).

Iako je rad primarno fokusiran na predstavljanje žena u zakonodavnoj vlasti, neophodno je reći da se dobro predstavljanje ne dešava samo u predstavničkim tijelima. Pored toga što je neophodno ostvariti adekvatno predstavljanje u državnim institucijama, podjednako je važno da ono postoji i van njih, u organizacijama civilnog društva.

Montanaro uvodi pojam „samoimenovanih predstavnika“ koji se pojavljuju kao odgovor na deficite u predstavljanju nastale u institucijama od strane predstavnika uspostavljenih izbornim procesom. Koncept „samoimenovanog predstavnika“ je podskup neizbornih političkih predstavnika, koji se javljaju prvenstveno u civilnom društvu i javnoj sferi, odvojenih je od prinudnih političkih autoriteta države (Montanaro, 2012). U Srbiji postoje mnoge organizacije civilnog društva koje se postavljaju kao samoimenovani predstavnici žena, poput Ženske solidarnosti, Autonomnog ženskog centra, Žena u crnom.... One predstavljaju važnu kariku u ostvarivanju suštinske predstavljenosti žena, ali problem koji stoji na putu tome jeste loš odnos državnih institucija i organizacija civilnog društva u Srbiji. Ovo rezultira disproporcijom u moći između civilnog društva i države i diskursom koji nastoji da ih predstavi kao dvije suparničke i otuđene sfere, umjesto kao prožimajuće dijelove društva koji treba da sarađuju.

Da li je onda u slučaju Srbije „deskripcija samo fikcija“ ili nas vodi korak bliže suštinskom predstavljanju? Pozitivna korelacija između suštinskog i deskriptivnog je kod nas manje uočljiva, jer se čini da nismo blizu suštinske predstavljenosti, koja se odnosi na proces predstavljanja interesa i perspektiva određene grupe ljudi, kao što su žene, na smislen i značajan način.

Imajući na umu sve prethodno rečeno, naredno poglavlje bit će posvećeno analizi razvoja deskriptivnog predstavljanja u Srbiji i njegovog odnosa sa suštinskim predstavljanjem. Naposljetku biće razmatrano ponašanje nekolicine poslanica i neformalnih grupa i njihovog ponašanja u prethodnim sazivima. Na taj način, autorica će pokušati da dođe do odgovora na pitanje da li poslanice Narodne skupštine Srbije suštinski predstavljaju žene, kao i koje sve prepreke stoje na putu supstantivnom predstavljanju u Srbiji.

3. Razvoj participacije i reprezentacije žena u Narodnoj skupštini Republike Srbije

Osamdesetih godina dvadesetog vijeka u Srbiji i drugim socijalističkim zemljama Istočne Evrope, učešće žena u parlamentu bilo je na većem nivou (27%) nego u zemljama Evropske Unije (12,5%). Međutim, nakon uvođenja višepartizma 1990. u Jugoslaviji prisustvo žena u skupštini drastično se smanjilo i uslijedio je period takozvane „maskulinizovane demokratije“ koji karakterišu dominantno muški predstavnici, tradicionalizam i izražene patrijarhalne vrijednosti. Većinski izborni sistem nije išao u prilog ženama, ali ni uvođenje proporcionalnog sistema 1992. nije poboljšalo situaciju. Te godine je na parlamentarnim izborima za Skupštinu Federativne Republike

Jugoslavije predstavljanje žena bilo na izrazito niskom nivou od svega 2.94%. Ovaj trend se nastavlja sve do ranih 2000-ih i početka demokratizacije sistema kada situacija biva malo bolja. Iako je bilo više ženskih kandidata nego ranije, problem nastavlja da bude pozicioniranje žena na dnu listi, što im je onemogućavalo da se nakon izbora nađu u predstavničkim tijelima u proporcionalnom broju u odnosu na broj kandidovanih. Prve mjere pozitivne diskriminacije uvedene su 2002. u vidu kvota za manje zastupljeni spol na kandidatskim listama partija, na osnovu Zakona o lokalnim izborima. Sljedeće godine osnovan je Komitet za rodnu ravnopravnost kao stalno radno tijelo Narodne skupštine, čime otpočinje institucionalna implementacija afirmativnih mjera u oblasti roda.

Ipak, nakon prvobitnog implementiranja mjera i dalje ne dolazi do boljitka. Žene i dalje ostaju slabo zastupljene u predstavničkim tijelima, a na liderskim pozicijama partija i institucija ih gotovo uopće nema. Svega je jedna partija u tom periodu imala ženu na liderskoj poziciji – Građanski Savez Srbije (GSS), a samo su tri partije imale ženski forum u sklopu partijske organizacije (Demokratska stranka, Liga socijaldemokrata Vojvodine i Građanski savez Srbije).

Uvođenjem institucije Zaštitnika građana (2007) i Zamjenika zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost (2008) počinje druga faza sprovođenja afirmativnih mjera. Vlada 2007. godine osniva sektor za Rodnu ravnopravnost u okviru Ministarstva za rad i socijalne politike. Sektor naredne godine prerasta u Direkciju za rodnu ravnopravnost. Možda, najvažnija mjera, koja je doprinijela povećanju brojnosti žena u parlamentu, jeste uvođenje kvote od 30% za manje predstavljeni spol. Ova mjera, uvedena 2007. godine, uvećala je prisustvo žena u parlamentu, ali i dalje situacija na liderskim pozicijama ostaje nepromijenjena. Amandmanom na Zakon o izboru narodnih poslanika propisano je da svako treće mjesto na listama mora biti rezervisano za žene (Čičkarić, 2020., 11-23). Time se riješio problem pozicioniranja ženskih kandidata na dno liste i pospešilo se njihovo prisustvo u skupštini nakon raspodjele mandata. Kvota za manje zastupljeni spol podignuta je 2011. godine na 33%, da bi 2020. poslanica Gordana Čomić podnijela amandman za uvođenje kvota od 40% na stranačkim listama, što je kasnije parlament prihvatio izglasavanjem prijedloga zakona.

Na posljednjim izborima 3. aprila 2022. od 97 izabranih žena, njih 88 je osvojilo mandat u trinaestom sazivu Narodne skupštine Republike Srbije. Uočava se da i dalje postoji disproporcija između ukupnog broja izabranih žena i onih koje završe u predstavničkim klupama. Ipak ono što izdvaja ovaj saziv od prethodnih jeste primijetan porast broja žena u izvršnoj vlasti. Od ukupno 28 ministarstava na čelu njih 10 su žene – Ministarstvo kulture, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstvo za zaštitu životne sredine, Ministarstvo rudarstva i energetike, Ministarstvo pravde, Ministarstvo za evropske integracije, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju, Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija. Zanimljivo je da je došlo do prisustva žena na čelima ministarstava čiji se resori ne bave uobičajeno „ženskim pitanjima“ što je rekla bih svijetla tačka ovog saziva. Do sada su se žene obično nalazile na čelu tijela koja se prvenstveno bave porodicom, pravima djece, zdravljem, socijalnom politikom i rodnim pitanjima budući da se ove oblasti doživljavaju kao „pretežno ženske“. Važno je napomenuti da je na čelu Vlade Ana Brnabić dva uzastopna mandata. Potpredsjednica Vlade je Maja Gojković, a

potpredsjednice Skupštine su Sandra Božić, Elvira Kovač i Snežana Paunović. Usprkos visokom pozicioniranju žena i institucionalnom okviru za pospješivanje rodne ravnopravnosti uspostavljenom kroz pomenute afirmativne mjere i zakone (naročito Zakon o rodnoj ravnopravnosti 2021), pozicija žena u Srbiji, kako u politici tako i van nje, nije dostigla drastičan boljitak.

Kako navodi Ljiljana Čičkarić, usprkos implementaciji kvota, i dalje postoje tri pitanja koja treba riješiti: nedovoljna podrška stranke, činjenica da 30% (danas 40%) kandidovanih žena ne mora da rezultira odgovarajućim procentom izabranih žena i nepostojanje propisa za zamjenu nominovanih žena, koje se povlače iz trke sa drugim ženama (Čičkarić, 2015., 54).

Ona dalje objašnjava da uspješna implementacija rodni kvota i način na koji se one primjenjuju u velikoj mjeri zavise od organizacione strukture političke partije. To je zato što stranke imaju značajnu kontrolu nad izborom predstavnica u parlamentu, što zauzvrat određuje čiji se glas čuje i ko će ženama da služi kao uzor za učešće u politici (Čičkarić, 2015., 45).

4. „Čuvarice patrijarhata“, faktori podzastupljenosti i loše predstavljenosti

U svom radu Nićin i Gajić ukazuju na to da „postoje tri grupe prepreka koje utiču na političku participaciju žena. U prvu ubrajamo politički sistem, institucionalne i pravne mehanizme; druga grupa je fokusirana na socio-ekonomske prepreke, materijalne uvjete i širi društveni kontekst; dok treću grupu čine one prepreke koje razmatraju patrijarhalne kulturne obrasce, tradicionalne rodne uloge, ideološko-psihološke barijere, ambiciju i želju žena da se bave politikom“ (Nićin i Gajić, 2007., 328).

U prvom dijelu ovog rada ukratko je prikazan razvoj institucionalnih mehanizama za dostizanje rodne ravnopravnosti u Srbiji. Kao što je rečeno, postignut je donekle zadovoljavajući nivo deskriptivne predstavljenosti. Svakako, da i dalje nema dovoljnog broja žena na izvršnim funkcijama sa stvarnom moći donošenja odluka. Čak i ako se žene nalaze na takvoj funkciji, kao recimo premijerka, iz višestrukih razloga ona je lišena stvarne političke i odlučivačke moći. Iako i dalje postoje prepreke prve grupe, ipak je došlo do određenog pomaka u njihovom otklanjanju. Kad je riječ o problemima druge grupe, oni su, nažalost, i dalje općepresutni. Povećanje broja žena u politici nije dovelo do otklanjanja socio-ekonomskih nedostataka s kojima se suočavaju žene, naročito one iz marginaliziranih grupa poput Romkinja, žena starije dobi ili žena s invaliditetom. Nejednaka dostupnost i pristup obrazovanju, porodično i rodno zasnovano nasilje, loša medijska predstavljenost, podređenost tipično “ženskih” profesija u odnosu na muške su samo neki od problema koji aktivno pogađaju žene širom Srbije. Još jedan veliki problem predstavlja nedovoljno i neadekvatno bavljenje žena ovim problemima (naravno i muškaraca) u političkim institucijama. Problemi treće grupe, patrijarhalni kulturni obrasci i tradicionalne rodne uloge, baštine se u najvažnijim i najdominantnijim političkim organizacijama – partijama.

Partije su i glavni akteri u poboljšanju stanja ali i glavni sputavači. Stranke su te „koje imaju dominantnu ulogu u napredovanju žena u politici. Razvijajući strategije za

selekciju kandidata, stranke su predstavljene kao glavni motori za ostvarivanje kvantitativne prisutnosti žena u svim političkim institucijama, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i lokalnom nivou“ (Nićin i Gajić, 2007., 336). Ipak, stranke su i faktor održanja neravnopravne, hijerarhizovane podjele moći u političkoj sferi, koja je prvenstveno i dominantno rezervisana za muškarce. Partije gaje patrijarhalne obrasce života, organiziranja i ponašanja. U njihovom interesu je da se održi status quo, stoga je neophodno da dođe do promjena u partijskoj organizaciji, da one postanu osjetljivije na rod i rodna pitanja kako bi došlo do promjena i u drugim sferama politike. Orodnjavanje političkih partija podrazumijevalo bi uključivanje pitanja rodne ravnopravnosti u partijske programe, formiranje ženskih foruma, povećanje prisustva žena u izvršnim odborima partija. Ovaj postupak prvenstveno podrazumijeva „orodnjavanje političke elite, a sprovodi se preko aktera u institucijama čiji su programi fokusirani na žene kroz institucionalno uključivanje rodniha tema u sve oblasti“ (Čičkarić, 2015., 56).

Ipak, u slučaju Srbije, u partijama gdje žene imaju važne izvršne i odlučujuće funkcije (često u vladajućim partijama i njima bliskim) one, uglavnom, nastoje da prenose i oponašaju patrijarhalne obrasce ponašanja i da djeluju samo u skladu s partijskom ideologijom i interesima, a ne u skladu grupe ili građana/ki koje bi trebalo da predstavljaju. Tako je, recimo, poslanica iz Srpske napredne stranke (SNS) i aktualna potpredsjednica Skupštine, Sandra Božić, na sjednici održanoj 8. novembra 2022. seksistički uvrijedila kolegice iz opozicije izjavivši: „Ne mogu da ne primijetim da pojedine poslanice opozicije vrlo rado prolaze kroz redove SNS. Ne znam da li se preporučuju i da li bi da sjede u tim redovima ili vrlo često vole samo da prođu tuda“ (Otvoreni parlament, 2022). Ona je ovom izjavom, kao žena na poziciji moći, degradirajuće oslovila kolegice opozicionih partija. Seksističko ponašanje od strane muških predstavnika u srpskom parlamentu je opće prisutno i nažalost, više ne iznenađuje, ali seksističke izjave žena upućene drugim ženama nisu toliko uobičajena pojava i dodatno paraju uši. Ovo ponašanje potvrđuje teoriju da žene, da bi se dokazale dostojnima neke funkcije, nastoje da poprime stereotipno muške obrasce ponašanja. Predstavnici opozicije, pobunili su se i pozivali na poslovnik tražeći da poslanica Božić bude lišena funkcije, međutim, njihov zahtjev nije uvažen.

Slične seksističke tendencije imala je i poslanica Vjerica Radeta sljedećom izjavom: „Za nekoga ko to radi za pare CIA, Hrvatske ili ne znam šta, uobičajeno je da se kaže – prostitutka i odatle je to dobacivanje poslanika SRS (Srpska radikalna stranka) Aleksandri Jerkov da je ona ustaška prostitutka...“ (Otvoreni parlament, 2018). Ona je ovo rekavši pokušala da objasni i opravda izjave svojih kolega, čime ih je automatski i podržala. Tadašnja predsjednica Skupštine Maja Gojković, ju je samo ljubazno zamolila da prekine takav način komunikacije bez većeg prijekora ili opomene o neprimjerenom oslovljavanju kolegice, ali je zato jednom prilikom vikala na svoju generalnu sekretarku Svetisavu Bulajić, na veoma snishodljiv i neprimjeren način (Insajder video, 2018). Pošto je već uvriježeno mišljenje da žene nisu dobro predstavljene od strane muškaraca i da oni šalju lošu sliku o njima, ovi primjeri služe da pokažu da postoje i žene predstavnice koje, nažalost, čine to isto. Ipak, kako objašnjava Čičkarić, feministički pokret je često neprikladno prigovarao da žene koje su izabrane kao predstavnice postaju surogat muškarci i da se socijalizuju u političkim partijama u kojima dominiraju muškarci, što im otežava da se razlikuju od njihovih muških kolega. Osim toga, postoji

uvjerenje da pored ličnog napredovanja, njihov rad nije od koristi. Iako je tačno da žene u parlamentu mogu prisvojiti obrazac ponašanja sličan onom kod muškaraca, ovo se odnosi samo na manjinu poslanica, koje čine manje od 15% ukupnog broja poslanica (Čičkarić, 2015., 55). Istina je da srećom ima više poslanica koje se zalažu za ženske interese i tvrde da predstavljaju građanke i građane ove zemlje, međutim, one su sistemski inhibirane da dođu do izražaja, budući da većinski dolaze iz opozicije i ne nalaze se na pozicijama moći. Pored toga, kao što je već naglašeno, treba uzeti u obzir da se predstavljanje žena ne odigrava samo u skupštini, već i na nivou civilnog društva gdje je situacija znatno bolja nego što je u institucijama. Međutim, u Srbiji ne postoji dobro razvijen odnos između civilnog društva i institucija i predstavnici civilnog društva često bivaju stigmatizirani od strane državnih institucija. Tako je jednom prilikom gore pomenuta poslanica Radeta aktivistkinje organizacije Žene u crnom nazvala „karakondžulama“⁶⁶. O organizacijama civilnog društva se u javnom diskursu poslanika i poslanica mahom priča negativno, s ciljem da ih i građani percipiraju na isti način. Ipak kad je u pitanju parlamentarno predstavljanje, važno je imati na umu da se političarke nalaze u nezavidnoj i konfliktnoj situaciji, u kojoj se od njih očekuje da ispune dva različita skupa očekivanja. Moraju da pokažu svoje sposobnosti i da se ponašaju na sličan način kao i njihove muške kolege, kako bi uspjele u „muškom svijetu politike“, istovremeno zadržavajući svoju posebnost kao žene. U suštini, političarke djeluju kao predstavnice za tri različite grupe – biračko tijelo, političku stranku i žene u cjelini (Čičkarić, 2015., 47). Žene u politici su dodatno opterećene višestrukim očekivanjima. Postavlja se pitanje da li treba od svih poslanica očekivati da predstavljaju sve tri grupe (biračko tijelo, stranku ili žene u cjelini) i da li je u redu da žena suštinski ne predstavlja žene? Žena uvijek deskriptivno predstavlja žene, ali ne i suštinski. Nerijetko se u srpskoj politici dešava da žene dominantno i primarno predstavljaju partiju i partijske interese, naročito u partijama vlasti. Jake partokratske tendencije, nedovoljna unutarpartijska demokratija i odsustvo senzibilnosti za rodnu ravnopravnost su neki od razloga ovom fenomenu. Ipak, neke poslanice, koje više nastoje da predstavljaju svoje biračko tijelo okupljeno oko zajedničke ideologije i vrijednosti, koje nisu blagonaklone prema ženama, ipak na neki način predstavljaju žene koje se ideološki identifikuju s tim predstavnicama. Primjer ovome mogla bi da bude Milica Đurđević Stamenkovski, predsjednica Srpske stranke Zavetnici. Ova stranka ima ultra desničarsku ideologiju, patrijarhalne, porodične i tradicionalne vrijednosti i jasno antifeministički narativ. Međutim, poslanica Stamenkovski je na izvršnoj funkciji te partije, vrlo je aktivna u parlamentu, premda se njena aktivnost prvenstveno svodi na teme koje nemaju direktne veze sa ženama. Onda kada pak imaju, ona se zalaže za generalno antifeminističke politike, protiveći se abortusu i naglašavajući tradicionalnu ulogu žene-majke. Ipak, ne možemo reći da ona ovim narativom ne predstavlja određeni dio žena koje se slažu s njenim uvjerenjima.

Kako objašnjavaju Celis i Childs, feminističke teorije imaju tendenciju da zanemare ideološke razlike među ženama kad je u pitanju predstavljanje. Zanemarivanje političkog opredjeljenja žena prilikom bavljenja predstavljanjem oduzima iz jednačine važan dio identiteta žena. Spolni identitet je samo jedan od mnogostrukih identiteta žena o kojima treba voditi računa prilikom predstavljanja, stoga je važno osvrnuti se i na politički identitet. Žene sa desnog ideološkog spektra češće predstavljaju muškarci

⁶⁶ Karakondžula – avet, vještica, pogrdan naziv za ženu.

desničari, negoli žene desničarske orijentacije, što dodatno smanjuje njihovu predstavljenost. Žene, bilo kog političkog opredjeljenja biće dobro predstavljane onda kada su njihove zajedničke perspektive, potrebe i interesi usađeni u zakone i javne politike (2020).

Iako je došlo do okupljanja poslanica oko zajedničkih "ženskih" pitanja koja nadilaze partijsku afilijaciju u okviru Ženske parlamentarne mreže, njeno aktivno i učinkovito bavljenje problemima bilo je kratkog daha. Ženska parlamentarna mreža (ŽPM) je neformalna grupa žena poslanica koju čini po jedna poslanica iz svake poslaničke grupe u aktuelnom sazivu skupštine, nastala 2013. godine. U prvim godinama postojanja mreže zabilježene su pojedine reakcije žena na neprimjereno ponašanje kolega poput slučaja iz 2015. kada je mreža osudila mizogine komentare ministra Bratislava Gašića upućene jednoj novinarki. Za jedno od najvažnijih dostignuća mreže smatra se uvođenje rodno odgovornog budžetiranja Zakonom o budžetu Republike Srbije za 2016. godinu. Zahvaljujući jednom od četiri usvojena amandmana Mreže, Vlada je obavezana da svake godine podnosi izvještaj o napretku procesa uvođenja rodno odgovornog budžetiranja. Također, "još jedan važan rezultat Mreže jeste usvajanje amandmana na Krivični zakonik, kojim je Srbija postala druga zemlja u Evropi, nakon Velike Britanije, koja je uvela nezastarijevanje seksualnog delikta (prethodno je delikt bio ograničen na šest godina)" (Todorović, 2016., 8). Pored toga Mreža organizuje različite aktivnosti poput konferencija, edukacija, seminara i okruglih stolova u cilju ekonomskog i političkog osnaživanja žena, promovisanja rodne ravnopravnosti u svim sferama društva, podsticanja žena za bavljenje politikom i aktivnim učešćem u javnom životu, kao i širenjem svijesti o važnosti ženske solidarnosti. Ipak, posljednjih godina poslanice Ženske parlamentarne mreže ostale su nijeme na brojna dešavanja u našoj zemlji. Kako navodi novinarka Tamara Skrozza: "šutanjem i prešutnim odobravanjem, članice ŽPM su u godinama iza nas odgovarale na silne napade na političarke, aktivistkinje, novinarke, na nasilje nad običnim ženama, na diskriminatorni verbalni teror koji svakodnevno dolazi s TV ekrana. Šutjele su čak i tokom napada na žene iz vlastitih redova: kad su poslanice SRS pred očima čitave Srbije izvukli ženske gaće kako bi ih simbolično poklonili Zorani Mihajlović, članice ŽPM ostale su čvrste u svojoj pasivnosti, nezainteresirane za taj školski primjer primitivizma, mizoginije i degradacije ženskog kao takvog" (Skrozza, 2023., 36). Od početka aktuelnog trinaestog saziva došlo je do raznih nesuglasica u okviru mreže i odstupanja predstavnica pojedinih opozicionih poslaničkih grupa. Razlog ovome je taj što je prethodno pomenuta poslanica Sandra Božić, koja je pretendirala da postane koordinatorica ŽPM, prije nego što se mreža uopće konstituirala za ovaj saziv, javno djelala kao koordinatorica bez prethodne konsultacije s ostalim članicama mreže, zloupotrijebivši time svoj položaj. Poslanička grupa Zeleno-levi klub, Ne davimo Beograd, Moramo, čije su predstavnice istupile iz rada mreže, navode da se "zloupotreba ŽPM sastoji u selektivnoj i disproporcionalnoj osudi jednog nasilja nad ženama i pravdanju i prešutkivanju drugog, i to isključivo prema partijskim linijama podjele" (Ne davimo Beograd, 2022).

Uredu je da postoje predstavnice žena koje nisu nužno feministkinje jer i takve predstavljaju žene na neki način, bilo deskriptivno, bilo simbolički, bilo kao dio biračkog tijela. Do problema čuvarica patrijarhata dolazi kada poslanice nisu spremne da istupe iz okvira partijske ideologije i strukture kako bi se ujedinile ili samostalno radile

na poboljšanju položaja žena i na problemima koji pogađaju svaku ženu nezavisno od stranačkog opredjeljenja. Ovaj problem se dodatno produbljuje kada poslanice svjesno ili nesvjesno usvoje “muške” obrasce ponašanja, koji se često ispoljavaju kroz mizoginiju i seksizam. Iako je ovih poslanica možda manje, one su u javnosti vidljivije i aktivnije jer će njih muške kolege prije prihvatiti kao saveznike jer igraju po “muškim pravilima igre”. Žene ne treba da se dodvore već ustanovljenom muškom obliku moći i dominacije već da u političkoj areni uspostave vlastiti vid ispoljavanja moći, koji je podjednako vrijedan i djelotvoran.

Ovakve “čuvarice patrijarhata” se pojavljuju kao još jedna vrsta prepreke u supstancijalnom predstavljanju žena.

5. Zaključak

Svjedoci smo primjetnog izostanka solidarnosti kako među ženama u parlamentu tako i među muškarcima, i sve pasivnijoj ulozi poslanika i poslanica, koji ne preduzimaju odgovornost u momentima donošenja odluka. Srbija se nalazi u situaciji moralnog ponora i korupcije, sa sve izraženijom partokratijom i drastičnim opadanjem kvaliteta demokratije. Autorica smatra da u Srbiji ne postoji dobra i suštinska predstavljenost žena u parlamentu od strane poslanica. Sve dok institucije i njihovi predstavnici ostanu gluhi i nijemi na goruća pitanja i probleme o nasilju nad ženama, lošem ekonomskom položaju diskriminaciji, lošoj i neprimjerenom medijskoj predstavljenosti žena, porodičnom nasilju i na ostale probleme druge grupe, neće biti supstancijalne predstavljenosti. Sve dok se ne sprovedu djelotvorne reforme, prvenstveno unutarpartijske i dok postavljanje žena na funkcije ne prestane da bude samo lahak dolazak do političkih poena i glasova neće biti dovoljno dobre predstavljenosti. Sve dok ne ojača ŽPM i dok se poslanice odlučno i čvrsto ne ujedine oko problema koje nadilaze partijske interese i ideologiju neće biti suštinske predstavljenosti. Naravno, u rješavanju ovih problema muškarci treba podjednako da budu uključeni i imaju aktivnu ulogu, jer predstavljanje žena nije prepušteno samo ženama i one ne smiju same da nose taj teret. Ali također, poslanice koje su se već ostvarile na određenim funkcijama treba da imaju na umu da li rade u korist ili na uštrb svojih sugrađanki istog spola.

Kako bi se situacija poboljšala mora doći do korjenitih promjena u srpskom društvu i političkoj kulturi. Također, fokus i doživljaj predstavljanja prilikom istraživanja ne treba da bude usmjeren samo na predstavničko tijelo i državne institucije, već i na organizacije civilnog društva i pojedince koji tvrde da zastupaju žene. Potrebno je omogućiti kanale utjecaja i suradnje između zakonodavnih tijela i civilnog sektora, kako bi se poboljšala suštinska predstavljenost žena. Naravno, mora doći do drastične promjene narativa u medijima kad su u pitanju žene, a naročito, žene u politici. Također, se treba pomjeriti od ideje da samo žene treba da predstavljaju žene i muškarcima pokazati da su ženski interesi zapravo ljudski i općedruštveni interesi. Da bi se to desilo mora doći do orodnjavanja i feminizacije institucija i pozicija moći. Situacija nije na zavidnom nivou, ali ipak nije sve tako crno. Povećan broj žena u Narodnoj skupštini možda nije doveo do dobre suštinske predstavljenosti ali on ima važnu simboličku funkciju jer šalje određenu poruku – da su žene ipak dobrodošle u politici i da im tu jeste mjesto.

Literatura

Celis, K. (2009). Substantive representation of women (and improving it): What it is and should be about? *Comparative European Politics*, Vol 7, 97.

Celis, K. i Childs, S. (2020). *Feminist Democratic Representation*, Oxford University Press, New York.

Celis, K., et al. (2008). 'Rethinking Women's Substantive Representation', *Representation*, 100-102.

Čičkarić, Lj. (2020). Parliament in Serbia from the Perspective of Women: Representation of Women. Belgrade: OSCE Mission to Serbia, 11-23.

Čičkarić, Lj. (2015). In/Visibility of Women in Politics, *Journal For Social Sciences*, 45-56.

Čičkarić, Lj. i Antonijević Z. (2020). Izazovi i perspektive u orodnjavanju institucija i javnih politika u Srbiji, *RODNA ravnopravnost – od jednakih prava do jednakih mogućnosti*, Beograd: SANU, 106.

Insajder video (2018). Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=iphbeu-wawc>

Montanaro, L. (2008). *Self-Authorized Representatives Democratic Representation and Contemporary Politics*, University of British Columbia, Vancouver.

Mršević, Z. (2011). Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost, Institut društvenih nauka Beograd, 83.

Ne davimo Beograd. (2022). Zbog zloupotreba SNS, nećemo učestvovati u radu Ženske parlamentarne mreže. Dostupno na: <https://nedavimobeograd.rs/zbog-zloupotreba-sns-nece-mo-ucestvovati-u-radu-zenske-parlamentarne-mreze/>

Nićin, S. i Gajić, T. (2017). Demokratizacija Srbije putem većeg učešća žena u politici, *Srpska politička misao*, broj 3, 328-336.

Otvoreni parlament (2022) Druga sjednica drugog redovnog zasjedanja, 08.11.2022. Dostupno na : <https://otvoreniparlament.rs/transkript/7961?page=13#govor-1179571>

Otvoreni parlament (2018) Sedmo vanredno zasjedanje, 15.06.2018. Dostupno na: <https://otvoreniparlament.rs/transkript/7545?page=13#govor-1126606>

Skrozza, T. (2023). Ženska parlamentarna mreža – izgubljena u prijevodu, *Osvajanje medijskog prostora*, Fondacija Fridrih Ebert, str. 36.

Todorović, M. (2016). Rodna ravnopravnost i politički procesi: Zašto žene ne glasaju za žene?, Centar za istraživanje javnih politika, Beograd.

Sažetak

Zbornik završnih radova „Rod i globalizacija na Balkanu“ jedan je od rezultata regionalne Zimske škole „Rod i globalizacija“ koja je održana u periodu od 20. do 26. februara 2023. godine u Sarajevu, u organizaciji Centra za interdisciplinarnе studije Univerziteta u Sarajevu i TPO Fondacije. Učesnici i učesnice Zimske škole „Rod i globalizacija“ bili su studenti i studentice društvenih fakulteta sa 19 partnerskih univerziteta iz BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije koji učestvuju u UNIGEM projektu kojeg vodi TPO Fondacija. Ovaj projekat ima za cilj orodnjavanje procesa visokog obrazovanja, kao i umrežavanje akademskih i studentskih zajednica u ove četiri zemlje.

Zimska škola „Rod i globalizacija“ prvenstveno je imala za cilj stvoriti platformu za usvajanje novih znanja, poticanje dijaloga i razmjenu iskustava, kao i propitivanje međusobne uvjetovanosti i povezanosti roda i globalizacije. Tokom sedmodnevne škole studenti su imali priliku slušati predavanja, sudjelovati u radionicama i učiti iz iskustava zagovaratelja ljudskih prava. Nakon Zimske škole, studenti i studentice su imali priliku pisati istraživačke radove na odabrane teme, uz mentorstvo profesora i profesorica sa partnerskih univerziteta. Na ovaj način omogućeno je dodatno umrežavanje nastavnog osoblja i studentske zajednice kroz zajednički akademski projekat pripreme Zbornika završnih radova pod nazivom „Rod i globalizacija na Balkanu.“ Zbornik predstavlja kolekciju 12 odabranih studentskih radova organiziranih u sljedeće četiri tematske cjeline: rod i globalizacija, rod i društvo, rod i migracije i rod i politika.

U okviru tematske cjeline „Rod i globalizacija“, studentski radovi se bave utjecajem globalizacijskih procesa na rodnu ravnopravnost u različitim aspektima života, uključujući korištenje savremenih tehnologija i interneta, pismenosti, liderstva, pristupa resursima, reproduktivnog zdravlja kao i odgoja i obrazovanja. Radovi u okviru druge tematske cjeline „Rod i društvo“ bave se propitivanjem društvenih normi, međuljudskih odnosa i socioloških fenomena koji proizilaze iz tih odnosa, a koji značajno utječu na rodne uloge, rodne norme i uopće rodnu ravnopravnost. Treća tematska cjelina nosi naziv „Rod i migracije“, a radovi u ovoj tematskoj cjelini istražuju utjecaj globalizacijskih procesa na migracijske trendove u zemljama Zapadnog Balkana iz rodne perspektive, uz poseban osvrt na položaj migrantkinja na tržištu rada i rodno zasnovano nasilje nad migrantkinjama u prihvatnim centrima u tranzitnim zemljama. Četvrta tematska cjelina „Rod i politika“ donosi studentske radove koji su fokusirani na analiranje utjecaja desničarskih političkih narativa i ideologija na rodnu ravnopravnost, kao i izazove koji proizilaze iz utjecaja desničarskog populizma.

Istraživanje međusobne povezanosti i uvjetovanosti roda i globalizacije i njihove refleksije na regionalne kontekste europskih periferija iziskuje situiran i interdisciplinarn pristup, kao i povezivanje raznolikih istraživačkih paradigmi. Studentski radovi prezentirani u ovom Zborniku utemeljeni su u interdisciplinarnim perspektivama i na kritički način propituju recipročne utjecaje složenih društvenih fenomena roda i globalizacije. Mladi istraživači i istraživačice koji su prezentirali radove u ovom Zborniku su kroz svoje analize pokazali da je globalizacija kontinuiran proces koji rezultira raznolikim promjenama u svakom društvu pojedinačno, a koji je neophodno studiozno posmatrati kako bi se vidjeli i razumjeli utjecaji na pojedince, pojedinke i zajednice.

Sukladno ovakvoj koncepciji globalizacije, kroz radove se prožima zaključak da je globalizacija donijela brojne i značajne promjene na društvenom, političkom i ekonomskom planu, ali da ipak nije uspjela doprinijeti razgradnji rodni stereotipa u obiteljskom odgoju i sistemu obrazovanja.

Iako je omogućila učešće žena u javnom životu i politici, globalizacija nije doprinijela rodnoj senzibilizaciji žena koje sudjeluju u vlasti i na liderskim pozicijama, što implicitno podriva napore u ostvarivanju supstantivne ravnopravnosti. U post-tranzicijskom kontekstu, čini se da globalizacija može doprinijeti reaktiviranju rodni stereotipa u selekcijskim situacijama poput zapošljavanja, jer žene i muškarci i dalje pokazuju tendencije zapošljavati osobe istog spola, što ukazuje na otpornost rodni uloga i stereotipa, odnosno, javljanje hibridni formi feminiteta i maskuliniteta. Ukoliko globalizaciju stavimo u kontekst savremenih medija i društvenih mreža, ona se može negativno odraziti na samopoimanje i psihofizičko zdravlje žena, koje pod utjecajem globalno dostupni medijski slika idealiziranih oblika ženskog tijela gube samopouzdanje i zdravlje. Bez obzira na postignuti napredak u društvenoj sferi koji su omogućili globalizacijski procesi, produbljuju se podjele na klasnoj, rasnoj i rodnoj osnovi. Sukladno, feminizacija siromaštva kao društveni problem evidentno eskalira u uvjetima globalizacije, a tome su posebno izložene žene koje rade prekarne i najniže plaćene poslove.

Činjenica je da je globalizacija omogućila lakšu razmjenu kapitala, radne snage, proizvoda i usluga što vidljivo utječe na migracije stanovništva. Međutim, posljedica ovakvih globalizacijskih tokova često je i diskriminacija koju trpe i žene i muškarci koji se zadese u različitim kulturološkim kontekstima. Negativnim efektima migracijskih tokova koji su posljedica političkih i ekonomskih promjena najviše su pogođene migrantkinje, jer u kampovima nemaju adekvatnu medicinsku skrb, često trpe nasilje o kojem se malo govori i teško pronalaze zaposlenje. U konačnici, osvrnemo li se na politički diskurs i javne narative posebno na društvenim mrežama uočavamo da je globalizacija doprinijela i širenju anti rodni pokreta, koji kroz zakone, ali i simbolički osporava stečena reproduktivna prava žena i disciplinira ženska tijela različitim vidovima nasilja i zastrašivanja.

Uzimajući u obzir spoznaje do kojih su mladi istraživači i istraživačice došli u svojim radovima o implikacijama globalizacijskih tokova na rod, rodnu ravnopravnost i u širem smislu ljudska prava, nameće se kao permanentan izazov širenje i obogaćivanje interdisciplinarnog korpusa znanja o međusobnoj povezanosti globalizacije i roda. Ovakvi znanstveni i aktivistički naponi su neophodni kako bi se sa znanstvenom preciznošću i kontekstualizirano pristupilo borbi protiv rodne neravnopravnosti i kršenja ljudskih prava u raznolikim kulturološkim uvjetima.

“U ovom zborniku se mogu pronaći korisne deskripcije, racionalni uvidi i spoznajne relevantne informacije o tome kako mladi kritički sagledavaju liberalne i konzervativne ideologije i njihov uticaj na politiku. Kroz polemike, prikaze, pa čak i konfrontacije s *desnim populizmom koji pokušava disciplinirati žensko tijelo*, istraživači i istraživačice vješto demonstiraju sposobnost prepoznavanja emancipatorskog/humanističkog i retrogradnog/nazadnog u sferi ženskih prava koje se zamagljuju procesima globalizacije. Radovi studenata i studentica su vrijedno štivo kroz koje možemo razumjeti biopolitičke motivacije, fenomenologiju nasilja nad ženama, orodnjenog nasilja koje se očituje kroz nedostatak institucionalnih reakcija na femicid i disproporcijalnu valorizaciju muških i ženskih smrti i života.”

prof. dr. Nermina Mujagić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

“Generalni zaključak koji se prožima je da globalizacija ima snažan potencijal pridonijeti većoj rodnoj ravnopravnosti kroz brojne promjene na društvenom, političkom i ekonomskom planu, ali bez rodne perspektive i uvažavanja postojećih rodni razlika i razgradnje postojećih rodni stereotipa nije moguće osigurati jednake pozitivne ishode globalizacije na muškarce i žene te na taj način doprinijeti većoj rodnoj ravnopravnosti. Zbornik integriranim pristupom omogućava nove i sveobuhvatne spoznaje o međusobnoj uvjetovanosti globalizacije i rodne ravnopravnosti. Zaključci tematski različitih radova te suvremenost sadržaja jamstvo su da će ovo djelo poslužiti ne samo studentima nego i svim drugim dionicima koji svojim djelovanjem mogu doprinijeti kreiranju uvjeta za osiguravanjem pozitivnih utjecaja globalizacije na rod, rodnu ravnopravnosti i ljudska prava u širem smislu.”

doc. dr. sc. Ana Marija Sikirić Simčić, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci

**British Embassy
Sarajevo**

Ovaj materijal finansira Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, u okviru projekta UNIGEM (“Univerziteti i gender mainstreaming”). Svi stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne odražavaju i stavove Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

ISBN 978-9926-541-00-2

9 789926 541002

Centar za interdisciplinarnu studiju Univerziteta

ISBN 978-9926-422-37-0

9 789926 422370

TPO Fondacija

